

ғылыми-әдістемелік журнал науқно-методический журнал

СОҚПАҚ

ТРОШИНКА

№4 (104) қыркүйек 2023 жыл

«Им вручена превосходная должность, выше которой ничего не может быть под этим солнцем. Вечным законом да будет: учить и учиться всему через примеры, наставления и применение на деле.»

Ян Амос Коменский

Мазбаев орденбек БИЛИСБЕКОВИЧ

Доктор географических наук, профессор, академик МАДЮТК (2008 г.), МАИН (2011 г.). Главный научный сотрудник лаборатории естественно математических дисциплин и Stem технологии НАО имени Ы.Алтынсарина. Профессор кафедры туризма ЕНУ имени Гумилева. Независимый директор «Института географии и водной безопасности». «Отличник образования Республики Казахстан» (1993 г.), Экскурсовод-гид, инструктор горного туризма, «Заслуженный инструктор РК» (2008 г.), «Почетный работник туризма РК» (2011 г.), «Лучший преподаватель вуза РК» (2012 г.), «Почетный гражданин Республики Казахстан» (2016 г.), «Почетный гражданин Каратальского района Алматинской области» (2017 г.), «За заслуги в развитии науки Казахстана» (2019 г.), Награжден дипломом европейского качества и Европейской золотой медалью 2013 г. Лауреат международного конкурса «Золотой компас» РФ (2022 г.). Награжден почетным знаком «За заслуги развития детско-юношеского туризма» РФ (2022 г.).

ҚҰРМЕТТІ ЖУРНАЛ ОҚЫРМАНДАРЫ!

Қазір дүниежүзінде жасстар туризмін дамытудың өзектілігі артып келеді. Бұл сала олардың өз еліне деген патриоттық сезімдерін қалыптастыру, туған өлкесінің географиясын, тарихын зерттеу, флора мен фаунасын тану ісінде маңызды. Жасстар туризмі халқымыздың бірлігін сақтап, тәл мәдениетімізді дамыту мәселелерін қамтиды. Туризмді дамытудың елімізге инвестиция тартып, экономика саласын нығайтуға да тигізер септігі аз емес.

Білім беру саласында қосымша білім беру жүйесінің маңызы арта түсіп, жеке тұлғаның дамуына, салауатты өмір салтының қалыптасуына, бос уақытының мазмұнды ұйымдастырылуына көңіл бөлініп отыр. Осыған орай, Бөрлі ауданындағы білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі болып саналатын қосымша білім беретін орталықтың бірі - «Жас туристер станциясы». Осы бағытта ауданда ауқымды өлкетану іс-шаралары «Жайық толқыны» өлкетану фестивалі, «Менің Отаным Қазақстан» туристік экспедиция жасақтарының слеті, Жас өлкетанушылардың қорытынды слеті сияқты бірқатар акциялар жүзеге асты және тәрбиеленушілеріміз облыстық жарыстарға қатысып жеңімпаз атанды. Туристік кешенде «Жас турист» жазғы демалыс лагері және далалық жағдайда «Қарашығанақ» шатырлы лагері бірнеше жылдан өз қызметін жүргізіп келеді.

«Соқпақ Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналы - балалар мен жасөспірімдер туризмін ұйымдастырушыларға бағыт-бағдар беруші, республика бойынша туризм саласындағы басты журнал. Осы уақытқа дейін туризм тақырыбына қатысты мақалалар, зерттеушілер еңбегін жариялап, осы саланы ақпараттандыруда маңызды рөл атқарып келеді. Журналдың әр айдары болашақ ұрпаққа ел тарихын таныту, туған жердің табиғатына аяулы көзқарас қалыптастыру бағытында мақалалар жариялап, оқырмандарының танымдық тәжірибе алмасуына үлес қосуда.

Жас туристердің, өлкетанушылардың, экологтардың еңбектеріне табыс, шығармашылық шабыт тілей отырып, «Соқпақ Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналы ұжымының еліміздің тарихи-мәдени мұрасын сақтауға атсалысып жүрген бірегей басылым ретінде игі істердің бастамасы бола беруіне тілектеспін. Болашақта журналдың оқырмандарға берері мол болып, ел болашағын тәрбиелеуде қажетті бұқаралық ақпарат құралы болып қалыптаса берсін.

Бөрлі ауданы білім беру бөлімінің басшысы

А. Тржанова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҚПАРАТ
МИНИСТРЛІГІНДЕ 01.12.2003 ЖЫЛЫ ТІРКЕЛІП,
№4482-Ж КУӘЛІГІ БЕРІЛГЕН.
24.12.2021 ЖЫЛЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ
МИНИСТРЛІГІНІҢ БУҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ
ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ЕСЕБІНЕ № КЗ40VРV00044511
ҚАЙТА ТІРКЕЛДІ.

Таралым аймағы: Қазақстан Республикасы

№3(104), маусым 2023 жыл

МЕНШІК ИЕСІ: МКҚК «Батыс Қазақстан облысы әкімдігі
білім басқармасының балалар мен жасөспірімдер туризм
және экология облыстық орталығы» (келесіде – БК
ОБЖТЖЭО)

Батыс Қазақстан облысы әкімдігі білім басқармасының
колдауымен жылына 6 рет шығады.

Журналдың негізін қалаушы:

Фомин Виктор Павлович - А.А.Остапец – Свешников
атындағы Халықаралық балалар-жасөспірімдер туризм
және өлкетану академиясының (келесіде – А.А.Остапец-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО) академигі, п.ғ.к.

Редакциялық кеңес:

Төрайымы: **Мыңбаева Айгүл Әділгерейқызы** - Батыс
Қазақстан облыстық білім басқармасының басшысы

Шеф-редактор: **Бекқалиев Ғалым Ибатоллаұлы** – Батыс
Қазақстан облысы әкімдігі білім басқармасының балалар
мен жасөспірімдер туризм және экология облыстық
орталығының директоры (келесіде – БҚОБЖТЖЭО)

Кеңес мүшелері:

Жұмаев Максот Сағынтайұлы – белгілі Қазақстан
альпинисті, альпинизм бойынша Халықаралық деңгейдегі
Спорт шебері, БҚО-ның құрметті азаматы

Смирнов Дмитрий Витальевич – п.ғ.д., А.А.Остапец-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның президенті

Мазбаев Орденбек Білісбекұлы - п.ғ.д., А.А.Остапец-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның академигі

Никитинский Евгений Сергеевич – п.ғ.д. «Тұран-
Астана» университетінің профессоры

Абдулхаиров Абджемил Закерьянович – п.ғ.к., доцент,
А.А.Остапец-Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның Крым
аймақтық филиалының төрағасы

Шаяхметов Асхат Галиевич - А.А.Остапец-Свешников
атд. ХБЖТЖЭО-ның академигі

Редакция алқасы:

Г.З.Усағалиева – ОБЖТЖЭО директорының ОӘЖ
жөніндегі орынбасары

А.Б.Мукашева - ОБЖТЖЭО директорының ОТЖ
жөніндегі орынбасары

К.Е.Неталиева - ОБЖТЖЭО туризм және қауіпсіз
маршруттар бөлімінің меңгерушісі,

Р.С.Альмұханова – ОБЖТЖЭО өлкетану бөлімінің
меңгерушісі

Н.Х.Гатауов - ОБЖТЖЭО экологиялық туризм бөлімінің
меңгерушісі

Р.Е.Нұрманов - ОБЖТЖЭО спорттық бағдарлау бөлімінің
меңгерушісі

В.В.Мазуренко - ОБЖТЖЭО спорт және дене шынықтыру
бөлімінің меңгерушісі

Немірмен жұмыс жасағандар:

Қайрлиева Қ.Ж. - бас редактор

Карина Ж.М. - корректор

Қушекқалиев Ж.Н. - дизайнер, беттеу

Журнал редакциясының пікірі жарияланым авторларының
пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін.
Қолжазбалар рецензияланбайды және қайтарылмайды.

Жазылым индексі

Жеке жазылушы – 75184

Мекемелер мен ұйымдар – 25184

Редакция мекен - жайы:

090004 Қазақстан Республикасы, Орал қ.,

Исатай батыр көшесі, 71/1

Тел.(7112) 52-59-42, 52-58-91

e-mail: evrasia_centre@mail.ru

www: tourism07.kz

Форматы А4 210 x 279 мм, офсетті басып шығару.

Тапсырыс №

Таралымы 500 дана

«Көкше-Полиграфия» АҚ компаниясында басылған,

Ақмола обл., Көкшетау қ.,

ТУРИЗМ

Абдулхаиров А.З.

Орденбек Блисбекович педагог воспитатель,
ученый-путешественник.....2

Смагулова С.М.

Қарқаралыдағы балалар туризмі.....5

Имангазиева А.Т.

Қосымша білім беру арқылы салауатты жас ұрпақты
тәрбиелеу.....8

Нурмаганбет Н.Ж.

Туған өлке соқпақтарымен.....12

Ефимова И.А.

Я – турист.....15

ӨЛКЕТАНУ-КРАЕВЕДЕНИЕ

Куанышева Б.М., Байниязова А.

Қазақтың байырғы уақыт межелері.....18

Мурзина А.И.

Военная экспозиция мемориального музея
М.Шолохова.....23

Ибрагимова В.Ф.

Лингвокультурологический анализ речевых этикетных
формул приветствия в русском и крымскотатарском
языках.....27

ГЕОЛОГИЯ

Кузьмина Л.В., Багданова А.Е., Кривобокова О.

Геолого-экологические тропы юных краеведов.....34

ЭКОЛОГИЯ

Гумарова Л.А., Мұханбетқалиева Ж.

Жусан өсімдігінің пайдасы мен емдік қасиеті.....38

Анатолий Р.Қ.

Батыс Қазақстан облысы мен Солтүстік Каспий маңы
аймағында таралған күрделігүлділер тұқымдасының
ерекшеліктері.....45

Тапаев Д.А.

Өлкемізде экотуризмді дамыту мүмкіндіктері.....48

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКА

Даулетова Э.Е.

Әлем картасындағы Қазақстанның орны.....50

Керимбаева М.Ж.

Жорық алды дайындық сабағы.....54

Сәбит К.Ы.

Түркістан - екінші Мекке.....58

Қыдырәлиева Г.У.

Экологиялық тәрбие: болашағы мен дамуы.....60

ТУРИСТІК ЖАҢАЛЫҚТАР

XIV Всероссийская полевая олимпиада юных
геологов.....63

Жазғы демалыс – жан тынысы.....64

Орденбек Блисбекович педагог воспитатель, ученый-путешественник

АБДУЛХАИРОВ
Абжемиль Закерьянович,
к.п.н., доцент,
академик МОО МАДЮТК имени
А.А.Остапца-Свешникова, Председатель
Крымского филиала МАДЮТК (ГБОУВО
РК «Крымский инженерно-педагогический
университет имени Февзи Якубова»)

Аннотация

В статье описаны этапы становления педагога, учителя, преподавателя университета, ученого-исследователя, путешественника, директора Международного центра туризма учащихся Республики Казахстан (1993-1997 г.г.).

Дана краткая характеристика профессионально-педагогического становления ученого, преподавателя, общественного деятеля, инструктора детско-юношеского туризма. Показан творческий вклад О.Б.Мазбаева в развитие системы подготовки научно-педагогических кадров, учителей и ученых в сфере детско-юношеского туризма и краеведения в Республике Казахстан.

Аңдатпа

Мақалада педагог, мұғалім, университет оқытушысы, зерттеуші-ғалым, саяхатшы, Қазақстан Республикасының халықаралық оқушылар туризмі орталығы директорының (1993-1997 ж.ж.) қалыптасу кезеңдері сипатталған.

Ғалымның, оқытушының, қоғам қайраткерінің, балалар мен жасөспірімдер туризмінің нұсқаушысының кәсіби-педагогикалық қалыптасуына қысқаша сипаттама берілген. О.Б.Мазбаевтың Қазақстан Республикасында балалар-жасөспірімдер туризмі және өлкетану саласындағы ғылыми-педагогикалық кадрларды, мұғалімдер мен ғалымдарды даярлау жүйесін дамытуға қосқан шығармашылық үлесі көрсетілген.

Ключевые слова: география и туризм, педагогика туризма, спортивный поход, научно-исследовательская деятельность, дополнительное образование, туристско-краеведческая деятельность.

Мазбаев Орденбек Блисбекович родился 28 апреля 1954 года в городе Уштобе Республики Казахстан. В 1978 году закончил Казахский педагогический институт имени Абая по специальности география-биология. Имеет большой научно-педагогический стаж 46 лет. Работал директором международного центра туризма учащихся, заведовал кафедрой туризма Казахском Национальном педагогическом университете имени Абая, деканом географо-экологического факультета, директором НИИ Туризма 2016-2017гг. Свою педагогическую деятельность начал в средней школе учителем

географии и самое главное он является учеником Героя социалистического труда Абсаметова Кудыса Абсаметовича. Где работал заместителем директора по учебно-воспитательной работе. Его педагогическая деятельность высоко оценена в 1993 году министерством образования Республики Казахстан с награждением нагрудным знаком «Отличник образования Республики Казахстан». Серебрянный призер чемпионата СССР по автмототуризму 1989 г. - 1993 г. Экскурсовод-гид., инструктор горного туризма. Заслуженный инструктор Республики Казахстан 2008г. Почетный работник туризма Республики Казахстан. 2011

г. Академик МАДЮТК 2008 г., МАИН 2011 г. Лучший преподаватель вуза Республики Казахстан 2012 г. Почетный гражданин Казахстана 2016 г. Почетный гражданин Каратаевского района Алматинской области 2017 г. За заслуги в развитии науки РК. 2018 год. Неоднократно был награжден почетной грамотой министра образования и науки РК 2017 г., 2018 г. Комитет науки 2020 г. В 2022 году стал лауреатом международного конкурса «Золотой компас» МАДЮТК и награжден медалью «За развитие ???»

Мне повезло по жизни работать и дружить с этим замечательным человеком, когда мы были простыми учителями и руководителями туристско-краеведческих кружков, где совершали совместные походы и экспедиции по родному Казахстану и всей большой советской страны. В 1991 году мы совершили совместную экспедицию по Камчатке с восхождением на действующий вулкан Горелый из числа работников Алмаатинского областного центра детско-юношеского туризма и краеведения, где я был директором и руководителем данной экспедиции. Затем мы уже работали совместно в детско-юношеском туризме Казахстана, где Орденбек Блисбекович возглавил Международный центр туризма учащихся в качестве директора республиканского заведения.

В 1993 году Мазбаев Орденбек кандидат педагогических наук, 130001, 130002 в 1993 г., доктор географических наук 25 00 23. 2010 г тема: «Географические основы территориального развития туризма в РК». Имеет 638 публикации в том числе учебные пособия, учебники по туризму, географии и электронные мультимедийные учебники. Имеет 12 авторских свидетельств на

субъекты интеллектуальной собственности. Автор образовательных стандартов по специальности География (бакалавриат, магистратура, докторантура). Выпустил 2-к.г.н., 1-к.п.н и 4 докторов PhD по географии туризма. Имеет публикации в журналах Томсон Рейтерс-8., Скопус-9., Индекс Хирша-7. Является членом редколлегии четырех журналов зарубежных стран и 8 в РК, является экспертом – «Национальный центр государственной научно-технической экспертизы». Эксперт комитет науки МОН РК 2020.

В данное время Орденбек Мазбаев читает лекции в Евразийском Национальном университете имени Л.Н. Гумилева, профессор кафедры Географии и туризма.

В 2011 году совершил путешествие на белый континент в Антарктиду, где в качестве ученого географа Орденбек Мазбаев был научным руководителем первой казахстанской авто экспедиции, на Южном полюсе земли.

Отечественные ученые в ходе экспедиции собрали источники из антарктических образцов, таким образом, казахстанские ученые впервые получили материалы для дальнейшего исследования Антарктиды.

Исследования научной экспедиции Казахского географического общества внесено в книгу рекордов Гиннеса как самый быстрый сухопутный маршрут на Южный полюс. По итогам экспедиции был снят документальный фильм «108 часов». Орденбек Блисбекович Мазбаев был инициатором организации 17 экспедиций. В 2012 году одной из увлекательных и познавательных мероприятий проведенной Мазбаевым О.Б. для пропаганды

культурного наследия страны является научно-познавательная экспедиция «Легенды Казахстана». В 2017 году с 04 мая по 10 июля Орденбек участвует в Международной экспедиции «По следам предков» вместе со знаменитым путешественником и организатором Сапаром Искаковым, где за 67 дней они проехали из Казахстана до Парижа. Результаты данной экспедиции отражены в фильмах, которые транслировались на каналах казахстанского телевидения и средствах печати «По следам предков». В 2019 году с целью пропаганды здорового образа жизни и развития внутреннего туризма Орденбек Мазбаев вел реалити шоу “24 сағат табиғат құшағында”. За серию документальных фильмов “24 сағат табиғат құшағында” в 2023 году Международная академия детского туризма и краеведения имени А.А.Остапца-Свешникова (г.Москва) наградили Мазбаева Орденбека Блисбековича Международной премией, как лауреата международного конкурса “Золотым компасом”. Орденбек Мазбаев является учредителем «Қазақ географиялық қоғамы» 2010 г. и «Qazaq Geography» 2013 г. По общему объему, теоретическому и методологическому уровню исследовательской работы Мазбаевым Орденбек Блисбековичем заложена основа кадровой подготовки в Республике Казахстан. Впервые специальность «Туризм» в Казахстане была открыта в 1992 году в КазНПУ имени Абая. Под руководством Орденбека Мазбаева с 2004 г. разработаны ГОСО и образовательные стандарты для бакалавриата, магистратуры и докторантуры. Научно исследованы географические основы устойчивого развития туризма в Казахстане, открыт научно-исследовательский институт туризма и географии.

Он активно принимает участие в пропаганде развития внутреннего туризма на телевидении, радио, в газетах и журналах, поднимает вопросы, касающиеся воспитания, обучения молодежи, дает свои рекомендации по экологии, туризму. Мазбаев О. Б. внес большой вклад в области педагогики и географии туризма Казахстана.

В течение двух лет с 2021 г. работает в Национальной академии образования имени Ыбрая Алтынсарина, курирует вопросы преподавания естественно математических дисциплин и Steam технологии.

Мазбаев Орденбек Блисбекович имеет собственную школу образования и воспитания школьников и студентов, обладает большой энергией и поиском.

Он обладает большим объемом знаний по специальности география, туризм и экология, систематически повышает свои профессиональные навыки, всегда нацелен на конечный результат. Орденбек Блисбекович всегда отличается высокой продуктивностью труда пользуется уважением среди общественности Казахстана имеет правильные жизненные приоритеты и ориентиры.

В заключение еще раз хотелось бы от себя лично поздравить глубокоуважаемого Орденбека Блисбековича Мазбаева, с 45-летием научно-педагогической деятельности и пожелать ему крепкого здоровья, верных друзей на туристских маршрутах и альпинистских восхождениях, товарищей и сподвижников в научно-педагогическом сообществе, соратников в педагогике детско-юношеского туризма и краеведения и плодотворного творчества на уровне менеджмента географии и туризма, благодарных студентов, радости и семейного счастья.

Қарқаралыдағы балалар туризмі

СМАГУЛОВА

Света Маратовна

**Қарқаралы ауданы білім бөлімінің
ЖТС директорының орынбасары,
Қарқаралы қ., Қарағанды обл.**

Аңдатпа

Бұл мақалада Жас туристер станциясының ашылған кезеңнен бастап атқарылған іс-шаралары туралы жазылды. Сонымен қатар станцияның педагогтері мен қамтылған оқушы саны туралы айтылған.

Аннотация

В этой статье рассказывается о мероприятиях, проводимых со времен открытия станции юных туристов. Также речь идет о педагогах станции и количестве охваченных учащихся.

Кілт сөздері: туризм, Қарағанды жас туристер станциясы, «Берекелі Алтын күз» аудандық күзгі бал, «Құстар бақ сәні» шарасы, «Бір тал кессең-он тал ек» ағаш егу акциясы, “Жас зерттеуші” шағын-ғылыми практикалық конференциясы.

Қазіргі таңда туризм - әлемдік экономиканың жетекші саласы болуымен қатар, адамдардың салауатты өмір сүруінің құралы ретінде танылып отыр.

Мемлекетіміздің 2050 жылдарға арналған стратегиялық бағдарламасында туризмнің қоғам мен адам игілігі үшін атқаратын іс-әрекеттері айқындалып, оны жандандыру мен дамыту мәселелері жан-жақты қарастырылған.

Туризм - адамдардың мақсат-тілектері мен мұқтаждықтарына сәйкес бос уақытын тиімді пайдалану үшін жан-жақты қызмет көрсету формасы. Туристік қызмет - туристік шаралар мен іс-әрекеттердің жиынтығы.

Қазіргі кезде жер шарының түрлі аймақтарында экологиялық дағдарыс шиеленіскен жағдайда экологиялық білім мен тәрбие беруге басты назар аударылуда. Осыған байланысты ең маңызды орын туризм мен өлкетануға беріліп отыр. Туризм жастарды жағымсыз қылықтарға қарсы тұруға (темекі тарту, арақ ішу), мықты денсаулық негізін қалыптастыруға, пайдалы, қызық істерге, салауатты өмір салтына тәрбиелейді. Бір сөзбен айтсақ туризм дегеніміз жастар үшін - саяхат

жасау, ол арқылы жетістікке жету, жаңа дүниені танып білу.

Туризм және өлкетану - бұл физикалық даму, қоршаған ортаны қалпына келтіру және тану, адамның құнды рухани қасиеттерін қалыптастыру. Дене тәрбиесі теориясы - туризмді дене шынықтырумен және спортпен қатар жас ұрпаққа тәрбиелік әсер ету құралдарының бірі ретінде қарастырады.

Сонымен қатар өлкетану тапсырмаларын

орындау, табиғи ортада үнемі болу, жергілікті тұрғындармен қарым-қатынас жасау, табиғат, тарих және мәдениет ескерткіштерімен танысу рухани-адамгершілік қасиеттерді, патриотизмге тәрбиелеуге ықпал етеді.

Жас туристер станциясы 2017 жылы 15 қыркүйектен бастап балалар мен жасөспірімдерге қосымша білім беріп келеді. Станцияда жоғары білімді 6 қосымша білім беру педагогы жұмыстануда. Біліктілік санаттары бойынша жоғары санатты – 1, педагог-модератор - 3, санатсыз - 3 педагог. Барлық үйірмелерден жинақ базасы жасалынған. Станция туристік-өлкетану және экология-биология бағыттары бойынша жұмыс атқарады. Жалпы 6 үйірмеге 160 оқушы қамтылды.

Туристік-өлкетану бағыты бойынша жұмыс атқаратын үйірмелер: «Тау туризм» үйірмесі, «Туризм» үйірмесі, «Жаяу туризм» үйірмесі, «Атамекен» өлкетану үйірмесі.

Экология-биология бағыты бойынша жұмыс атқаратын үйірмелер: «Жас натуралист» үйірмесі, «Экология» үйірмесі.

Жылдық жоспарға сәйкес жыл сайын ақпан айында туристік-өлкетану бағыты бойынша үйірме оқушыларына шаңғы экспедициясы өткізіледі. Мақсаты: Шаңғы спортының мазмұнын, ережелерін, ерекшеліктерін шаңғы тебудің әдіс-тәсілдерін, шаңғыны күтіп ұстауды теория жүзінде үйрету. Спортқа деген қызығушылығын арттыру.

Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күніне орай жыл сайын күзға өрмелеуден аудандық ашық

біріншілік өткізіледі.

Жыл сайын мамыр айында «Менің Отаным - Қазақстан» туристік-өлкетану жасақтарының аудандық Слеті өткізіледі. Аудандық жарысқа Қарқаралы ауданы бойынша командалар қатысады.

«Экология-биология» бағыты бойынша жыл сайын «Берекелі Алтын күз» атты аудандық күзгі бал өткізіледі. Оқушылар өз өнерлерін көрсетіп, тұрмыстық қалдықтардан киім үлгілерін жасап сән үлгісін көрсетеді. Күзгі балды өткізу жыл сайын дәстүрге айналды.

Жыл сайын сәуір айында «Құстар бақ сәні» атты құстар күніне арналған аудандық іс-шара өткізіледі.

“Жас натуралистер” үйірмесінің жетекшісі Атекеева Дариға Болатовнаның ұйымдастыруымен жыл сайын қалалық “Жас зерттеуші” шағын-ғылыми практикалық конференциясы өткізіліп тұрады.

Жыл сайын үйірме оқушыларының арасында «Бір тал кессең-он тал ек» ағаш егу акциясы ұйымдастырылады. Оқушылармен бірлесе отырып мекеме маңына ағаштар отырғызылады.

Жас туристер станциясы оқушыларының жетістіктері:

2021 жылдың наурыз айының 3-ші жұлдызында Қарқаралы таулары маңында ауданымыздың тарихында алғаш рет "Биатлоннан" аудан біріншілігі өткізілді.

«Туризм», «Тау туризм», «Жаяу туризм» үйірме оқушылары 1 мамыр Қазақстан халқының бірлігі күніне орай «Қарқаралы-Пионерлер шыңы» маршруты бойынша веложорық жасады.

2021 жылы Қарағанды облыстық туристік көпсайыс чемпионатына «Туризм», «Жаяу туризм» үйірме оқушыларынан «Барыс», «Қарқаралы», «Сұңқар» командалары қатысып Туристік көпсайыс шаңғы туризмі техникасы бойынша жалпы командалық есепте ІІІ орын иеленді.

2021 жылы Қарағанды облысы білім басқармасының ұйымдастырумен ҚР Тәуелсіздігінің 30 жылдығына орай "Менің Отаным-Қазақстан" туристік экспедициялық слеті өткізілді. Туристік және ғылыми блоктардан тұратын слетте спорттық туристік жарысында І-ші орын иеленді. Жекелей құзға өрмелеу сайысында ұлдар арасында І-ші орынды Орынбай Нұрзат иеленсе, қыздар арасында Сайлаубай Камила ІІ-ші орын алды.

2022 жылы "Менің Отаным - Қазақстан" туристік-өлкетану экспедициялық жасақтарының ІІІ облыстық форумына 10 оқушы, 2 жетекші қатысып, нәтижесінде Қарқаралы ауданының құрамасы жалпы командалық есепте жүлделі 3-ші орынға ие болды!

2022 жылы Қазақстан Республикасының туристік көпсайыстан өткен чемпионатына «Туризм» үйірмесінің оқушылары қатысып «Барыс» командасы жалпы командалық есепте І орын, «Қарқаралы» командасы ІІІ орын иеленді.

2022 жылы Шахтинск қаласында өткен тау туризмі бойынша облыстық ашық Чемпионатқа қатысып жалпы командалық есепте «Барыс» командасы 3 орын иеленді.

2022 жылы облыстық жаяу туризмнен және туристік көпсайыстан ашық Чемпионатқа туризм үйірмесінің оқушылары қатысып жалпы командалық есепте І орын иеленді.

2022 жылы Шахтинск қаласында өткен облыстық туристік көпсайыс чемпионатына барып, жалпы командалық есепте ІІ орын иеленді.

2023 жылдың мамыр айында «Туризм» және «Жаяу туризм» үйірмесінің оқушылары Қарқаралы қаласының маңындағы «Туристер алаңында» өткен Қарағанды облыстық туристік көпсайыстан (жаяу туризм техникасы) ашық Чемпионатына қатысып жалпы командалық есепте 3 орынды иеленді. Жекелей сайыста Амантай Айша 2 орын иеленді.

Балаларға қосымша білім берудің отандық жүйесі білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда ғылыми-техникалық, көркем-эстетикалық, экологиялық-биологиялық, туристік-өлкетану, әскери-патриоттық, әлеуметтік-педагогикалық білім беру қызметі саласында бірегей әлеуметтік-педагогикалық мүмкіндіктерін қарастырады. Балаларға қосымша білім беру ұйымдары кәсіби-бағытталған және білім беру бағдарламаларын жүзеге асырады. Қосымша білім беру балаға білім мен шығармашылықта, өзін-өзі пән, әлеуметтік, кәсіби, тұлға ретінде анықтауға тұрақты қажеттіліктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Қосымша білім беру арқылы салауатты жас ұрпақты тәрбиелеу

ИМАНГАЗИЕВА

Аида Тұрарбекқызы
Бөрлі аудандық ЖТС-ы
директорының орынбасары,
Бөрлі ауд., БҚО

Аңдатпа

Бүгінде туристік-өлкетану қызметі жасөспірімдердің білімі мен қабілеттерін жетілдіріп, жаңаша бағыт-бағдар береді. Автор мақаласында аудандық Жас туристер станциясының қалыптасуы мен Бөрлі ауданындағы туристік-өлкетану қызметінің дамуы, жетістігі туралы әңгімелеген.

Аннотация

Сегодня туристско-краеведческая деятельность дает новое направление, совершенствуя знания и способности подростков. В статье автор рассказал о становлении районной станции юных туристов и развитии, успехах туристско-краеведческой деятельности Бурлинского района.

Кілт сөздері: Бөрлі аудандық Жас туристер станциясы, музей, жәдігерлер, тәрбие.

Бөрлі ауданында туристік-өлкетану қызметінің жүйесі 2006 жылдан Аксай қаласында "Арман" балаларшығармашылық үйінде ашылған туризм бөлімінен бастау алды. Білім беру жүйесіндегі қосымша білім берудің рөлін ескере отырып, туристік үйірмелерде балалардың жеке қабілеттерін ашуға, өзін-өзі көрсетуге мүмкіндік беретін, жан-жақты дамыған, толерантты тұлғаны қалыптастыруда өз алдына қосымша білім беру мекемесін құру қажеттілігі туындады. 2009 жылдың 1 қаңтарында Бөрлі ауданының Бумақөл ауылында аудандық білім беру бөлімінің меңгерушісі А.Тржанованың ұсынысымен балалар мен жасөспірімдерге арналған «Жас туристер станциясы» КММ (келесіде – ЖТС) ашылды. 14 жылдан бері осы салада еңбек ету барысында туризм - балалардың бос уақытын тиімді ұйымдастыруда және патриоттық тәрбие беруде таптырмас құрал екеніне көзім жетті. Сондай-ақ туризм жас буынның дене күшін жетілдіріп, батылдық әрекеттерін қалыптастыруға, ұжым болып жұмыс істеуге, жолдастық сезімдерін

оятпауға тәрбиелейді. Қазіргі таңда орталықта оқу-тәрбие процесі төрт бағытта атқарылады: туристік, өлкетану, музейтану, спорттық бағдарлау. Осы бағыттар бойынша жылына 1729 тәрбиеленуші қосымша білім алып отыр. Оқыту қазақ және орыс тілдерінде тегін жүргізіледі. ЖТС-ның негізгі міндеттерінің бірі, жасөспірімдерді қабілеттеріне, қажеттіліктеріне қарап, қосымша білім беру бағдарламасына сәйкес өлкеміздің тарихымен, ұлттық құндылықтарымызбен таныстырып, туризм техникасының негіздерін үйретіп, спорттық бағдарлаудан білімдерін жетілдіру.

2016 жылы «Әр мектепте – музей!» акциясы шеңберінде Бөрлі ауданында мектеп музейлері ашылды. Мектеп музейі - өткен мен болашақты жалғастырып отыратын, туған еліміздің шежіресі мен білім ордасының тарихын жинайтын асыл қазына. Бүгінгі күні ауданымыздағы 24 білім ошағы 100% музеймен қамтылды және 2022-2023 оқу жылдары қайта құжаттандырылды. Музейлерде жүргізілген жүйелі жұмыстың нәтижесінде музей қоры жәдігерлермен үнемі

толықтырылуда. Әрбір мектеп музейіне штаттық бірлікпен музей жетекшілері тағайындалып, оқушылардан құралған музей белсенділері қызу жұмыстануда. Мектеп музейінің құрылуы туристік-өлкетану жұмыстарының дамуымен тығыз байланысты. Музей мұрағатының жұмысы жас өлкетанушылар мен туристерге жорықтарда, саяхаттар мен экспедицияларға қатыса жүріп, жәдігерлерді жинау мен іздену жұмыстарының негізін қалауға көмектесті. Жылдар өте бірқатар мектеп музейлері жаңа заманауи талапқа сай жабдықталып, экспозициялары тақырып мазмұнына сай жаңартылып келеді. Музейтану бөлімінде «Музейге сый» акциясы, «Музей жауһарлары» көрмесі, «Музей жауқазыны» іздестіру-зерттеу байқауы, «Жанды сабақтар» байқауы тәрізді ауқымды іс-шаралар аудан көлемінде үнемі ұйымдастырылып келеді. Музей үйірмесінің үздіктері облыстық кезеңге қатысып, жоғары нәтижелер көрсетті.

Оқушының туған жері, өлкесі туралы тарихи-географиялық білімін толықтырып отыратын, білім және тәрбие процесімен ұштаса жүретін өлкетану жұмыстарының да маңызы зор. Өлкетану бөлімінде өлкенің тарихын, салт-дәстүр ерекшелігін, мекендеген ұлттар мен ұлыстарды, тарихта елеулі із қалдырған небір жайсаңдардың артындағы мұрасын жан-жақты зерттеп, оны жас ұрпақтың санасына сіңіру мақсатында шараларды ұйымдастырады. Осы бағытта ауданда «Жайық толқыны» өлкетану фестивалі, «Менің Отаным - Қазақстан» туристік экспедиция жасақтарының слеті, Жас өлкетанушылардың қорытынды слеті т.б. бірқатар акциялар жүзеге асты және тәрбиеленушілеріміз облыстық жарыстарға қатысып жеңімпаз атанды. Облыстық «Жас

геологтар» слетінде Жас туристер станциясының тәрбиеленушілері жалпы топтық есепте II орынды, жас экологтар мен натуралистерге арналған «Экосокпак» слетінде жалпы топтық есепте III орынды жеңіп алды.

Бард әндері үйірмесінің тәрбиеленушілері де тасадан тыс қалмай былтыр Астана қаласында өткен «Струнная капель-2022» өңірлік гитара әндері байқауында А.Габдуллова (12 жас) «Бард әндері» бағытынан II дәрежелі, А.Сутеева (16-18 жас) II дәрежелі дипломант атанды.

Алыс-жақын маршруттағы экспедиция мен танымдық экскурсиялардың жұмысы үнемі жоспарлы жүргізіледі. Шыңғырлау ауданына «Шыңғырлау ауданының жеті кереметі», «Ақсай - Бөкей Ордасы» маршруты бойынша «Бабалар салған ізімен» тақырыбында танымдық экскурсия және Теректі ауданына «Ақжайықтану» археологиялық экспедициясы ұйымдастырылды. Осы жұмыстардың жоғары деңгейде өтуін ұйымдастырып жүрген «Өлкетану», «Музейтану» бөлімінің меңгерушілері Ж.Б.Рахметжанова, Г.Б.Сакимованың және қосымша білім беру педагогтары Л.В.Кузьмина, Г.У.Қыдыралиеваның еңбектерін атап өтуге болады.

Адамның азамат болып қалыптасуында табиғаттың үлкен үлесі бар екенін көптеген ұлы педагогтар атап көрсеткен. Әрдайым табиғатпен қатынаста болу - балаларды физикалық жағынан да, рухани жағынан да қалыптастырады. Осы мақсатта жасалатын маңызды істердің бірі - балалар туризмі. Қазіргі заманда балаларды заманның түрлі ағымынан сақтаудың бірден-бір жолы туризм деп айтсақ артық емес шығар. Туристік бағыттағы үйірмелерде оқушыларға жаяу, шаңғы, су, тау туризмі техникаларын меңгертіп, тамаша

демалыстар, жорықтар ұйымдастырылады. Біз жас ұрпақты осындай шараларға тарта отырып, өз-өзіне сенімділігі жоғары, батыл, шымыр жас ұрпақты тәрбиелейміз.

Спорттық бағдарлау үйірмелеріне де оқушылар жоғары қызығушылық танытады. Спорттық бағдарлауды насихаттап, білімін жетілдіруде, жасөспірімдерді салауатты өмір салтын қалыптастыруға тәрбиелеуде «Батыс-Азимут», «Көктемгі бағдарлау», «WEST ORIENT» т.б. спорттық бағдарлау жарыстары өтеді. Қазіргі таңда ауданда 14 мектеп полигонының картасы бар.

Мекемеде әдістемелік қамтамасыз ету жұмысы біркелкі жақсы жолға қойылған. Оқу үдерісін әдістемелік қамтамасыз ету барысында бөлім меңгерушілері туристік-өлкетану үйірмелеріне арналған қосымша білім беру бағдарламаларын әзірледі. Атап айтсақ: «Спорттық бағдарлау» бөлімінің меңгерушісі А.С.Изимгалидің «Спорттық бағдарлаудан қосымша білім беруге арналған оқу бағдарламасы», «Өлкетану бөлімінің» меңгерушісі Ж.Б.Рахметжанованың «Өлкетану үйірмелеріне арналған оқу бағдарламасы»

«Туризм» бөлімінің меңгерушісі А.Т.Сабитов пен әдіскері Е.Б. Сарсенгалиев «Туризм үйірмелеріне

арналған оқу бағдарламасы» авторлық бағдарламалары аудандық білім бөлімінен бекітіліп, таратылды. Әрбір бағдарламада теориялық мағлұматтар мен практикалық жұмыстар қарастырылған. Әдістемелік қамтамасыз етілген бағдарламаларды қосымша білім беру педагогтары үйірме сабақтарының жоспарын құруда пайдаланып отыр.

Сондай-ақ жазғы уақытта балалардың денсаулығын нығайтып, жазғы демалысын тиімді ұйымдастыру біздің алдымыздағы маңызды мәселенің бірі болып саналады. Туристік кешенде «Жас турист» жазғы демалыс лагері және далалық жағдайда «Қарашығанақ» шатырлы лагері бірнеше жылдан өз қызметін жүргізіп келеді. Лагердің материалдық базасы жақсы, балалардың даму белсенділіктерін арттыруға, жақсы демалуға жағдай жасалған. Демалыс лагерінде өткізілген барлық бағыттағы дене шынықтыру, туристік, өлкетанулық, экскурсиялық, мәдени шаралар жасөспірімдердің өмірге ынтасын арттырып, шығармашылық қабілеттерін шындай түсері анық. Шатырлы лагерьдің бір кезеңі - ерекше көңіл бөлуді талап ететін мүмкіндігі шектеулі балаларға арналады. Әсем табиғат аясында ұйымдастырылған лагерьде шатырлар орнатылып, туристік техника кедергілерінің жеңіл түрлері құрылып, спорттық ойындар, қайықпен суда жүзуде әр балаға жеке көңіл бөлінеді. Мүмкіндігі шектеулі жандардың жүрегіне қуаныш сыйлаған осы сәттер, қоршаған ортасына сүйіспеншілікпен қарап, маңайындағылардың тарапынан өзіне қолдау бар екенін сезінуіне жол ашады.

Міне, қосымша білім беру саласының туристік-өлкетану қызметі оқушыларды патриотизмге тәрбиелеуде, салауатты өмір салтын қалыптастыруда, ең маңызды құралы болып табылады. Туристік-өлкетану үйірмелері мектептегі тәрбие жұмысының басты бағытының бірі. Бүгінгі таңда туристік үйірмелерде тәрбиеленген Жас туристер станциясының түлектері Ж.Базарбаева қазіргі таңда Қазақ Ұлттық Университетінің студенті Республикалық спорттық туризмнен өткен чемпионатта көпсайыстарға қатысып, спорт шебері дәрежесін иеленді. Н.Амангельдиева республикалық қысқы шаңғы туризмі техникасынан және жасанды жартаста ұйымдастырылған құзға өрмелеу жарысынан жеке қашықтықтарда бірінші орындарды бағындырып, спорт шеберіне үміткер дәрежесін алды. Қостанай қаласында өткен III Республикалық қысқы ауыл ойындарында облыстың құрама командасының қатарында болған тәрбиеленушілеріміз Мұқаш

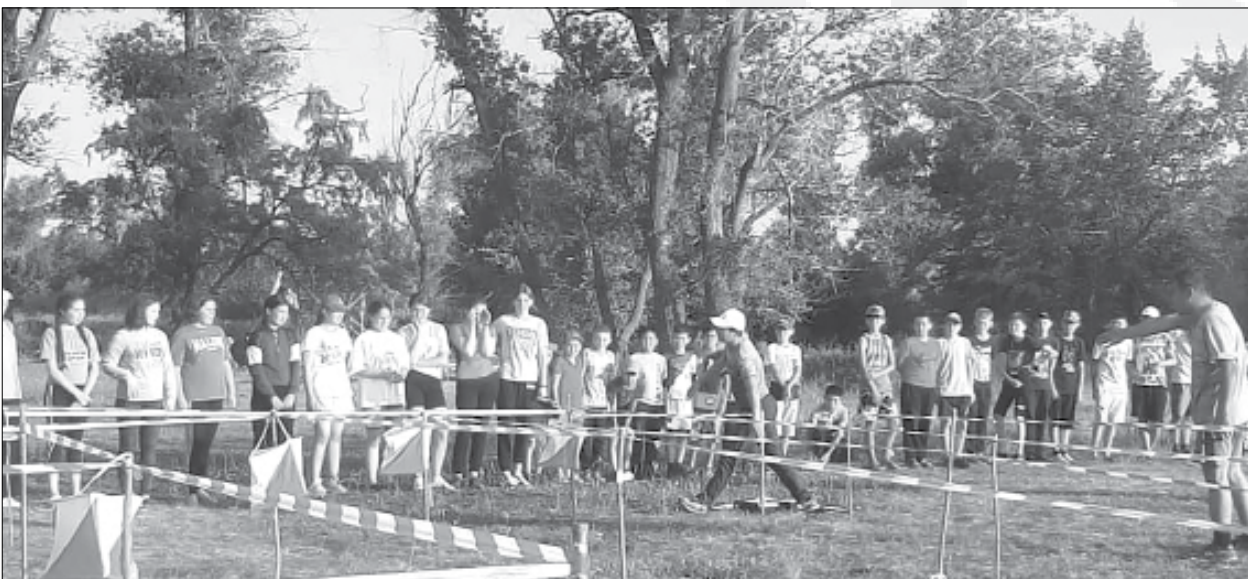

Б. үшінші орынды, Ю.Антонова бірінші орынды иеленді. Тараз қаласында өткен Қазақстан оқушыларының XI жазғы гимназиадасында Б. Мұқаш спринт, ұзақ қашықтықтарына қатысып I, II, III орындарды, Ю.Антонова спринт, ұзақ қашықтықтарына қатысып II, III орындарды жеңіп алды. Қосымша білім беру педагогтеріміз, жас мамандар Е.Мұрат, Т.Кенжемұрат бірнеше дүркін халықаралық, республикалық жасанды жартаста ұйымдастырылған құзға өрмелеу жарыстарында және қысқы шаңғы туризмі техникасынан өткен көпсайыстарында байлам қашықтығынан жүлделі орындарды жеңіп алды. Биыл Талдықорған қаласында спорттық туризмнен өткен халықаралық

жарыста топ құрамында болып, «Ересектер тобы» бойынша жалпы топтық есеп бойынша I-ші орын алып, спорт шебері дәрежесін иеленді.

Салауатты жасұрпақты тәрбиелеуде қосымша білім беру педагогтері тынбай еңбектеніп, өткен оқу жылы бірқатар облыстық жарыстардан жүлделі орындарды бағындырды. Облыстық «Алтын дала» күзгі туриадасынан Бөрлі ауданының командасы жалпы топтық есепте II орынды, «Европа-Азия» жаяу туризмі техникасы жарысынан жалпы топтық есепте II орынды, М.Жумаев жүлдесі үшін облыстық тау туризмі техникасы жарысынан жалпы топтық есепте III орынды, «Қарлығаш» туриадасынан жалпы топтық есепте II орынды жеңіп алды. «Шаңғы бағдары 2022» спорттық бағдарлау жарысында тәрбиеленушілеріміз Прядко М. I орын, Жасланов А. II орын, Оразалы А. орта, спринт, ұзақ қашықтықтарына қатысып I, II, III орындарды жеңіп алды. Әр оқушының нәтижеге жетуі үшін туристік дағдыларын дамытып, облыстық, республикалық дәрежедегі түрлі жарыстарға дайындап жүрген қосымша білім беру педагогтары Ералиев Т.К., Мақпозов А.А., Кенжемұрат Т.Ө., Сарсенова О.А., Сапиева А.М., Мұрат Е.А. және туризм, спорттық бағдарлау бөлімінің меңгерушілері Сабитов А.Т., Изимгалий А.С. еңбектерін атап өтуге болады.

Бөрлі ауданында туристік-өлкетану қызметі бір саты ілгерілеп, Батыс Қазақстан облысы балалар мен жасөспірімдер туризм және экология орталығының туристік-өлкетану қызметінің рейтингісі бойынша I-ші орынды иеленді. Алдағы уақытта да туристік-өлкетану қызметінің сапасын арттыруға, қосымша білім беру мазмұнын жаңартуға жағдай жасап, дені сау, саналы ұрпақ тәрбиелеуде жұмыстанатын болады.

Туған өлке соқпақтарымен

НУРМАҒАНБЕТ
Нуржан Жалғасбайұлы
Қалалық ЖТС-ның
педагог-ұйымдастырушысы,
Ақтөбе қ., Ақтөбе обл.

Аңдатпа

Бұл мақалада Ақтөбе қаласындағы жас туристер стансасының жұмыс бағыттары, туған өлкеде ұйымдастырылған спорттық-танымдық жорықтар мен экспедициялар туралы сөз қозғалады. Экологиялық-туристік дағдыларды қалыптастыру, жас туристерде өлкетану туралы білімдерін шыңдау, дозаланған физикалық күш салу арқылы оқушылардың денсаулығын нығайту, өлкенің әдемі ландшафттарымен танысу, табиғатпен тікелей байланыста болу секілді тақырыптар да назарсыз қалмаған.

Аннотация

В данной статье речь пойдет о направлениях работы станции юных туристов г. Актобе, спортивно-познавательных походах и экспедициях, организованных в родном крае. Не остались без внимания такие темы, как формирование эколого-туристских навыков, оттачивание знаний у юных туристов о краеведении, укрепление здоровья учащихся посредством дозированных физических нагрузок, знакомство с красивыми ландшафтами края, непосредственный контакт с природой.

Кілт сөздер: Белсенді, жорық, туризм, бағыт

Белсенді туризм - саяхатқа шығуға, өз өлкенді білуге, белсенді демалуға, тез шешім қабылдауға, өз бетімен жұмыс істеуге бағыттайды. Белсенді деп, маршрутқа қозғалу тәсілі туристің өз дене күшін жұмсауын талап ететін сипаттағы туристік саяхат түрлері аталады. Жас ерекшеліктеріне қарамастан бұл туризм түрімен жасөспірімдер де, үлкендер де айналыса алады.

Туризмнің бұл түрі жасөспірімдерді патриотизмге тәрбиелеуде, салауатты өмір салтын қалыптастыруда, адамды рухани дамытудағы ең пәрменді құрал болып табылады.

Ақтөбе өңірі тарихи, табиғи, мәдени ескерткіштерге бай. Әрине ол ескерткіштерге бару үшін, көзбен көріп, қолмен ұстау үшін, олардың орналасқан жерін ескере отырып, туристік бағыттар құрылу керек. Бағыт қозғалыстарына қарай - тіке бағыттағы, радиалды және шеңберлі

бағыттағы жүрудің әдіс – амалдарын қамтиды. Олардың мақсаттарын танымдық, экологиялық және спорттық қылып бөлуге болады. Жорықтарды бір күндік немесе көп күндік қылып жоспарлауға болатынын ескеруіміз керек. Ал тәсілдері жаяу, шаңғымен, қайықпен, велосипедпен, атпен, көлікпен немесе кешенді болып жүзеге асырылады.

Аталмыш жұмыстың барлығын орындап, Ақтөбе облысында экологиялық, өлкетану, спорттық-туристік бағыттарымен жорықтар және экспедициялар ұйымдастырып, жасөспірімдердің дамуына ықпал жасап, ішкі туризмнің ілгерілеуіне елеулі үлесін қосатын Ақтөбе қаласының жас туристер стансасын атап өту керек.

Жас туристер стансасы 1971 жылы маусым айында құрылған. Балалар экскурсиялық-туристік базасы (бұрын осылай аталған). 2004 жылдан бері «Қалалық жас туристер стансасы» МКҚК

болып аталып, қызмет атқарып келеді. Қалалық жас туристер стансасы қаламыздағы балалардың бос уақытын ұтымды ұйымдастыратын және өскелең жас ұрпақты туристік-өлкетану қызметіне баулитын, 52 жылдық тарихы бар бірден – бір қосымша білім беру ұйымы. Мекеме үш бағытта қызмет атқарады: спорттық-туристік, туристік-өлкетану, туристік-экологиялық. Бұл бағыттардағы үйірме сабақтары оқушылардың жеке шығармашылық қабілеттерін ашу және дамыту, білім алу қызығушылығын, өзін-өзі тану және кәсіби бағдарлау жолында үлкен ықпалын тигізеді.

Өткен оқу жылы бойынша облыс төңірегінде көптеген жорықтар ұйымдастырылды. Соның бірі «Ақтөбе қаласы – Қарғалы су қоймасы – Қызылтам кесенесі – Ақтөбе қаласы» бағыты бойынша кешенді жорық.

Қарғалы ауданының табиғаты ерекше көріністерге толы. Қасқыр сарқырамасы, су қойма, биік жартастар, балық өсіру су тоғандары, биік рельефті төбелер секілді табиғи байлықтарымен көзге түседі. Бұл ауданға жыл сайын әр түрлі бағытта саяхаттар жасалады, дегенмен ашылмаған сырлары әлі де көп. «Кішкентай Швейцария» деп босқа айтпаса керек. Бағытты осылай құрастырудың да себебі сол.

Әдеттегідей дайындық жұмыстарынан кейін 16.10. күні Ақтөбе қаласынан автобуска отырып Қарғалы ауданына жол тарттық. 1 сағаттың шамасында Қарғалы су қоймасының маңына келдік. Көліктен түсіп, бағыттағы жаяу қозғалысты бастадық. Ауа райы осы бағыттағы қозғалысқа өте қолайлы болды. Жаз мезгілінің

аптап ыстығында немесе қыс пен көктем мезгілдеріндегі қар мен су тасқынының кезінде бұл маршрутты өту қолайсыз. Аймақтың барлығы рельефті. Яғни биіктігі 200-250 метрді құрайтын қырларға көтеріліп, түсумен болдық. Бөгет аймағына жақындаған сайын судың жағасындағы қиыршық тастардан тұратын жартастар биіктей түсті. Осы аймақтар қауіпті болып саналады. 2 сағатта бөгет маңына келдік. Ол мемлекет тарапынан қатаң бақылауға алынып, суық қарулы қарауыл қойылған. 13.00 шамасында түскі асқа кірістік. Үлкен дамылдаудан кейін бағытымызды жалғастырып, тас жолына қарай бағытталдық. Жолдың арғы бетінде бекіре балығын өсіретін «Ардағым» балық шаруашылығы орналасқан.

Бағыт бойында орналасқан «Қызылтам» кесенесін таптық. Қызылтам мавзолейі – су қоймасының жағасында орналасқан Естектау төбесінде тұр, ортағасырлық танымал Абат-Байтақ ескерткіштер қатарына жатады.

Қорымның қасынан өткеннен кейін бағыт аяқталатын нүктеге қарай бет алдық. Нәтижесінде 1 күндік, шеңбер бағытты, ұзындығы 10 шақырымды құрайтын туристік бағыт пайда болды.

Келесі «Ақтөбе қаласы – Пригородное ауылы – Түйетөбе ескерткіші – Ақтөбе қаласы» бағытындағы кешенді жорық.

Жорықтың мақсаты, Ақтөбе маңындағы елді-мекендермен танысу, саяси қуғын-сүргін құрбандарына арналған Түйетөбе ескерткішінің тарихын білу.

Түйетөбе – Ақтөбе қаласы маңында 1937 – 1938 жылдары кеңес өкіметі ұйымдастырған

жаппай қуғын-сүргін құрбандары атылған жер. Пригородный ауылынан солтүстік-шығысқа қарай орналасқан. 1920 – 1940 жылдар аралығында Ақтөбе облысы бойынша 6 мыңдай адам саяси қуғын-сүргінге ұшыраған. Олардың 1 мыңға жуығы ату жазасына кесілген. Бұл құрбандар ішінде ұжымдастыру кезіндегі зорлық-зомбылыққа қарсы шыққан Адай-Табын, Бірғыз көтерілісіне қатысқандар, әр жылдары Ақтөбе өңірінде қызмет еткендер де бар.

Жорық сәуір айына жоспарланды. Осы мезгілге жоспарлаудың тағы бір себебі маршрут өтіп жатқан аймақта қызғалдақ гүлдерінің шығатын маусымы еді. Керекті құрал-жабдықтарды жинап, топты дайындап, жорық бағытын картаға түсіріп, 30.04. күні 24 туристен құралған топ болып саяхатқа аттандық. Маршрут шеңбер бағытта болды. Негізгі бағыт жаяу және Пригородный ауылының маңындағы солтүстік айналма көпірінен басталып Түйетөбе ескерткішіне дейін, сол жерде түскі асқа дамылдап, қайтар жолда сай-саланың флорасы мен фаунасын бақылап, көпірдің қасында аяқталады. Бірақ, бағыттың басталатын және аяқталатын жері Ақтөбе қаласынан алыс болған себепті солтүстік айналма көпіріне дейін автобуспен барып, әрі қарай 15 шақырымнан тұратын маршрутты жаяу бағындырдық.

Тағы бір жорық «Ақтөбе қаласы – Хан моласы мемориалдық кешені – Ақтөбе қаласы»

бағытымен екі күндік экспедиция.

Саяхатқа 150-ге жуық адам қатысты. 15.06. күні 10.00-де Ақтөбе қаласы Батыс 2 ауданындағы «Бопай» балабақшасының қасынан бағытымыз басталды. Бұл тіке бағыттағы маршрут болды және толықтай автокөлік арқылы өтілді. Экспедицияның мақсаты, жаңа туристік маршрут құру және танымдық болды. Хан моласы Әйтеке би ауданындағы Толыбай аулынан 90 шақырым жерде орналасқан. Бастапқы уақытта Ақтөбе – Хромтау бағыты бойынша Шымкент – Самара тас жолымен жүрдік. 4 сағаттың ішінде Әйтеке би ауданының орталығы Темірбек Жүргенов ауылына жеттік (бұрынғы ат. Комсомол). Түскі асқа дамылдауға үзіліс жасадық. Хромтау қаласы мен Жазық, Бөгетсай, Қарабұтақ және т.б. ауылдарды артта қалдырдық.

Ауыл мейрамханасында тамақтанып алып, бағытымызды жалғастырдық. 130 шақырымнан кейін Ақтасты ауылына бұрылды. Тас жолынан түсіп 14 шақырымнан кейін Ақтасты ауылына жеттік. Одан әрі жайдақ жолмен Толыбай ауылына дейін 57 шақырымды құрады. Кешкі 18.00 шамасында Толыбайға келіп, өлкетанушылар мұражайда экскурсия ұйымдастырды. Ауылдан шығып маршрутты жалғастырдық. Өлкейік өзенінің жағасымен 90 шақырымды артта қалдырып Хан моласына жеттік. Бұл жерге әлі ұялы байланыс, электр қуаты, су, газ атаулылар жүргізілмеген. Электр қуаты арнайы әкелінген генератормен қамтамасыз етіліп отырды.

Кешен Әбілқайыр хан кесенесі мен үш бөлікті алып ескерткіштен тұрады. Кесененің биіктігі 15 метрге жуық. Диаметрі - 8,5 метр. Ескерткіштің биіктігі - 25 метр. Әр бөліктің астыңғы жағында «Әбілқайыр хан» деген жазу бар және барлық қазақ руларының таңбалары ойып салынған.

Жер шатыр құрып жатуға ыңғайсыз, тегіс жер табу қиын. Өсіп тұрған тал болмағасын алау жағуға да мүмкіндік жоқ. Дамылдауларды қосқанда маршруттың бір бағытына 11 сағат кетті. Бару мен қайтуды есептесек 22 сағат. Бағыттың жалпы ұзындығы 1100 шақырымды құрайды.

Жүріп өткен туристік бағыттар арқылы қатысушылар өз беттерінше жорықтарға және экспедицияларға шығу мәселесінде ой-өрісін кеңейтіп, туризм техникасы арқылы өзіне-өзі қызмет ету дағдысын қалыптастырып, төзімділікке тәрбиелеп ғана қоймай тұлғаның шығармашылық ойлауын және өз өңіріндегі туризмі дамыған жерлерімен танысуға мүмкіндіктерді пайдаланып, туризм мен өлкетанудың әдістері негізінде тәжірибе жинады.

Я – турист

(из опыта работы детского дворового клуба «СЮТур», Детско-юношеского центра экологии и туризма города Павлодара)

ЕФИМОВА

Ирина Александровна,
Заведующая ДДК «СЮТур» ДЮЦЭиТ
г. Павлодара, Павлодарская обл.

Аннотация

В статье представлен опыт организации туристско - краеведческой работы в организациях дополнительного образования на примере деятельности детского дворового клуба «СЮТур» детско-юношеского центра экологии и туризма.

Аңдатпа

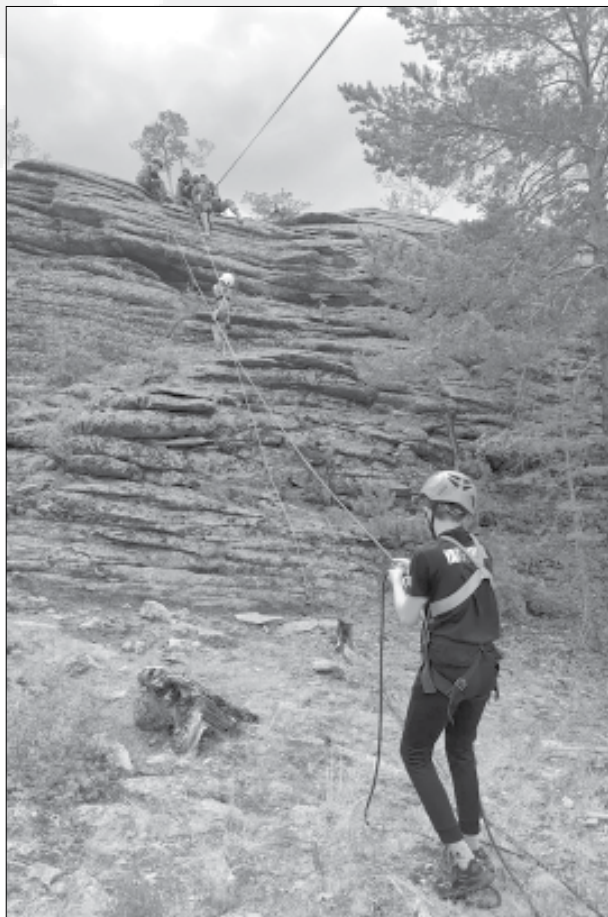
Мақалада балалар - жасөспірімдер экология және туризм орталығының «ЖТС» балалар аула клубының қызметі мысалында қосымша білім беру ұйымдарында туристік-өлкетану жұмыстарын ұйымдастыру тәжірибесі келтірілген.

Ключевые слова: туризм, КГКП «Детско-юношеский центр экологии и туризма» Отдела образования города Павлодара, ДДК «СЮТур»

Туризм – это вид спортивной деятельности, которая открывает большие возможности для приобретения многих важных для жизни общеобразовательных и специальных знаний, различных двигательных умений и навыков, способствует укреплению здоровья и разностороннему формированию личности. Это важнейшее средство воспитания, которое благодаря своему многообразию и универсальности открывает широкие возможности для практической подготовки маленького гражданина к большой жизни.

На базе детско-юношеского центра экологии и туризма города Павлодара функционирует детский дворовый клуб «СЮТур», это маленькая станция юных туристов и краеведов, где многообразие форм работы с воспитанниками обеспечивает комплексный характер в обучении, воспитании, оздоровлении и профессиональной ориентации детей.

В ДДК «СЮТур» функционируют 9 туристских клубов. Работа в них проводится по нескольким направлениям туризма: скалолазание, техника и тактика горного и пешеходного туризма, велотуризм, спортивное ориентирование. Обучающие программы, реализуемые на базе

клуба – авторские, рецензируемые, и не имеют аналогов. Это - «Юный ориентировщик», «Спортивный туризм», «Туристское многоборье», «Юниоры», «Пешеходный туризм», «Турист – спасатель», «Туризм – профессия» и многие другие. Реализация данных программ позволяет воспитанникам приобретать умения и навыки в основах туристской подготовки и добиваться отличных результатов. Отличительной чертой нашего клуба является то, что на соревнованиях наши воспитанники выступают как представители города, области, что заставляет их быть ответственными, подтянутыми, дисциплинированными.

Сборная команда туристских клубов – это участники международных соревнований по спелео и горному туризму, чемпионатов республики Казахстан по комбинированному туризму, водному туризму, республиканских соревнований по туристскому многоборью, чемпионатов и турниров республики Казахстан по спортивному ориентированию бегом и на лыжах, республиканского слета экспедиционных туристско-краеведческих отрядов «Менің Отаным - Қазақстан», чемпионатов области по пешеходному

туризму, по туристскому многоборью, кубков области по спортивному ориентированию. Соревнований много... и каждый раз наши воспитанники возвращаются победителями и призерами. Если представить все достижения в цифрах, то только за прошедший учебный год на соревнованиях международного уровня у наших воспитанников 89 призовых мест, из которых, 1 мест – 29, 2 мест – 38, 3 мест – 22. Участвуя в соревнованиях республиканского уровня, копилка достижений наших туристов пополнилась на 364 призовых места. Сборные команды наших туристских клубов на областных мероприятиях завоевали 339 призовых мест, участвуя в мероприятиях городского уровня, нашими воспитанниками завоевано 262 призовых места. Педагогами ДДК «СЮТур» инициировано немало интересных мероприятий, соревнований, на протяжении всего года организуются и проводятся соревнования, в которых участвуют учащиеся и учителя образовательных организаций города и области. С целью популяризации и дальнейшего развития массового туризма, повышения спортивного мастерства юных туристов, выявления сильнейших команд города

ежегодно проводятся: областные мероприятия - Чемпионат Павлодарской области по туристскому многоборью, Чемпионат области по спортивному ориентированию, Областной этап республиканского слета экспедиционных туристско-краеведческих отрядов «Менің Отаным–Қазақстан», Фестиваль бардовской песни «Иртышский перезвон», городские туристские соревнования-Открытый Чемпионат г. Павлодара по туристскому многоборью, Городской этап республиканского слета туристских экспедиционных отрядов «Менің Отаным - Қазақстан», Городские спортивно-туристские соревнования «Папа, мама, я - туристская семья», Городские соревнования по спортивному ориентированию бегом, посвященные памяти Кольцовых, Первенство ДЮЦЭТ по туристскому многоборью.

У туризма необычайная притягательная сила. Только представьте себе... Ночь у костра, песни под гитару, необыкновенно вкусный чай, яркое звездное небо, рюкзак на спине и дорога – горная, извилистая. Наши воспитанники участники походов I, II, III

категорий сложности по Зайлийскому Алатау в районе Северного Тянь-Шаня, по Баянаульским горам Павлодарской области, водных походов по реке Сырдарья, реке Арысь. Во время походов они проходят более 100 километров через перевалы, ущелья, ледники, в брод, вверх, вниз..., учитывая погодные условия и технические возможности, из-за которых иногда приходится менять маршрут. Здесь как раз и необходимо знание команд, и навыки работы со специальным снаряжением. Но трудности никогда не пугали нас, и мы готовы усложнять наши маршруты, но уже в более сложных категорийных походах. Сейчас наши воспитанники сборной команды «Павлодар» выступают на Чемпионате Республика Казахстан по туристскому многоборью - велосипедный туризм и пешеходный туризм, представляя Павлодарскую область. И мы их ждем с высокими победными результатами! А в августе, участников категорийного похода по Северному Тянь-Шаню, ждут горные вершины, завораживающие пейзажи, таинственные легенды и море впечатлений!

КУАНЫШЕВА
Бибигуль Меркееевна
Бумақөл МББК-нің
музей жетекшісі, ҚББП.
Бөрлі ауд., БҚО

Қазақтың байырғы уақыт межелері

(ҒЫЛЫМИ ЖОБА)

БАЙНИЙЗОВА
Айдана
Бумақөл МББК-нің
8 сынып оқушысы

«Уақыттың қадірі» (А.Жарылқасын)

*Әдемі сағат таңдайсың,
Көресің ұстап әрқайсын.
Он сағат таңдап алсаңда
Уақытты сатып алмайсың.*

*Ойлама бәрін білем деп,
Шалқып та тасып жүрем деп.
Уақытың - алтын қазынаң
Жұмсауың керек үнемдеп.
Жас болып мәңгі жүрмейсің
Мәңгілік өмір сүрмейсің.*

*Үнемдеп жұмса уақытты
Бітеді ол қашан білмейсің.*

*Тыңдашы тыңда шаршама,
Бір сөзім есте қалсада.
Айтам деп уақыт туралы
Уақытым кетті-ау қаншама.*

*Мейірімі түсіп Құдайдың
Болсыншы ұзақ жыл, ай, күн
Уақытын алсам бекерге
Халқымнан кешірім сұраймын.....*

Аңдатпа

Мақалада автор қазыналарымыздың бірі - қазақтың халықтық өлшемдеріне, соның ішінде - уақыт межелеріне, яғни уақыт өлшемдерінің маңыздылығына, мәніне тоқталады.

Аннотация

В статье автор обращается к одним из наших сокровищ - казахским народным измерениям, в том числе - временным вехам, т. е. значению, значению измерений времени.

Кілт сөздері: уақыт, өлшемдер, шаруашылық, күнтізбе, мезгіл, мерзім.

Кіріспе.

Біздің халқымыздың ғасырлар бойы сақталып, бүгінгі күнге дейін жеткен өшпес рухани-этнографиялық мұралары аз емес. Солардың қатарындағы халықтық қазыналарымыздың бірі - қазақтың халықтық өлшемдері. Халық өлшемдерінің негізгі түрлеріне салмақ өлшемі, көлем өлшемі мен мөлшері, ұзындық өлшемі, қашықтық өлшемі, уақыт және мезгіл өлшемдер жатады. Осылардың ішінде біздің тоқтағалы отырған мәселеміз - уақыт межелері, яғни уақыт өлшемдері.

Адамдарда сағат пайда болғаннан бұрын

ежелгі бабаларымыз уақытты күн санау немесе Күнді, Айды не жұлдыздарды бақылау арқылы өлшеген. Уақыт адамдар өлшеп үйренген алғашқы ұғымдардың бірі.

Адам баласына берілген ең баға жетпес құндылықтардың бірі – уақыт. Қазақ халқы ерте заманда уақыт межелері үшін сағаттың орнына Күнді, Жұлдызды, өздері тіршілік өткен органы, айналысқан кәсіптерін пайдаланып, өзіндік болжамдары мен өлшемдерін пайдаланған. Осыған байланысты халықтық уақыт межелері қалыптасып, ол ұғымдар бізге дейін жеткен.

Бұрын ата-бабамыз уақытты белгілі бір оқиғаға

немесе шаруашылықтың ыңғайына қарай, не өмір салтымен де белгілеген. Мысалы, қашан? деген сұраққа: бие байларда, құс қайтқанда, Асқар үйленгенде, соғым басында, жабағы жүн қырқымында деген сияқты сөз тіркестерімен жауап берген екен.

Бүгінгі ұсынып отырған жұмысымының негізгі мақсаты да осылайша ата – бабаларымыз өз замандарында қолданылып келген тілімізде жойылуға аз тұрған сөздер мен сөз тіркестеріне, атаулар мен ұғымдарға назар аударту болып табылады.

Жасыратыны жоқ, халық өлшемдері жойылып кетпесе де біз оны қазіргі тілімізде өте сирек қолданамыз. Талай ғасырлардан өтіп, бізге жеткен осындай құндылықтарымыздан біз, бүгінгі бейбіт заманда айырылып қалмауымыз керек. Тіліміздің байлығын сақтап қалу үшін оларды біліп, түсініп, қажетті жерде дұрыс қолдансақ, қазіргі қазақ тіліміздің шұрайлылығы, әдемілігі одан да артады.

Уақыт – мәдениеттің маңызды категориясы. Уақыт өлшемдері ауыз әдебиетіміз бен жазба әдебиетімізде кеңінен қолданыс тапқан. Көркем шығармаларда уақыт, мезгіл, тәулікке қатысты атаулар өте көп. Атап өтетін болсақ: бие сауым, шай қайнатым, ет асым, күн арқан бойы көтерілгенде, ел орынға отырғанда, алагеуімнен, жұма ақшамында, іңір, тал түсте, таңсәріден, бесінде, күншілік, түстік, тал түсте, жазғытұрым, түс ауған соң, намаздыгер, құптан уақыты, алты айшылық жол, кештік, шаршы түс, қызыл іңір, намазшам, күзден, сәскеден, ертеңнен, жылдық, айлық, қара киік жылы, таң атысымен, күн батқанша, күндіз, күзгітұрым, қыс, жаз, бүгін, ертелі-кеш, жазы-қысы, биыл, екіндіде, былтыр, шілдеде, күндіз-түні, дүйсенбі, ақшам, қыркүйек, қараша, сиыр жылы, түс, т.б. сөздер мен сөз тіркестерін жиі кездестіреміз. Осы уақыт өлшемдері қазір фразеологиялық тіркестер ретінде қалыптасып кеткен.

Негізгі бөлімі

1.1 Халықтық уақыт өлшемдері.

Халық өзінің тіршілік ету бағытына қарай әр түрлі құбылыстар мен шаруашылық және басқа да түрлі іс-әрекеттердің белгілі бір мезгілде басталуын уақыт өлшемі ретінде пайдаланған. Осыдан қазақ тіліне мезгілдік мағыналарды білдіретін, тәулік мерзімдерін аңғартатын көп сөздер ене бастаған. Атап өтсек: бие сауым, ет пісірім, шай қайнатым, тал түсте, таң сәріде, ел орынға отырарда, бозторғай шырылдағанда, екінді мен ақшамның арасында, т.б.

Халық уақытты анықтауда өзіндік бай тәжірбие жинақтап, оны қолданудың сәті мен жолдарын

және соған лайықты сөз өрнектерін де таба білді. Жылды, тоқсанды, айды, аптаны, тәулікті бөлудің шаруашылыққа сай реті мен ыңғайын да орайластыра келтіре білді.

Халықтық уақыт өлшемдерін мезгіл өлшемдері және мерзім өлшемдері деп екі үлкен топқа бөліп қарастырғанымыз дұрыс.

Мезгіл уақытты, болып жатқан сәтті айқындап, сол уақыттың атауын береді. Мысалы: көктем, жаз, күз, қыс, жазғытұрым, елең-алаң, түс, кеш, түн, түн ортасы, таң, т.б. уақыт атауларын мезгіл өлшемдеріне жатқыза аламыз.

Мерзім – уақыттың, мезгілдің шамасы мен ұзақтығын білдіреді: бір сәт, қас қағым, ә дегенше, көзді ашып жұмғанша (1 сек.);

сүт пісірім, шай қайнатым (5-10 мин.);

бие сауым (1,5 сағат),

ет пісірім (2,5 – 3 сағат),

жарты күн, бір түн (тәуліктік, 24 сағат),

апта, бір жұма (7 күн), ай (30 – 31 күн),

тоқсан (3 ай), жыл (365 күн немесе 12 ай),

ғасыр (100 жыл) т.б. мерзім өлшемдері болады.

Адамның жасына қатысты атауларды да мерзім өлшемдеріне жатқызамыз.

Мысалы, адамның өмірі жас (1 жыл) және мүшелмен (12 жас) есептеліп,

бір мүшел (13 жас) - балалық мүшел,

екі мүшел (25 жас) – ер жету мүшелі,

үш мүшел (37 жас) – жігіттік мүшел,

төрт мүшел (49 жас) – орташа жас мүшелі,

бесінші мүшел (61 жас) – ақсақалдық мүшел,

алтыншы мүшел (73 жас) – қартаң тартқан мүшел,

жетінші мүшел (85 жас) – кәрілік мүшел,

сегізінші мүшел (97 жас) – қалжыру мүшел,

тоғызыншы мүшел (109 жас) – шөпшек сүю мүшелі,

оныншы мүшел (121 жас) – немен сүю мүшелі, т.с.с. болып аталады.

Мерзім өлшеміне күн, ай аттары да жатады. Уақыт мезгілдерін анықтауда және оның жиіліктерін жіктеп, айыруда халық теңеулері мен өлшемдері әрі қызық, әрі анық, әрі түрге де өте бай.

Мысалы: елең-алаң, құланиек, таң сәрі, құлқын сәрі, таң бозара, алакеуім, таң біліне, таң ата, күн шыға, күн қызара, күн қыза, күн көтеріле, күн арқан бойы көтеріле, түске жақын, тал түс, шаңқай түс, талма түс, сәске түс, түс ауа, түс қайта, бесін, екінді, кеш, көлеңке бас ұзара, күн бата, ымырт, ақшам (намазшам), ақшам жамырай, бейуақыт, қас қарая, түн қараңғысы, ай туа, жұлдыз сөне, т.б. Бұл қолданыстар тек уақыт шамасы ғана емес, сонымен бірге халқымыздың таным-түсінік, ой, тіл қабілетінің жоғары тұрғанын да дәлелдеп

береді. Мезгілді қазақтар күндіз көлеңкеге, түнде жұлдызға қарап та анықтаған.

Енді күн мезгілдеріне қатысты уақыт межелерін жеке қарастырайық.

Түн – тәуліктің кештен таңертеңгі уақытқа дейінгі аралығы. Бірақ осы аралықтың өзін бабаларымыз іштей аралық мезгілдерге бөліп, әр қайсысына атау берген. Мысалы, іңір – күн батып, қас қарайған мезгіл. Қызыл іңір – қас қарайған мезгіл. Жарым түн (түн жарымы) – түннің ортасы. Сондай-ақ, екі кештің арасы, ымырт, алағөбеде, ел орынға отыра, көз байлана, қас қарая, ымырт жабыла, апақ-сапақта, іңірде, жеті қараңғы түнде, қас қарайған кезде, т.б. мезгіл атаулары да бар.

Күн сөзінен тарқаған уақыт өлшемдері күнұзын, аттан да түспей, бүгін, күні бойы, күндіз, күн бата, күн шығарда т.б. болып жалғасады.

Кешкі уақытты қазақ халқы мынадай мерзім атауларымен білдірген: кешқұрым, ымырт, апақ-сапақ, кешкі ала көлеңке, кештен кейін, кешке шейін, кешке жақын, қоңыр кеш т.б.

Түс сөзінен жасалған уақыт өлшемдерінен түс ауа, тал түс, шаңқай түс, түстен кейін, түске шейін, түс кезінде, түске жақын, т.б. атауға болады.

Күн көкжиектен көтерілген мезгіл атауларына тоқталсақ, халқымыз бұл мезгілді сәске деп атайды. Сонымен қатар, осы сәске сөзімен қатысты уақытты нақтылау мақсатында жұмсалатын тіркестер бар. Мысалы, сиыр сәске – күн арқан бойы көтерілген кез, сәске түс – түске жақындаған мезгіл, сағат 12 шамасы, ұлы сәске – тал түске жақындаған мезгіл.

Кешкі уақытты қазақ халқы мынадай мерзім атауларымен білдірген: кешқұрым, ымырт, апақ-сапақ, кешкі ала көлеңке, кештен кейін, кешке шейін, кешке жақын, кеш қарата, қоңыр кеш т.б.

Бір тәуліктің өзін күннің көтерілуіне байланысты бірнеше уақытқа бөліп, межелеген. Мысалы:

- Таң алдында, таңға жақын, таң біліне, таңның шеті сөгілгенде, таң рауандағанда т.б.

- Күн шыға, күн көтеріле, күн іргеге түскенде, күн арқан бойы көтерілгенде, күн құрық бойы көтерілгенде, түн ауа, түн ортасында, түн ортасы ауғанда т.б. мысалдарды көптеп келтіруге болады. Бірақ бұл уақыт межелерін біз қазір қолдана бермейміз. Себебі, біздің ғасырымыз нақты уақыт ғасыры.

Қазақ тілінде кездесетін халықтық уақыт өлшемдерінің бірқатары ислам дініне қатысты. Нақтысын айтсақ, мұсылмандықтың бес парызының бірі намаз уақытымен байланысты аталады. Мысалы, қазақ тілінде «бесін» сөзімен тіркескен уақыт межелері бар. Бесін нені білдіреді? Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «Бесін:

1) түс ауып, күн еңкейген кез.

2) Түстен кейін оқылатын намаз түрі» деп көрсетілген.

Тіліміздегі ұлы бесін деген уақыт өлшемі – бесін намазын оқитын кез, түс ауған шақты білдірсе, кіші бесін – ұлы бесін мен намаздыгер арасындағы мезгілді, ал құлама бесін – күн еңкейген кезді білдіреді. Ал екінді деп түс ауып, күн батуға жақындаған мезгіл, бесін мен ақшам арасын айтса, намаздыгер шақ – күннің еңкейіп, ұясына кіруге таянған кезі. Ал ақшам – күн ұясына бата бастаған мезгіл.

Сонымен халқымыз уақыт межесін анықтап, мезгіл, мерзім, уақыт көркеткіштерін ерте кезден атай бастаған және бұл уақыт межелерін өзінің ашық аспан астындағы ен далада кешкен тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланыста алғаны көрінеді.

Сағат болмаған ескі заманда да ата-балаларымыздың уақытты секундқа дейін дәл анықтап беретін бай тәжірибесі болғанын көруге болады. Түркі халықтары, оның ішінде қазақ халқы бағыт пен тұсты анықтауда, уақыт мөлшерін дәл белгілеуде өлшемдік мағынадағы мағыналы сөздер мен сөз тіркестерін шебер де ұтымды қолданған. Тал түсте, яғни күн шақырайып төбеге түскен кезде малды суатқа қойған не көлеңкеге иірген. Таң ата малды өргізген. Күн ұясына кірер кезде малды қораға қарай беттеткен.

Тарих тұрғысынан ел санасына сіңіп қалған тарихи дәуірді немесе есте қалған оқиғаларды білдіретін уақыт өлшемдері көңіл аударарлық. Мысалы: «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламада», «Арқада Сағынайдың асы болғанда», «Абылайды хан көтергенде», «Тәуке хан тұсында», «Асқар үйленерде», «Ораз отау үйге шыққанда», «Бөгенбай батырға ас бергенде», «баланың қарын шашын алғанда» т.б.

Табиғатпен, табиғат құбылыстарымен байланысып жататын өлшемдер де баршылық: ай туғанда, алғаш қар жауғанда, жер көктегенде, күн арқан бойы көтерілгенде, жұлдыздар өшкенде, күн батарда, күн көтерілгенде, күн еңкейгенде, күн ұясына батқанда, күн күркірегенде, күн төбеге келгенде, қансонарда, қырау түскенде, таң бозарып атқанда, шөп сарғайғанда, жыл құсы қайтқанда, таң сәріде, елең-алаңда болып келеді.

1.2. Шаруашылыққа қатысты уақыт өлшемдері

Барлығымыз тәулік мезгілін шамамен анықтай аламыз. Бұрынғының адамдары күн мен түнді жұлдыздардың оттың, су мен көлеңкенің көмегімен өлшеу тәсілдерін тапқан. Көптеген халықтық уақыт өлшемдері мал шаруашылығымен байланысты

болып келеді.

Бие сауым «биені сауғанда өтетін минуттың шамасын білдіреді, шамамен 30-35 минуттық уақыт»;

Сиыр сауым «сиырды сауып біткенге дейінгі уақыт шамамен 15-20 минут, мал өргенде «таң ертең малдарды өріске айдайтын уақыт» деген өлшемдер этнос тілінде қалыптасқан.

Көшпелі ел аспан әлеміндегі денелерінің әрбір қимыл-қозғалысын жақсы білген. Сол арқылы тәулік бойындағы таң, күн, түн мезгілдерін айнытпай, дәл және болжамды шамамен ажыратып отырған. Ғалым Ақселеу Сейдімбеков «Көшпелі қазақ экологиялық ситуацияларды да уақыт межесі етуге айрықша жүйрік болған» - дей келе, өз ойына дәлел ретінде уақытқа қатысты мынадай тіркестерді атап көрсетеді: «Айдың үш жаңасында», «Үркер көтеріле», «Шолпан жұлдызы туа», «Айдың бес тоғызында», «Сүмбіле туа», «Күн алғаш күркіреген соң», «Қар бір жауғанда» т.с.с

Ауа райын болжау әдісін бүгінгі күнгі әрбір жеке қожалық иелері біліп алса, өзінің малын да, егінін де және басқадай жеміс-жидек өнімдерін де, табиғаттың тілсіз жауынан алдын ала аман сақтап қала бермек.

Үш бунақ. Қазақтарда және тағы да басқа түркілерде бір жылды үшке бөліп қарастырумен туындаған уақыт ұғымы. Сонымен қатар, шаруашылыққа байланысты туындаған уақыт ұғымы. Есепшілер шаруашылықты ауа-райымен сабақтастырып жүргізу үшін бір жылды 120 күннен тұратын үш бунаққа бөлген. Үш бунақтың алғашқысы бас бунақты шаруалардың тілінде қара қатқак деп те атайды. Орта бунақта шөп қуаты басына шығады. Аяқ бунақ қазанның тоғызынан ақпанның тоғызына дейінгі уақыт. Малшылар бұл мерзімде «күйек шешіп», жылқыны тебінге түсіреді.

Бес қонақ. Жаз бен күз мезгілі арасында болатын ызғырық, суық күн. Бес қонақ күрделі атауы тоғау есебіне байланысты:

бірінші қонақ 31 наурызда, қазіргі күнтізбе бойынша 21 сәуір – көктем мейрамы, еңбек мерекесі;

екінші қонақ 31 мамыр, қазіргі 22 маусым-жаз мерекесі;

үшінші қонақ 31 маусым, қазіргі 22 шілде – ақын, өнер, парасат күні;

төртінші қонақ 31 шілде, қазір 22 тамыз – тіл мерекесі және ұлттық дәстүр күні;

бесінші қонақ 31 тамыз, қазіргі 22 қыркүйек – күз мейрамы, сабантоғай

Тіліміздегі уақыт өлшемдерінің енді бір тобы - жылқыға қатысты уақыт өлшемдері. Мысалы: бие

байлар кезде, биенің бас сауымында, бие ағытарда, бие сауым уақыт.

Көшпенділердің уақыт туралы көзқарасы оның өмір сүрген ортасымен, тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланысты болған. Тіпті, уақытқа қойған аттары мен әр мезгілді атауының өзі алдындағы малымен, қанжығасындағы арқанымен ұштасып жатады.

Шаруашылық ерекшелігіне байланысты қалыптасқан уақыт ұғымын білдіретін тұрақты сөз тіркестерінен: аттың жалы, түйенің қомы, сиыр сәске, бие сауым уақыт, сүт пісірім уақыт, қой қоралап ел орынға отырған уақыт, мал өріске шыққанда, мал төлдеген кезде, қошқарға күйек байлаған кезде, мал өрістен қайтқанда болып келеді.

Көшпелі қазақ халқы жаз жайлауда, күз күзекте, қыс қыстауда бірден-бірге көшіп-қонып жүргенде уақыт мерзіміне қатысты, сол уақыттың тұрмыс-тіршілігіне лайық өз өлшемдері болған. Мәселен, ол замандарда секунд, минут, сағат, күн, ай, жыл деген ұғым атауы болмағанымен, оларды дене мүшелері және тағы басқа өлшем бірліктері арқылы шамалап, болжай білген. Мысалы, секунд ұғымын былай деп шамалап айтқан: Қас қағым, көзді ашып жұмғанша, қас пен көздің арасында т.б. деген дене мүшелерінің қимыл-қозғалысы арқылы секунд ұғымын айнытпай дәл білдірсе, минутты білдіретін өлшемнің орнына «сүт пісірім» (яғни сүт піскенше өтетін уақытты айтады) деген немесе «ет пісірім; ет қайнатым; ет асым; ас пісірім», «шай қайнатым» деген минут пен сағатты білдіретін фразеологиялық тіркестерге айналған тілдік бірліктерді қолдану арқылы өлшем атауларын бейнелеген.

Философ-ғалым М.Орынбеков ежелгі қазақтар үшін уақыт ұғымы алғашқыда күн мен түн ауысуын сезіну, аңшылық мерзімін түсінумен байланысты болғандығын, сонымен қатар, олар үшін жыл, кезең, уақыт ұғымдарының мәні болмағандығын айтады.

Халық өлшемдері – ұлт мәдениеті мен этнографиясының қызықты салаларының бірі болып саналады. «Халық айтса, қалып айтпайды» дегендей халық өлшемі анық өлшем десек, қателеспейміз. Өйткені оны ата-бабаларымыз бірнеше ғасырлар бойы қолданып және сол арқылы өлшем негіздерін жасаған.

1.3. Даналық бұрышы

Мақал-мәтел ата-бабамыздан қалған өшпес мұра. Көлемі жағынан шағын болғанымен, уақыт өткен сайын мағынасы тереңдеп, құны артып, қымбат қазынаға айналып келеді.

Уақыт өлшемдеріне байланысты шешендік сөздер

- Еңбек ету үшін уақыт тап, бұл - табыс кілті.
- Ойлану үшін уақыт тап, бұл - күш-жігер бастауы.
- Ойын үшін уақыт тап, бұл - жастық құпиясы.
- Оқу үшін уақыт тап, бұл - білім негізі.
- Достық үшін уақыт тап, бұл - бақыттың шарты.
- Армандау үшін уақыт тап, бұл - жұлдыздарға барар жол.
- Махаббат үшін уақыт тап, бұл - өмірдің қуанышы.
- Көңіл көтеру үшін уақыт тап, бұл - жанның әуені.

Уақыт өлшемдеріне байланысты мақал-мәтелдер: «Уақыт тас екеш тасты да тоздырады», «Әр нәрсе уақытымен қызықты», «Өткен күнді қуып жетпессің», "Уақытты бағалай біл!", «Адамды заманы билейді», «Уақыт керуеніне бөгет жоқ», «Жасы бір құрдас емес, заманы бір құрдас», «Уақыттың бос өткені - өмірдің бос кеткені». Даналық жасқа байланысты емес. Елдің бәріне ортақ бір-ақ күнтізбе бар. Барлық адамға берілетіні - тәулігіне 24 сағат.

Қорытындылай келе айтарымыз, еліміздің әрбір парасатты азаматы, ең алдымен, өз халқының салт-дәстүрін, әдеп-ғұрпын, тарихын білу – басты мақсат. Қазақтың байырғы уақыт өлшемдері – ұлт дүниетанымын жеткізетін құрал. Бұдан ата-бабамыздың бойындағы ерекше қасиеттерін, тапқырлығын, тұрмыс-тіршілігін көреміз.

Халқымыз уақыттың көз ілеспес жылдамдығын, оны босқа өткізіп, өмірді өксітпеуді, алтын мезетті пайдалы іске арнауды «Уақыт – білгенге қазына, білмегенге – быламық», «уақыт алтыннан қымбат» және «Ерте тұрған әйелдің бір ісі артық, ерте тұрған ердің ырысы артық» деген сияқты көптеген мақал-мәтелдері арқылы білдірумен қатар, уақытты өлшеп, онымен санасып, оның ұзақтығы мен шегін білдіру үшін ертеден-ақ уақыт межелерін өзінің тіршілік сипатына қарай сан түрлі атаулармен белгілеген. Ол атаулар ғасырлар қойнауынан бізге дейін жетіп, халқымыздың рухани-мәдени құндылығына айналып отыр. Қазақтың халықтық уақыт өлшемдері өте бай. Олар тек халықтық мезгіл, мерзім атауларын білдіріп қана қоймай, сонымен қатар халықтың дүниетанымын, таным-түсінігін, өмірлік тәжірибесін, ұлттық ділін, көзқарасын, тапқырлық және байқампаздық сияқты ерекше қасиеттерін де айрықша аңғартады.

«Уақыт алтыннан да қымбат» деп қараған ата-бабаларымыз қазіргідей ұялы телефон, теледидар, тіпті қарапайым сағат болмаған кездің өзінде өз уақытын қадірлеп, бағалай білген.

Адам баласына уақыт бағалы, қымбат дүние. Уақыттан ұтылған өмірде де көп нәрседен

ұтылады. Уақытты қадірлемеу, бағаламау өмірді бос өткізгенмен бірдей. Әбу Керим әл-Әбди: «Ей, адамзат баласы, сенің өмірінде уақыттан асқан құнды нәрсе жоқ» дейді.

Бүгінгі күні уақытты өлтіретін «жаулар» көбейді. Солардың негізгілері менің ойымызша мыналар:

- теледидар көру не интернетте отыру, агентте отыратындар да өте көп деуге болады;
- телефонмен көп бос сөйлесу;
- көп ұйықтау;
- бостан бос қыдыру.

Уақыттың нағыз жауларына мән берейік!

Уақыт, шынымен де, адамда бар нәрселердің ең қымбаты. Хасан әл Басри: «Ей, адам баласы! Сен топталған күндерден тұрасың. Бір күнің кетсе, сенің бір бөлігің кетті», дейді. Яғни, адам өмірі - уақыттың жиынтығы. Адам уақытпен санасуы керек, уақытты өзіне бағындырып, басқара алмаса да, жоспар құру арқылы оны өз пайдасына қарай меңгеріп, реттеп отыруы керек.

Менің зерттеуім бойынша 63 жыл өмір сүрген адам:

Күніне 8 сағат жұмыс істесе, оның өмірінің 21 жылы жұмыс істеуге кетеді екен. Тәулігіне 8 сағат ұйықтаса, тағы бір 21 жылы ұйқыға кетеді. 6 жылы тамақ ішуге, 5 жылы сапарларға шығуға, 1 жылы телефонмен сөйлесуге кететін көрінеді. Бір тал темекі шегуге 6 минут уақыт бөліп, бір күнде 10 тал темекі шексеңіз, 60 минут яғни, 1 сағат уақытыңыз кетеді.

Біз өз уақытымызбен де, басқалардың уақытымен де санаса бермейміз. Мысалы, шақырылған жерге 2-3 сағат кешігіп келеміз, бір шаруаны уақытылы бітірмей, бірер аптаға созып жүріп аламыз. Келтірілген мәліметтерден өзімізге дұрыс қорытынды шығарайық!

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Кейкин Ж. Қазақы атаулар мен байлаулар. – Алматы: Өлке, 2000. – 256 бет.
2. Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері: Актуальный вопросы казахского языка. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.
3. Манкеева Ж.А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы: Жібек жолы, 2008. – 356 б.
4. Орынбеков М.С. Ежелгі халықтың дүниетанымы. – Алматы: Ғылым, 1998. - 126 б.
5. Сейдімбеков А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Оқу құралы. Алматы: Санат, 1997. – 464 б.
6. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. - Алматы: Мектеп, 1984. - 107 б.
7. Ғаламтор жүйесі: kk.wikipedia.org

Военная экспозиция мемориального музея М. Шолохова

МУРЗИНА

Алина Игоревна
экскурсовод мемориального
музея М. Шолохова,
с.Дарьинское, район Байтерек, ЗКО

Аннотация

В статье рассказывается о военной экспозиции Мемориального музея М. Шолохова. Экспонаты в этой экспозиции будут подробно рассмотрены и описаны жизни, подвиги людей того времени. Автор резюмирует, что информацию можно активно использовать в воспитательной работе и военно-патриотическом воспитании молодежи.

Аңдатпа

Мақалада М.Шолоховтың мемориалдық мұражайының әскери экспозициясы туралы айтылады. Бұл экспозициядағы жәдігерлер жан-жақты қарастырылып, сол кездегі адамдардың өмірі, ерліктері суреттеледі. Автор жастарды тәрбие жұмысында және әскери-патриоттық тәрбиеге ақпаратты белсенді пайдалануға болады деп қорытындылайды.

Ключевые слова: мемориальный музей М. Шолохова, военная экспозиция, Великая Отечественная война, приуральцы.

82 года прошло с того дня, как началась Великая Отечественная война. Казахстан оказался убежищем для множества эвакуированных писателей, деятелей искусства, ученых, академиков и т. д. В наше село Дарьинское в июле 1942 года из станицы Вешенской (Ростовская область, РФ) в эвакуацию приехала семья знаменитого писателя Михаила Александровича Шолохова. Сам писатель здесь постоянно не жил, так как с первых дней был на фронте. Полковник Шолохов служил военным корреспондентом Сов. информбюро, газет «Правда» и «Красная звезда», участвовал в боях под Смоленском, на Волге, прошел фронтовыми дорогами до границы с Германией, был под Кенигсбергом. Приезжал в Дарьинское на побывку. Здесь же он работал над главами романа «Они сражались за Родину», которые в мае - ноябре 1943 года были опубликованы в газете «Правда». В ноябре 1943 года Шолоховы покинули с. Дарьинское.

За это время М. А. Шолохов полюбил Приуралье. И приезжал сюда неоднократно уже после войны.

Сейчас в доме, где в эвакуации жила семья находится мемориальный музей М. Шолохова. Он был открыт еще при жизни писателя в сентябре 1979 года. «Наш музей – сосредоточие всего, что связано с пребыванием этого великого человека на нашей земле», - неоднократно говорила Ольга Андреевна Чеканова, которая с 2007 по 2019 гг. была директором музея.

Я бы хотела познакомить читателей с военной экспозицией музея. Она начинается со двора музея, где на постаменте стоит четырехколесный свидетель блокады Ленинграда. Это ГАЗ – АА, но так официально эти автомобили никто и никогда не называл. «Полуторка» - легендарная машина войны, а для Ленинграда – еще и символ жизни. Только за один 1941-й год по Дороге жизни на этих «полуторках» было наезжено 40 миллионов километров непрерывных рейсов. В общей сложности по ледовой трассе было эвакуировано 738 тысяч человек, перевезено более 575 тысяч тонн грузов. Для обороны города было переброшено в Ленинград 300 тысяч советских

солдат. Данную «полторку» своим ходом пригнал к музею участник войны, наш земляк Павел Галактионович Горшков.

Далее экскурсанты переходят в мемориальную часть музея к картине московского художника Ивана Язева «Шолохов в селе Дарьинское», которая отражает момент приезда Михаила Александровича к семье и знакомятся с историей эвакуации семьи писателя в наше село. На картине помимо семьи изображен мальчик – дарьинец Жубан Ерубасевич Тагберлиев – друг сына Шолохова, Александра. Его воспоминания, а также воспоминания простых дарьинцев, которые виделись, беседовали с писателем есть в экспозиции музея. В своих воспоминаниях они отмечают такие черты Шолохова, как простоту, общительность и уникальную память. Воспоминания висят около входа в кабинет, где продолжается экскурсия. Здесь каждый экспонат несет частичку тех времен. В кабинете посетители могут увидеть печатную машинку «Олимпия», телефонный аппарат того времени, письменный прибор, керосиновую лампу, газету «Комсомольская правда» за октябрь 1943 года, множество фотографий, его книги: роман «Тихий Дон» и первый том романа «Поднятая целина», которые были написаны еще до войны. Также в кабинете экспонируется копия аттестата Светланы Михайловны, дочери писателя, которая окончила с отличием 10 класс нашей Дарьинской школы. Из личных вещей Шолохова-

стакан с подстаканником и двуствольное ружье. Так как Михаил Александрович был заядлым охотником и рыбаком. За то, что в военные годы его семья выжила, Михаил Шолохов всегда благодарил казахстанцев. В 1978 году через своего друга, нашего земляка, писателя Николая Федоровича Корсунова он передал музею книгу «Тихого Дона» с дарственной надписью, где Шолохов поблагодарил дарьинцев за приют и гостеприимство, оказанный его семье во время войны. Эта книга занимает почетное место среди экспонатов в нашем музее.

Из мемориальной части мы переходим в следующий зал, который носит название «Они сражались за родину». Здесь экскурсовод рассказывает о том, что более 20 миллионов советских людей отдали жизнь за свободу Родины. В их числе 1447 приуральцев, то есть каждый седьмой земляк, ушедший на фронт. За годы Великой Отечественной войны звание Героя Советского Союза получили четверо наших земляков - это Касим Шабанович Ахмиров, Иван Андреевич Мордасов, Григорий Иванович Чумаев и Павел Степанович Садомсков. Их портреты, написанные художником Сергеем Дорофеевым, можно увидеть в этом зале. Здесь же полная информация, фотографии, портреты, медали, наградные книжки, благодарственные грамоты, письма с фронта, извещения о смерти (похоронки) и личные вещи солдат, которые внесли весомый вклад в приближение победы: это Александр

Григорьевич Качурин, Михаил Иванович Ксенофонтов, Рахимжан Нугманович Укасов, Борис Владимирович Гершман и т.д.

Одним из самых интересных экспонатов считается портрет Р. Н. Укасова, который был написан углем на танковом брезенте. Неизвестный художник изобразил его в День Победы. Рахимжан Нугманович шофер со знаменитой ладожской ледовой трассы – «Дорога жизни», которая связывала блокадный Ленинград со страной. Автомобильное движение по ледовой дороге из окруженного фашистами Ленинграда открылось 22 ноября 1941 года. На машинах доставлялись по озеру продовольствие, боеприпасы, медикаменты и т.д. По воспоминаниям Р. Н. Укасова он с точностью до метра мог обрисовать свою дорогу по Ладоге-каждую выбоину, трещину на льду, коварные промоины и полыньи. Все тридцать три километра от Кабон до Кокарева. А все потому, что проехал по этому пути за две блокадные зимы сотни и сотни раз, делая по три – четыре рейса в день, вместо положенных двух. Особенно запомнился Рахимжану Нугмановичу последний рейс, когда его поставили во главе колонны. Это была весна, начинало таять и по верху льда пошла вода. «Я сначала и не придавал этому значения. Стали меня инструктировать подробно как ехать. Не пойму что-то, говорят: «через каждый километр на табуретках стоят солдаты с флажками-ехать нужно на них, не сворачивать, дверь машины держать открытой, если что-то не так – прыгать из кабины». Поехал...Дай, думаю, посмотрю не отстали ли идущие сзади. Глянь, а за мной ни души! Тогда только до меня дошло, и

я похолодел весь: меня ведь выслали одного, на пробу, сказать, почти по безнадежному льду. Мол, проедет – пошлем других, нет-потеряем одну машину, зато остальные будут целы» - рассказывал Р.Н. Укасов. И он проехал. Уже после всего этого зашёл в помещение на берегу, где им оформляли документы и увидел там офицера, который бранился с кем-то по рации. Тот увидел его и стал кричать: «Да успокойся, капитан, вот он, лучший твой водитель, живой приехал». Оказывается, это его комроты Степан Лыско волновался и ругался, что без его ведома послали Рахимжана Нугмановича на верную смерть. Так и остались все на том берегу, потом пароходом переправлялись, потому что Р. Н. Укасов проверил на себе, что это опасно. Автомобиль «ЗИС -5» на котором работал ефрейтор Укасов стал памятником всем водителям дедовой трассы в музее «Дорога жизни» в Ленинградской области. Рахимжан Нугманович после войны вернулся в Приуральный район, прожил долгую и счастливую жизнь, вырастил трех сыновей и трех дочерей, воспитал внуков. И хотя ветерана уже давно нет с нами, им сегодня гордятся западноказахстанцы.

Следующие экспонаты-портреты Гершман Бориса Владимировича и Людмилы Васильевны неизменно притягивают внимание посетителей и рассказывают об уникальной судьбе двух человек, которые познакомились на фронте 10 января 1943 года в день двадцатилетия Бориса Владимировича. И эта встреча оказалась судьбоносной. И вновь художник, к сожалению, неизвестен. Мы знаем лишь одно – он был пленным немцем. Б. В. Гершман ушёл на фронт добровольцем из г.

Новосокольники Псковской области в начале 1942 года. До этого учился на курсах АИР (артиллерийской инструментальной разведки). Начал войну сержантом на Северном Кавказе. По воспоминаниям Бориса Владимировича дрались они за каждый метр земли. В одном из боев его тяжело ранило, и он попал в военно-полевой госпиталь за городом Речица (Белоруссия). Именно там он познакомился с медсестрой Людмилой Решенской, которая станет его счастливой судьбой на всю оставшуюся жизнь. Они сразу понравились друг другу. Подружились, но война их разлучила. А «наша Люда», так её называли раненые, в это время в составе военно – полевого госпиталя, кочевала по фронтам и тоже вдоволь нагляделась на горе, страдания, кровь и слёзы. Во второй раз судьба свела их в г. Познань (Польша) в 1944 году, где и были написаны эти портреты пленным немцем. А потом вновь война разлучила их. Людмила Васильевна победу встретила в Германии, после демобилизации уехала в родной город Уральск. Уже после войны в 1947 году Борис Владимирович нашел Людмилу Васильевну в ее родном городе, где они и поженились. Борис Владимирович работал в областном финансовом отделе, а Людмила в детском саду. После нового назначения Б. В. Гершмана, они переехали в с. Дарьинское. Борис Владимирович возглавил районный финотдел, а Людмила Васильевна – в санэпидстанции. Здесь и осели, родили троих детей – двух сыновей и дочь.

Теперь мы понимаем, что не только мужчины, но и женщины участвовали в военных операциях. Воевали женщины-снайперы, разведчики, зенитчицы, радистки и медсестры. Это наши землячки: Татьяна Ивановна Макиевская, Антонида Павловна Щучкина, Надежда Анатольевна

Стеганцова, Евгения Карповна Царькова, Зинаида Александровна Митрофанова и .т. д. Никого из них уже нет в живых, но их фотографии бережно хранятся в нашем музее. Совсем недавно на 100-ом году жизни не стало Т. И. Макиевской. Это был последний ветеран в нашем сельском округе. Она с первого дня работала медсестрой в клинике г. Львова. После взятия немцами Львова в госпиталях-Иваново-Франковска, Киева. В конце октября 1941 г была откомандирована в санитарный поезд для отправки раненых в тыл. Маршрут Харьков-Сибирь и обратно. Поток раненых был большой. Приходилось работать по двое-трое суток без сна и отдыха.

И таких историй не счесть. Великая Отечественная война явила множество примеров массового героизма и храбрости советских солдат.

Ежегодно 22 июня по всей стране зажигают символическую свечу памяти в знак того, что братские республики помнят, какой ценой досталась Победа и сколько жизней отдано за нее. Мемориальный музей М. Шолохова не исключение. Каждый год мы проводим памятные мероприятия, чтобы будущее поколение помнило об этих днях. И мне хотелось бы завершить свой рассказ строчками из «Послевоенной песни» Р. Рождественского:

«Будем жить, встречать рассветы,
Верить и любить.
Только не забыть бы это,
Лишь бы не забыть!»

Список литературы:

1. Абдрахманов Т. А. «Солдат из Приуралья». Уральск: «Полиграфсервис», 2018. – 360с.
2. Фондовые материалы мемориального музея-отдела М. Шолохова в с. Дарьинское.

Лингвокультурологический анализ речевых этикетных формул приветствия в русском и крымскотатарском языках (сопоставительный аспект)

ИБРАГИМОВА

Венера Февзиевна,
доцент кафедры русской и украинской филологии
Крымского инженерно-педагогического
университета имени Февзи Якубова,
член-корреспондент МОО МАДЮЮТК
имени А.А. Остапца-Свешникова,
Крымский региональный филиал МАДЮТК,
Республика Крым г. Симферополь
ibragimova.venera@gmail.com

Аннотация

В статье рассмотрен процесс формирования русского речевого этикета и указаны этапы. Выделены три этапа формирования русского этикета в связи с изменением социально-экономических и политических условий жизни. Отмечена функция речевого акта приветствия. Рассмотрены отличительные особенности русского и крымскотатарского речевого этикета приветствия. Сопоставительно-описательный анализ этикетных формул приветствия в русском и крымскотатарском языках позволил выявить сходства и различия в употреблении формул речевого этикета, типичных для каждого конкретного языка.

Аңдатпа

Мақалада орыс тілінің этикетін қалыптастыру процесі қарастырылып, кезеңдері көрсетілген. Өмірдің әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларының өзгеруіне байланысты орыс этикетін қалыптастырудың үш кезеңі анықталды. Сәлемдесу, сөйлеу әрекетінің функциясы атап өтілді. Орыс және Қырым татарларының сәлемдесу сөйлеу этикетінің айрықша ерекшеліктері қарастырылған. Орыс және Қырым татар тілдеріндегі сәлемдесудің этикеттік формулаларын салыстырмалы-сипаттамалық талдау әр нақты тілге тән сөйлеу этикетінің формулаларын қолданудағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Ключевые слова: лингвокультурология, межкультурная коммуникация, этикет, приветствие, этнокультурная лексика, модель приветствия.

Этикет, как и культура поведения в целом, историчен и классово обусловлен. Развитие современных средств коммуникации, углубление непосредственных речевых контактов между носителями разных литературных языков способствует тому интересу, который неизменно возникает при изучении речевых этикетов далеких с исторической точки зрения друг от друга культур.

Для русского языка и крымскотатарского языка результаты комплексного исследования этнокультурной лексики, могут послужить

неоценимым источником восстановления отдельных фрагментов его истории.

Актуальность исследования объясняется тем, что такая многоаспектная единица речевого этикета, как формулы приветствия, несмотря на то, что считается достаточно хорошо изученной, не является постоянной и изменяется в зависимости от тех исторических процессов, которые претерпевает то или иное общество. А также недостаточностью сопоставительных работ русского и крымскотатарского речевого этикета.

В словарь по этике - «ЭТИКЕТ - фр. /.../ ярлык, этикетка - совокупность правил поведения, касающихся отношения к людям (обхождение с окружающими, формы обращения и приветствий, поведение в общественных местах, манеры, одежда)» (Словарь по этике. М., 1981)

Н.И. Формановская отмечает: «Речевой этикет – обширная область обычаев, ритуалов, передающихся как традиция из поколения в поколение.

Это социально - и национально культурная ценность народа в его языке, речи, общении. Речевой этикет создает целостную языковую картину мира, связанную с достойным, уместным, вежливым обхождением людей друг с другом. Этикет свойствен всем народам и отражает национальную специфику общения каждой нации».

Единицы речевого этикета любого языка являются объектом интенсивного и детального изучения в самых различных аспектах: структурно-семантическом, функциональном, стилистическом, диалектологическом, историческом, лингвострановедческом, сопоставительном и лексикографическом. Как известно, в них ярко отражена и национально-культурная семантика языка. Речевые формулы являются источником и носителем различного рода страноведческой информации, содержат разнообразную экстралингвистическую и культурную информацию. К типу такой информации относятся: социальные отношения между участниками ситуации, которые в обобщенном значении могут быть симметричными (при которых участники коммуникации являются равными по возрасту и

положению) или асимметричными (неравными); обстановку общения (официальную, неформальную); психологическую дистанцию, тип отношений между собеседниками (тесные, дружеские, фамильярные, нейтральные, официальные). Многие формулы речевого этикета складывались и отбирались веками, они имеют богатую зону фоновых знаний и являются богатым информативным языковым материалом с точки зрения лингвокультурологического подхода к изучению языка.

Ученые пишут о том, что язык – зеркало культуры, в котором отражается реальный мир, реальные условия жизни и национальное самосознание народа, его менталитет, национальный характер, образ жизни, традиции, мораль, система ценностей, видение мира. Язык ассоциируют с сокровищницей культуры, его называют передатчиком, носителем, хранителем культуры и одновременно её орудием и инструментом. Ряд ученых выделяют особые аспекты изучения данной проблематики и говорят о новых направлениях в науке, таких как лингвострановедение и лингвокультурология.

Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров, авторы книги «Лингвострановедческая теория слова», считают, что «лингвокультурное освещение языка есть сопоставительное изучение этого языка в сравнении с другим языком. Единицами изучения являются реалии, т.е. факты действительности, которые объективно присущи только данной этнокультурной общности, например, наименования одежды, строений, еды, обрядов и т.п. [1.]

Этикет является регулятором человеческих отношений. Правила этикета - определенный

порядок поведения, выработанный в процессе развития человеческих отношений, вобравший в себя национальные обычаи и традиции. Этикет включает в себя принятые в данной среде приличия, манеры, обращения, приветствия, соответствующий церемониал. В него входят те требования культуры поведения, которые приобретают характер строго регламентированного церемониала и в соблюдении которых имеет особое значение определенная форма поведения. Как только люди задумались о том, как им выжить сообща, как сделать сообщество приятным себе и другим, то есть, когда люди задумались о месте человека в обществе и о значении общества для каждого отдельного индивидуума, тогда они и установили такие договоры, в которых четко определились, где и как себя вести.

История развития этикета тесно связана с историей развития самого человеческого общества. Древние греки придавали большое значение международным договорам и отношениям, посылали в различные земли своих послов. Они развили дипломатический этикет, создав торжественный посольский церемониал. Покровителем послов в Древней Греции был бог Гермес. В знак этого древнегреческие послы носили специальные «жезлы Гермеса». Послу вручались инструкции по ведению переговоров, их называли дипломами. Отсюда и появилось слово «дипломатия». Древний Рим многое перенял у образованных греков, перенял и порядки дипломатического этикета, внося в него свои особенности.

В этой связи появилась необходимость в книгах, раскрывающих нормы этикета. Одна из наиболее ранних книг по этикету появилась в Египте около 2350 г. до нашей эры. Позднее, в XIII веке, создаются пособия по этикету в Англии, Голландии, Франции, в германских и итальянских княжествах. В этих книгах давались рекомендации о том, как вести себя за столом, как организовать прием гостей, каковы порядок и требования к ведению бесед и так далее.

Процесс формирования русского речевого этикета начался сравнительно поздно. Можно выделить три этапа формирования русского этикета в связи с изменением социально-экономических и политических условий жизни:

1. общинно-патриархальный - IX-XVII века;
2. дворянский - XVIII век, XIX век, начало XX века;
3. современный - XX век.

Правила речевого этикета были частью придворного, служебного или посольского этикета. С успехом применялись в гостевых, семейных или иных отношениях частной жизни, в этом переплетении заключалось единство всех сторон этикета.

Современная теория межкультурной коммуникации проходит этап становления и формирует свои основные подходы и методы исследования, в связи с этим в большинстве работ рассматриваются общие вопросы об универсальных моделях межкультурного общения, выдвигаются положения о ключевых категориях теории межкультурной коммуникации (напр., А.А. Вежицкая, Ю.Н. Караулов, О.А. Леонтович, Н.П. Донец, Н.Л. Шамне и др.), однако в ней до настоящего времени отсутствует обоснование специальных методов исследования межкультурных различий при сопоставлении культур.

Целью данного исследования является сопоставление русских и крымскотатарских речевых этикетных средств коммуникации.

Изучение любого языка начинается с изучения слов приветствия. Это универсальный речевой акт, один из самых древних ритуалов, который играет важнейшую роль во всех культурах, но, несомненно, характеризуется национальным своеобразием. Главная функция речевого акта приветствия – контактоустанавливающая, это вербальный и невербальный знак того, что вас заметили, включили в круг знакомых лиц, знак добрых намерений встретившихся людей, знак внимания, интереса, симпатии к участнику коммуникации. Всякий чувствует, как ухудшается настроение и появляется беспокойство в ситуации, когда с ним не поздоровались, или поздоровались с нарушением привычного ритуала. Вербальные и невербальные средства выражения приветствия проявляют социальные роли участников коммуникации, отношения между ними.

Этикетное значение имеют жесты, мимика, движения и позы человека, одежда и т.д. Серьезное внимание уделяется этикету в деловом мире, т.к. деловой этикет отражает опыт, ценности, нравственные представления, вкусы людей определенного социального круга. По тому, как человек знает этикет, соблюдает его, судят о нем самом, его воспитании, общей культуре, деловых качествах, о нации. В некоторых случаях наблюдается смешение правил, формул речевого общения в русском и

крымскотатарском языке.

Русский речевой этикет приветствия имеет свои отличительные особенности. Пожалуй, ни в одном языке мира нет такого разнообразия приветственных форм, как в русском. Выбор приветствия мотивирован ситуацией общения, возрастом и полом коммуникантов и определяет положительный результат акта общения. Перед тем как приступить к знакомству с различными формами приветствия, которые допускает русский речевой этикет, следует отметить, что приветственная речь – один из главных критериев признания достоинств, ценности того, к кому она обращена. Важно учитывать, что в разных культурах один и тот же жест может трактоваться по-разному (кивок головой, поклон, пожатие руки, поцелуй) и вербальный акт (словесный обмен приветственными фразами) определяется не только объективными, но и субъективными факторами, которые оказывали влияние на развитие социокультурной, этнографической жизни конкретного народа.

Речевой этикет русского языка для лиц, хорошо знающих друг друга (приятелей, родственников, молодых людей), допускает такую форму приветствия как «привет» - при необходимости подчеркнуть значимость собеседника, а также в ряде отдельных случаев, возможна более уважительная форма: «приветствую вас». Кроме привычных нейтральных формул, в русском языке существуют приветствия, которые подчеркивают уважительное отношение, желание общения: Приветствую вас! (Приветствуем вас!) (Очень) рад (-а,-ы) вас видеть (приветствовать)! Разрешите вас приветствовать! Позвольте вас приветствовать! Разрешите вас поприветствовать! Данные

речевые формулы стилистически маркированы, они характерны для официальной ситуации, для официально-деловой сферы общения и публичной речи.

Фразу «Здорово!», считающуюся мужским приветствием, относят к разряду фамильярных. К тому же такое выражение несет грубоватый оттенок и часто используется в просторечии. Отдавая дань моде, следует обратить внимание на словечки, прочно обосновавшиеся в русской речи тинейджеров (От англ. teenager «подросток (в возрасте от 13 до 19 лет)» – «Салют!», «Хай!», «Хэлло!»). Они недопустимы в официальной речи, но пользуются популярностью у молодежи, которая через них выражает свою непринужденность.

Фразы «Доброго здоровья!», «Мое почтение!», тоже использующиеся во время приветствия, часто можно услышать от пожилых людей. Какую бы приветственную форму ни выбрал человек, здороваясь, он дает согласие на вступление с собеседником в разговор и акцентирует внимание на том, что доброжелательно настроен по отношению к оппоненту. Задачей вежливого человека является также адекватный ответ принятой этикетной формулой на приветственную фразу, например, на фразу «Доброго здоровья!» принято отвечать «И вам не хворать!».

Приветствие может быть как словами, так и действиями, например, рукопожатие, целование руки, поклон и т.д. У разных народов существуют свои особенности в ритуале приветствия друг друга.

Выбор той или иной формулы речевого общения определяется статусом участников диалога и близостью отношений между ними,

это регламентируется национальными или религиозными традициями.

Т.к. с 1987 года в Крым начали возвращаться крымские татары, то конечно же изменились отношения в крымском обществе. В широком смысле этикет коснулся различных сторон жизни людей Крыма. Часто на рынке мы можем услышать как приветствуют друг друга рядом торгующие женщины. Русская женщина говорит: «Селям алейкум!», а крымская татарка отвечает ей «Привет, привет!».

В русском языке - здравствуй, привет (по отношению к равному, близкому человеку) и формам здравствуйте, приветствую Вас (по отношению к старшему, уважаемому, незнакомому человеку и в официальной обстановке). Крымскотатарское Мераба! не имеет таких отличий и может употребляться для приветствия как отдельного лица, так и для приветствия группы людей. В строгом стилистическом смысле «Мераба» употребляется при неформальном общении в среде равных, по отношению к вышестоящим предпочтительнее Селям алейкум! При встрече соседи, знакомые, друзья приветствуют друг друга словами («Селям алейкум» или «Мераба», Мераба достум, или «Селям» «привет»)

В крымскотатарском языке, наиболее употребительные приветствия: «Селям алейкум!» - это традиционное мусульманское приветствие, которое означает в переводе с арабского — «Мир вам!». В ответ на это приветствие традиционно отвечают араб. «алейкум селям!» – и вам Мир.

Согласно Корану мусульмане обязаны отвечать на приветствие используя не меньше слов, чем тот кто поприветствовал первым: «Когда вас приветствуют, отвечайте еще лучшим приветствием или тем же самым. Воистину, Аллах подсчитывает всякую вещь.» (Коран, 4:86)

Во многих странах Азии принято здороваться, сложив перед грудью ладони и немного поклонившись, т.к. крымские татары были в депортации в республиках Средней Азии, то приветствуют людей пожилого возраста тоже положив руку на левую сторону, ближе к сердцу.

Придя в дом родным или знакомым, дань почтения: «Селям алейкум эвинизге!» («Мир вашему дому!»). Если приветствуемый выполняет какую-либо работу, добавляют: «Успешной вам работы, пусть вам поможет Бог» («Ишиньис кьолай кельсин, Алла ярымджи олсун»).

У некоторых тюркских народностей, в

частности и у крымских татар, пожилые люди особо почитаемы. Молодые люди при встрече с пожилым человеком обязательно целуют ему руку, а потом прикладывают ее ко лбу. Это является основным показателем уважения к старшему. Этот ритуал во многом уникален.

Как в русском языке, так и в крымскотатарском говорят: «Хайарлы сабалар» (доброе утро), днем «хайырлы кунлер», «доброе дня», вечером «хайырлы акьшамлар», можно и «акьшам шерифлерин хайырлы олсун», «добрый вечер».

Ранним утром, после утреннего туалета, в семье младшие по возрасту приветствуют старших словами: «Доброе утро, хорошо ли спали?» (Саба шерифиньиз хаырлы олсун. Яхшы ятып турдуньизмы?) и целуют им руки. Старшие отвечают: «И тебе доброе утро, желаю тебе благополучия». Обычно прощаясь, гости говорят: «Оставайтесь здоровыми и к нам приходите в гости» («Сагълыкьнен кьалыньиз. Бизгде келиньиз»). Хозяева провожают гостей до ворот, желая им благополучного возвращения домой («Сагълыкьнен барыньиз, даада келиньиз»). Уходя вечером, гости, прощаясь, желают хозяевам доброй ночи («Гедженьиз хайыр»), в ответ хозяева отвечают «Навстречу к добру» («Хайыргъа кьаршы»).

В Крыму к коллективу, в котором сложились дружеские отношения, коллега может обратиться: Селям джемат! (Привет, люди / народ!); Эркезге селям! (Всем привет!), на свадьбах играют специальную мелодию «Хош кельди авасы» «мелодия добро пожаловать, здравствуйте». [7/]

Во всех без исключения странах мира существует этот ритуал, которым человек выражает свою доброжелательность по отношению к другому. Интерес представляет такой аспект речевой коммуникации как первенство в приветствии – кто должен поздороваться первым, а кто – ответить на приветствие.

В русском языке относительно этого есть ряд устоявшихся норм – женщину всегда первым приветствует мужчина, старшего – младший, начальника – подчиненный и т.д.. В мусульманских странах мужчина не должен первым приветствовать женщину, то и у крымских татар первой должна поздороваться женщина, крымскотатарские мужчины при приветствии друг друга обязательно обмениваются рукопожатиями.

Другой интересный момент – число приветствий в рамках одного дня.

В русском речевом этикете считается

достаточным одного приветствия, при повторной встрече возможен кивок или улыбка. Поинтересоваться делами после приветствия – спросить «Как дела?» уместно лишь в отношении друга или хорошего знакомого, в отношении собеседника более старшего по возрасту или статусу, должности, применяется форма «Как у Вас дела?». Дистанция общения и допустимость физического контакта в общении являются яркими чертами коммуникативного поведения, в которых проявляется заметная национальная специфика. В Россия, физический контакт между людьми допустим. Это физическое касание при общении в России не только положительный жест, но и является знаком того, что все хорошо, что между людьми уже достигнуты хорошие отношения. Учёных беспокоит то, что в условиях пандемии COVID 19 — в однозначно стрессовой ситуации — многие люди вынуждены самоизолироваться в одиночестве. Значительно сократилось не только живое общение, но и количество телесных контактов между людьми. Нехватка этих факторов получила название «тактильный (кожный) голод», и это состояние может серьёзно влиять на физическое и психическое здоровье. Кожный, или тактильный, голод (skin hunger) — это биологическая потребность человека в прикосновениях. Этот феномен не имеет общепринятого названия, его описывают и другими терминами: голод по прикосновениям (touch hunger/starvation), лишение прикосновений (touch deprivation).

Тактильный голод возникает, когда человек замечает различие между реальным и желательным количеством телесных контактов — это можно сравнить с обычным недостатком пищи. Причём норма прикосновений для каждого индивидуальна. Есть люди, которым телесные контакты требуются постоянно, а есть те, кто категорически не приемлет, когда их трогают. Большинство же находится где то посередине.

Одной из причин, почему люди по разному относятся к телесным контактам, может быть опыт детства. Так, дети из семей, в которых родители часто обнимались, с большей вероятностью будут поступать так же в зрелом возрасте. Снижение количества телесных контактов началось задолго до пандемии. В современном мире семьи стали меньше, поток информации значительно возрос (мы всё больше «общаемся» с гаджетами) и люди стали изолированными друг от друга, как никогда раньше.

В России физическое касание при общении «не смущает», и что дотрагиваться до собеседника русские могут часто. Собеседники-мужчины могут дотрагиваться до руки, плеча собеседника в качестве выражения одобрения или доброжелательности. В разговоре двух мужчин не возбраняется хлопнуть друг друга по плечу. В определенных случаях тактильный контакт не возбраняется этикетом и в отношении противоположного пола. В официальных ситуациях, наоборот, нельзя дотрагиваться до собеседника, и также не принято дотрагиваться до незнакомых и малознакомых и лиц противоположного пола.

Крымскотатарской среде мужчины также могут похлопать по плечу, потрясти руку, обняться, но по отношению противоположного пола этого делать нельзя. Только отец, брат или близкие родственники могут ее обнять, поддержать руку. Но в настоящее время мы видим нарушения традиций.

В России считается «нормально» пожимать руку того же самого человека несколько раз в течение одного и того же дня. В России женщины не пожимают руку и им не принято протягивать руку. Если женщины хотят пожать руку, они сами должны в первую очередь протянуть руку. Целоваться в щеку – очень распространенный способ приветствовать друзей и родственников в России. Сначала целуют в правую щеку, потом в левую и еще раз в правую. Когда в России женщины целуют друг друга, они обычно обнимаются и легко касаются щеками друг друга. Женщины часто обнимаются, мужчины также часто похлопывают друг друга по спине и плечам. Можно наблюдать еще одно приветствие, хотя оно сегодня довольно редко встречается – обычай целовать женщине руку. (это было принято еще в XIX веке в дворянском обществе)

Это же мы видим и в крымскотатарской среде. Крымскотатарские мужчины целуют руку женщине при приветствии, если она старше возрастом, (бабушке, маме, теще, тёте, невесте, любимой девушке, или коллеге по работе, если старше по возрасту).

Кивок головой является жестом приветствия в обоих рассматриваемых этносах. Это невербальный эквивалент приветствия, когда встречающиеся отдалены друг от друга, служит поклон головой. Если женщина и мужчина не родственники или коллеги по работе, то для приветствия «достаточно улыбнуться и слегка

наклонить голову». Также важен так называемый контакт взглядов, относимый исследователями к важнейшим элементам невербального общения [4, с. 169].

В России улыбка «не является атрибутом вежливого общения» улыбка не всегда обязательна при приветствии. Н. Турунен отмечает, что у русских улыбка из вежливости носит негативную коннотацию, поскольку ассоциируется с лицемерием, искусственностью [5, с. 26]. С этими взглядами согласны и Н. П. Вольская которая приводит пример, что, если, например, продавец не улыбается Вам, это не означает, что он «невежливый», «плохо воспитан» или «не хочет обслуживать» [2, с. 98]. Дело, скорее, связано с тем, что работники российской сферы обслуживания «поразительно неулыбчивы» в сравнении с зарубежными. Существуют разные теории о том, почему существует в России такая «поразительная неулыбчивость». И. А. Стернин считает, что ситуация такова в связи с особенностью тяжкого быта и множества испытаний, выпавших за многие века на плечи русского человека, что привело к закреплению озабоченности как нормативной бытовой мимики. Улыбка у русских – «сигнал личного расположения к человеку», т.е. улыбка выражает симпатию и доброе отношение. При этом она также «личный знак вежливости и заинтересованности». [4]

Если посмотреть на крымских татарок, которые работают в торговле, наоборот, скажут слова приветствия, улыбнутся, могут заговорить, предлагая товар. Этим располагая к себе.

Хотя у каждого народа есть свой национальный этикет и свои обычаи приветствия, их общий смысл един: люди желают друг другу добра и мира. При этом во всём мире очное приветствие – исторически сложившееся сочетание слов и жестов это своего рода магическая формула, данная на века.

В заключение хочется отметить, что в ходе проведения исследования в Крымском инженерно-педагогическом университете было проведено анкетирование среди студентов не только филологического факультета, но и инженерного были выявлены все правила и формы приветствия.

Проведенный нами сопоставительно-описательный анализ этикетных формул приветствия в русском и крымскотатарском языках позволил выявить сходства и различия в употреблении формул речевого этикета, типичных

для каждого конкретного языка. Отметим, что сегодня среди молодежи крымскотатарского народа в ситуациях приветствия и прощания прослеживается влияние русской культуры. В современных условиях тесного контакта язык вводит в ситуацию приветствия под влиянием русской культуры. Данное влияние можно проследить также в русском языке, который существенно меняется под влиянием крымскотатарского языка. Это влияние имеет место, как в поведении, так и в речи, что еще раз подтверждает тот факт, что, с одной стороны, речь и культура неразрывны, а с другой, что языки и культуры находятся в состоянии взаимовлияния и постоянного развития.

Список литературы:

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. \ Е. М Верещагин , В. Г Костомаров — М.: Русский язык, 1980 — 320 с.
2. Сухова Елена Федоровна. Лингвокультурологический анализ русского речевого этикета (обращение) на фоне арабской речевой культуры : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.01, 10.02.20.- Москва, 2001.- 207 с.: ил.
3. Сюн Ц. — Речевого этикет в русской и китайской лингвокультурах (на примере обращения и приветствия)//Litera. –2021. –№ 5. – С. 47 - 58. DOI: 10.25136/2409-8698.2021.5.35583 URL: [https://nbpublish.com/library_read_\(4\)](https://nbpublish.com/library_read_(4))
4. Стернин, И.А. Улыбка в русской коммуникативном поведении. В кн: Русское и финское коммуникативное поведение выпуск 1. Под ред. И.А. Стернина и др. Воронеж: Воронежский государственный педагогический университет, 2006. -57 с.
5. Турунен, Н. Русский характер и коммуникативное поведение в восприятии финнов. В кн: Русское и финское коммуникативное поведение выпуск 1. Под ред. И.А. Стернина и др. Воронеж: Воронежский государственный педагогический университет, 2000.-26 с.
6. Н.И. Формановская. Вы сказали: «Здравствуйте!». Речевого этикет в нашем общении. М., 1982 и послед, изд.; Речевого этикет и культура общения. М., 1986.
7. <https://poluostrov-krym.com/interesnoe/8-eto-interesno/423-krymskie-tatary.html>
8. https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35583

КУЗЬМИНА
Людмила В.
ПДО СЮТ,
Бурлинский р-н, ЗКО

БАГДАНОВА А.Е.
ПДО СЮТ,
Бурлинский р-н, ЗКО

КРИВОБОКОВА
ОЛЬГА
Пугачев СОШ
Бурлинский р-н, ЗКО

Геолого-экологические тропы ЮНЫХ ГЕОЛОГОВ

Аннотация

Геология – это целое семейство родственных наук о строении, вещественном составе и истории формирования Земли. В это семейство входят геология, тектоника, минералогия, петрография, палеонтология, геофизика, геохимия и другие отрасли знания. Современный лик Земли невозможно объяснить, не опираясь на геологическую основу.

Важным элементом в работе геологического кружка являются геологические экскурсии и экспедиции, проводимые на местности. Экскурсии и практические работы строятся на изучении, накоплении и использовании краеведческого материала. На экскурсиях учащиеся знакомятся с профессиями ландшафтоведа и геолога, почвоведа и геоботаника и топографа, палеонтолога и эколога знакомятся с различными рабочими профессиями. 2021 года юные геологи и экологи нашей школы приняли участие в геолого-экологической экспедиции по маршруту «с.Пугачево – Акбулакский с/о: балка Талсай – карьер ПГС «Красная горка» - карьер ПГС «Старый» - «Водонапорная башня» с. Акбулак - «Соляной купол»– с. Пугачево»).

Аңдатпа

Геология - бұл Жердің құрылымы, материалдық құрамы және қалыптасу тарихы туралы байланысты ғылымдардың тұтас туыстық жиынтығы. Бұл туыстық жиынтыққа геология, тектоника, минералогия, петрография, палеонтология, геофизика, геохимия және басқа да білім салалары кіреді. Жердің қазіргі келбетін геологиялық негізге сүйенбей түсіндіру мүмкін емес. Геологиялық үйірме жұмысының маңызды элементі жергілікті жерде өткізілетін геологиялық экскурсиялар мен экспедициялар болып табылады. Экскурсиялар мен практикалық жұмыстар құрылымы өлкетану материалын зерттеуге, жинақтауға және пайдалануға бағытталған. Экскурсияларда оқушылар ландшафт, геолог, топырақтанушы, геоботаник, топограф, палеонтолог және эколог мамандықтарымен танысады.

2021 жылы мектебіміздің жас геологтары мен экологтары «Пугачево ауылы-Ақбұлақ а/о: Талсай балкасы – «Красная горка» ПГС карьері – «Ескі» ПГС карьері – «Су қысымы мұнарасы» Ақбұлақ ауылы – «Тұз күмбезі» – Пугачев а)» бағыты бойынша геологиялық– экологиялық экспедицияға қатысты.

Ключевые слова: геология, «Пугачево – Сборный – балка Талсай», «с. Пугачево – Акбулакский с/о: балка Талсай – карьер ПГС «Красная горка»- карьер ПГС «Старый» - «Водонапорная башня» с. Акбулак - «Соляной купол»– с. Пугачево».

*Тропинка. Незнакомые места
Куда же ты меня сегодня манишь?
Зачем за поворот меня зовешь?
Но я бегу,
Я знаю не обманеешь,
Ты добрая меня не подведешь!
Покажешь родники, леса, поля...
И, уходя
Все дальше от крыльца,
Мечтаю здесь бывать
Как можно чаще!
И очень рада
Что нет, тропинка, у тебя конца!*

За 2020 - 2021 год краеведами нашей школы были проведены экскурсии и экспедиции по изучению достопримечательностей нашего района:

- прошли по тропам Акбулакского с/о – я участвовала в геологической экспедиции «Пугачево – Сборный – балка Талсай»
- в составе экскурсионной группы посетила удивительное место Чингирлауского района - водопад «Саркырама»,
- участвовала в экспедиции по изучению сакральных мест Бурлинского района,
- принимала участие в восьми экспедициях по изучению мест обитания бобров в пределах Пугачевского с/о.
- принимала участие в экологических акциях «Чистый берег», «Посади свое дерево, Турист»,
- дважды посетила музей Жарсуатской школы,
- две младшие группы краеведов посетили краеведческий музей г.Акса, побывали в музее восьмой школы, изучали достопримечательности г. Акса.

Более подробно хочу рассказать об экспедиции, которую мы провели в октябре 2021 года по маршруту «с. Пугачево – Акбулакский с/о: балка Талсай – карьер ПГС «Красная горка»

- карьер ПГС «Старый» - «Водонапорная башня» с. Акбулак - «Соляной купол» – с. Пугачево».

Первый этап экспедиции. «с. Пугачево – балка Талсай». Протяженность 43 км.

15.10.2021 года группа в составе 13 человек – членов геологического из экологического кружков выехала в район Миргородского с/о. Выезд из села Пугачево до балки «Талсай» состоялся в 10.00.

До балки мы проехали по трассе Аксай – Чингирлау 32 км до «березовского» моста, переехав через балку Сулусай по мосту через 500 м повернули на грейдер с твердым покрытием в направлении «Сборного», на первом повороте свернули на грунтовую дорогу, ведущую в сторону ж/д моста через балку Талсай (В- Ю-В от грейдера). Проехав 5 км мы прибыли

к левому борту Талсайской балки. Прошли под ж/д мостом по пересохшему дну балки в направлении С-Ю, оказались Т.1. точке нашего маршрута.

Первый этап экспедиции. С. Пугачево – балка «Талсай»

Дата проведения маршрута: 15.09.21

Время: 11:25

Окончание: 13:00

Т.1 координаты: 51011'1, 397" с.ш. 53020'50,5"в.д

Высота: 90 м. над уровнем моря

Точка наблюдения

Т.2: 51009'17"с.ш. и 53024'0,515"в.д.

Высота: 64,5 м

Время: 11:54

Т.3: 510 09'0,5346"с.ш. и 53024'0,587"в.д.

Высота: 64, 50 м.

Время: 12:46

Т.4.: 51009'6, 756 " с.ш. и 53024'185"в.д

Высота: 82,20 м.

Время: 13:00

Балка «Талсай», «открыла» для нас свои «сокровища» - окаменевшие следы жизни древнего Хвалынского моря. В результате проведенных исследований в районе Талсайской балки (южной части дна, восточного и западного бортов были отобраны палеонтологические находки: фоссилии (это ископаемые фрагменты древних животных, живших в древности и не подвергшиеся воздействию воздуха, и в связи с этим не претерпевшие изменений и по сей день) фрагменты и раковины аммонитов, двустворчатых раковин моллюсков – обитателей древнего моря. Кроме того в толще глины на левом борту балки были обнаружены фоссилии морских пузырей.

2. Второй этап экспедиции - карьер песчано – гравийных смесей «Красная горка». Маршрут: балка «Талсай» - карьер ПГС «Красная горка». Протяженность маршрута – 12 км.

От балки «Талсай» экскурсионная группа выдвинулась в Ю-З направлении вдоль

железнодорожного полотна к грейдеру «Сборный – с. Акбулак». Проехав 12 км мы оказались на карьере ПГС «Красная горка».

Т.1. 51°01'24" с.ш и 53°22'24" в.д

Высота: 138 м

В карьере в настоящее время проводится интенсивная добыча песчано – гравийных смесей с разным по диаметру размерам зерен от 5-20; 20-40 до 40 – 70 мм. Смеси широко используются в строительстве автомобильных дорог в Бурлинском районе.

Глубина карьера составляет около 20 метров. Высота западного борта более высокая и сложена ПГС, восточный борт ниже, сложен из ПГС и мергеля. Техника для погрузки и вывоза ПГС тяжелая. За северным и южным бортом карьера обустроены площадки для складирования вывозимого строительного материала – ПГС. Ближе к восточному борту карьера проложена временная дорога.

Старшая группа юных геологов провела отбор пробы мергеля на восточном склоне карьера, отобрана проба в количестве 5 кг. Проведена фиксация 1 точки.

Отбор мергеля на обнажении: Растительность скудная, Мергель глинистый светлый бело-желтый, глина темная. С глубины 2.0 м – 3.0 м порода становится более прочная, каменистая.

Мергель - осадочная горная порода, состоящая из кальцита или доломита и глинистых минералов. Соотношения карбонатной и глинистой составляющих могут быть различными. Обычно к М. относят породу, содержащую от 30 до 90% CaCO₃ или MgCO₃ и, соответственно, от 70 до 10% глинистых частиц. Полезное ископаемое мергель, нашел свое применение также в строительстве. После прохождения переработки получается цемент.

Иногда пласты мергеля скрывают окаменелости древней фауны – как правило, хорошо

сохранившиеся. Наша группа провела поиски окаменелостей мелового периода. И работа увенчалась успехом: были обнаружены небольшие фрагменты раковин древних двухстворчатых моллюсков, были найдены белемниты.

К сожалению, большая часть поистине бесценных артефактов истории планеты перемалывается горнодобывающей техникой.

Третий этап экспедиции - карьер песчано – гравийных смесей и мергеля «Старый».

Продолжив движение по маршруту наша группа выдвинулась далее по маршруту в сторону карьера «Старый» по направлению Ю-В. Расстояние от карьера ПГС до карьера мергеля составило около 800 м.

Т.н.3: 51°00'46" с.ш. и 53°22,18'0,7" в.д.

Высота 147м

Старый карьер мергеля у дороги.

Перед нами раскрылась холмистая равнина, на которой с западной стороны от места исследования находится заброшенный карьер ПГС, а к востоку от него на равнине месторождение мергеля. Здесь были обнаружены белемниты, фрагменты раковин древнего моря и валун на котором как бы застыли волны. Со слов геолога Якименко Г.А. это место в древности было когда-то берегом древнего моря.

Четвертый этап маршрута: карьер «Старый» - «Водонапорная башня с. Акбулак»

Водонапорная башня – является одной из достопримечательностью с.Акбулак. Возвышается она на северо-западной окраине населенного пункта около дороги. Сооружение выполнено из цементных блоков, наполнителем в которых является среднезернистый гравий. Возможно башня была возведена в середине 50 – годов 20 века.

Пятый этап маршрута: «Водонапорная башня

с. Акбулак» - «Соляной купол»

Проехав от водонапорной башни около 4 км по направлению С-З по плотине через р. Акбулак мы оказались у подножья соляного купола, возвышающегося над плоской равниной. А горы в ЗКО – это меловые отложения, их возраст – около 100 млн. лет. Здесь можно обнаружить окаменелости древних моллюсков.

Желание подняться на вершину горы взяло вверх

Шестой этап маршрута: «Соляной купол» - мкрн. Кызыл тал – г. Аксай – с. Пугачево

От Т.5. «Соляной купол» мы выдвинулись в сторону мкрн. Кызылтал. Протяженность этого отрезка пути составила 16 км. Проезжали через по территории Государственного ботанико – зоологического заказника «Миргородский».

Краткая характеристика особенностей

Государственного ботанико – зоологического заказника «Миргородский»

Расстояние от г. Аксая 60 км

Год образования 1983

Площадь 3950 га.

Ближайший населенный пункт:

с.Акбулак Бурлинского района Западно – Казахстанской области

Рельеф в районе увалисто – равнинный с хорошо выраженной овражно – балочной системой.

Гидрографическая сеть района исследования

представлена речными системами малой рекой Утва и мелкой пересыхающей летом р. Акбулак, небольшие овраги в весеннее время заполняющихся талой водой. Летом же большая часть из них пересыхает.

У подножия гор – соляных куполов в качестве почвообразующих пород здесь служат молодые слабокарбонатные отложения. На Этих почвах обычно формируется типчаково – ковыльная растительность.10тров.

Эрозионные процессы исчерпали склоны соляных куполов рывинами, оврагами, балками и речными долинами. В итоге возвышенная пластовая равнина мелового плато оказалась расчлененной на водораздельные гряды, распадки и отдельные останцы.

В пределах заказника открыты месторождения мергеля мела, строительные материалы (песок, глина, керамзитовые глины, строительный камень, песчано – гравийные смеси).

Во флоре «Миргородского» заказника насчитывается 365 видов цветковых растений, четыре вида реликтовых растений. Здесь хорошо сохранились красочные степи с перистыми ковылями, полями тюльпанов. Это единственное место обитания занесенного в Красную книгу Казахстана растения – тонконога жесткого. На территории заказника сохранились редкие и исчезающие виды птиц: дрофа, стрепет, журавль – красавка, степной орел.

Экспедиция завершена!

Выводы:

Экспедиция своей цели достигла. Маршрут прошел согласно составленного плана

Способ передвижения: транспорт, пеший.

Выполнено задание по исследованию территории юной части балки Талсай в районе ж/д моста.

Собран большой коллекционный материал по палеонтологии.

Произведен отбор ПГС и мергеля в карьерах.

Ознакомились с работой подрядных организаций, участвующих в разработке карьеров и добыче строительных материалов.

Составили схему маршрута экспедиции.

Прохождение данного маршрута является возможным для начинающих геологов, экологов, картографов, краеведов.

Протяженность маршрута составила: 95 км 800 м

Время прохождения:

Выезд из с. Пугачево в 10.00

Возвращение в село Пугачево в 19.00

ГУМАРОВА

Лаура Аукатовна
М-С.Бабажанов атд. ЖОББМ
Химия, биология пәндерінің
мұғалімі, «педагог– зерттеуші»
Бөкей ордасы ауд. БҚО

Жусан өсімдігінің пайдасы мен емдік қасиеті

МҰХАНБЕТҚАЛИЕВА

Жанбота
М-С.Бабажанов атд. ЖОББМ
8 сынып оқушысы Сайқын ауылы,
Сайқын ауылы, Бөкей ордасы ауд. БҚО

Аңдатпа

Жұмыстың мақсаты жусан өсімдігінің ежелгі тарихы мен түрлері, денсаулыққа пайдалы қоспаларын дайындау жолдары мен адам өміріндегі пайдасы мен маңыздылығы, емдік қасиеттері туралы келешек ұрпаққа насихаттау, үлгі ету.

Денсаулығымыз мықты болуы үшін батпандап кіріп, мысқалдап шығатын ауруды дәрісіз-ақ үй жағдайында, айналада өсетін дәрілік өсімдіктермен-ақ емдеп жазуға болады. Дәрілік өсімдіктермен айналысу денсаулығымызды сақтауға көмектеседі, отбасы қаражатын үнемдейміз, табиғат байлығын қорғауға да атсалысамыз. Міне, емдік қасиеті бар өсімдіктерге оқушылар кішкентайынан мән беріп, өз игілігіне қолдана білсе, шипаны алыстан іздемейді. Дәрілік өсімдіктерді пайдалану денсаулықты сақтайды. Дәрілік өсімдіктер жанға шипа, дертке дауа болады.

Жусан әсемдігімен көздің нұрын алады. Гүлдеуі өте сирек. Жусанды сыныптастырымның арасында кеңінен насихаттадым. Ерте заманның дәрілік өсімдіктердің қасиетін ата-бабаларымыз білген. «Аурудың жақсысы жоқ, дәрінің тәттісі жоқ» дегендей қазіргі заманда химиялық дәрілер көбейіп жатыр. Олардың адам ағзасына тигізетін зияны көп, өсімдік адам үшін азықтың қайнар көзі. Дәрілердің барлығы өсімдіктерден алынады. Аурудың алдын алуға емдеу үшін дәрілік өсімдіктердің маңызы өте зор

Аннотация

Основной целью работы является рассказать будущему поколению об истории развития и разновидностях полыни, о способах приготовления растворов из этого растения и показать значимость и важность ее лечебных свойств. Для укрепления здоровья и лечение болезней вместо лекарств мы можем применять народное лечение, используя лечебные травы. Применение лекарственных растений помогает сохранить наше здоровье, сэкономить семейный бюджет и также способствует бережному отношению окружающей среды. Если с младших лет ученики будут знать и пользоваться целебными свойствами таких растений, то им будет легко найти лечение заболеваний. Правильное применение целебных трав помогает укрепить здоровье и иммунитет. Полынь завораживает своей красотой. Цветет очень редко. Я с интересом рассказываю одноклассникам о том, что наши предки умело применяли полынь в лечении. Это намного эффективнее, чем применять химические лекарства, которых в данный момент очень большое количество. Учитывая тот факт, что от лекарств есть большой побочный эффект, то применение лечебных трав может быть прекрасной альтернативой в эффективном лечении.

Кілт сөздері: жусан, жусан өсімдігінің пайдасы мен емдік қасиеті, ғылыми зерттеу жұмысы

І.КІРІСПЕ

1.Ғылыми зерттеу жұмысының мақсаты:
Жусан өсімдігінің ежелгі тарихы мен түрлері,

денсаулыққа пайдалы қоспаларын дайындау жолдары мен адам өміріндегі пайдасы мен маңыздылығы, емдік қасиеттері туралы

келешек ұрпаққа насихаттау, үлгі ету.

Міндеттері:

- Жусан туралы түсінік беру;
- Жусаннан түрлі дәрі-дәрмектер жасалудың маңыздылығы мен құндылығын таныту.
- Жусанның пайдалану ерекшеліктерін жан-жақты мысалдар арқылы зерттей түсу;
- Жусанның ем-домдық қасиетін кеңінен насихаттау;
- Жусанның тазалық қасиетін қарастырып, басқа да қолданылатын жерлерін атап көрсету;
- Жусанды тәжірибе арқылы ем-домдық қасиетін табиғи өнімнен кеңінен насихаттау;

Зерттеудің өзектілігі:

Жусан өсімдігінің пайдасынан түрлі өнімдерді өндіру.

Болжам: Жусан өсімдігінің тұрмыстағы пайдалы тұстары турасында қарастырылды.

Зерттеу кезендері:

1-кезең – Зерттеу тақырыбын табу, әдебиеттермен танысу және материалдар жинақтау;

2-кезең- Талдамаларды жобалау;

3-кезең- Жинақталған материалды сұрыптап, негізгі мақсатты ашуға жұмыстану;

4-кезең - Талдау жасап, жұмысты жүйелеу, рәсімдеу, қорытындылау, жазу.

Зерттеу әдісі: Зерттеуде іздену, жинақтау, саралау, әдеби-ғылыми талдау, практикалық жұмыс жасау.

5. Зерттеу нәтижесі: Жусан туралы жинақталған тарихи және ғылыми сипаттағы деректерді енгізе отырып, оқушыларға насихат жүргізіледі.

6. Күтілетін нәтиже:

– Жусан өсімдігінің емдік қасиеті мен оның пайдасы аясында түсінеді;

– Осы бағытта өз тарапынан не істеу керек екеніне мақсат қояды;

– Денсаулыққа пайдасы туралы нақты білімі қалыптасады.

Жусанның ежелгі тарихы, оның түрлері мен тұрмыста пайдалану жолдары сонымен қатар жусан туралы қызықты мәліметтерді жинақтай отырып пайдасы туралы келешек жас ұрпаққа насихаттамақпын.

II. НЕГІЗГІ БӨЛІМ

2.1 Жусан туралы мәлімет

Жусан — күрделігүлділер тұқымдасына жататын көп жылдық, кейде бір немесе екі жылдық шөптесін өсімдіктер, шала бұта. Қазақстанның барлық жерінде — шөл-шөлейтті далада, таулы жерлерде өсетін 81 түрі бар.

Жусанның биіктігі 10-60 см, кейде 1,5-2 м-дей болады. Сабағы тік немесе жерге жайылып өседі. Жапырағы кезектесіп орналасқан, қауырсын тәрізді, шеті тілімденген, кейде бүтін жиекті. Ұсақ гүлі қос жынысты, сары түсті, себеттері көп, әбден піскен кезде шашыраңқы иіліп келген сыпыртқы гүлшоғырын құрайды. Шілдеден қыркүйекке дейін гүлдейді. Жемісі — тұқымша. Жусанның 17 түрі сирек кездесетін эндемик түрге жатады, ал Қазақстанда ғана өсетін бір түрі – дәрмененің дәрілік шөп ретінде ерекше мәні бар. Шырғалжын жусанның жапырағы мен сабағын жеуге болады, құм жусаны құм токтату үшін пайдаланылады. Арасында улы түрі (таврий жусаны) де кездеседі, оны мал жемейді. Жусан — құнарлы мал азығы, дәрілік, бояуыш, тағамдық, витаминді, эфир майлы өсімдік. Жусанды қолдан (мысалы, тамыржусан) да өсіреді.

Қазақстанның барлық жерінде – шөл-шөлейтті далада, таулы жерлерде өсетін 81 түрі бар. Жусанның биіктігі 10 – 60 см, кейде 1,5 – 2 м-дей болады. Сабағы тік немесе жерге жайылып өседі. Жапырағы кезектесіп орналасқан, қауырсын тәрізді, шеті тілімденген, кейде бүтін жиекті. Ұсақ гүлі қос жынысты, сары түсті, себеттері көп, әбден піскен кезде шашыраңқы иіліп келген сыпыртқы гүлшоғырын құрайды. Шілдеден қыркүйекке дейін гүлдейді. Жемісі – тұқымша.

Жусан – құнарлы мал азығы, дәрілік, бояуыш, тағамдық витаминді, эфир майлы өсімдік. Жусан жер бетіндегі өсімдіктердің ең ащысы. Оның пайдалы жақтары жетерлік латындар бұл шөпті артемизия деп атайды.

Жусан. Ащы жусан Маңғыстауда өседі, биіктігі 60-100, кейде 120 см болады тамыры жуан. Шілде, маусымда гүлдейді. Ақжусан

және қара жусан түрлері де бар. Балхаш-Алакөл ойысында өседі. Биіктігі 25-30 (45) см дейін өседі. Және дәрмене жусан одан соғыс жылдарында бірнеше дәрі-дәрмек түрі жасалған.

Тамыз-қыркүйек айларында жеміс береді, тұқымдары көп, кішкентай, тұқыммен және вегетативті, тамыр кесінділерімен көбейеді. Жапырақтары мен шөптері емдік мақсатта қолданылады. Гүлденудің алдында базальды жапырақтар жиналады, ал басында - гүлденудің сабақтары. Бұл жусанның тұнбасы тәбетті қолданылады, асқазан-ішек жолдары аурулары, ұйқысыздық, естен тану, еңтігу, жәндіктердің шағуы. Сыртқы жағынан, ол көз аурулары, көгеру кезінде компресс және лосьон ретінде, клизмаларда құртқа қарсы, ауыз қуысы ауруларына арналған шайғыш зат ретінде қолданылады.

Халықтық медицинада ол бұдан да кең қолданылады: қышқылдығы төмен гастрит, асқазан коликасы, бауыр мен өт қабы аурулары үшін холеретик ретінде, ұйқы безі сөлінің бөлінуін күшейту үшін, анемия, метеоризм, диарея, седативті ретінде, эпилепсия, геморрой, буын ревматизмі, экзема кезінде емге қолданады. Ол үшін жусаннан тұнбалар, шай, дайындалады. Соңғысы келесідей дайындалады: 1 шай қасық шөпті 2 стакан қайнаған сумен қайнатады, 20 минут тұндырады, ал 1/4 кесе күніне тамақтанудан 30 минут бұрын ішіледі.

2.2. Жусан туралы ғылыми деректер

Жусанның ащы дәміне байланысты халық бұл өсімдік қасірет-қайғының барлық ащы-тұщысын өз бойына жинаған, сондықтан жусанды адам аурудан сауықтыратын және жанды жай таптыратын екі қасиеті бар деп ұққан.

Дәрі жасау үшін жусанның гүл шығаратын сабақ ұштары мен жапырақтарын жинайды. Кейбір жапырақтары гүлдер алдында гүлдеп тұрғанда 25 сантиметрге дейін кесіп алынады. Жусанның жапырақсыз сабақтары да мамыр, маусым айларында жиналады.

Ертеде оны арабтар «киелі шөп» деп атаған. Ал қазақша дәрмене атауы «дәрі міне» деген мағынаны білдіреді. Ата бабаларымыз ертеден-ақ бұл жусанның сабағы мен тамырының тұнбасын тәбет ашуға, асқазан, ішектің қызметін жақсартатынын білген.

Латындар бұл шөпті артемизия деп атайды. Шөптесін өсімдіктердің дәрілік қасиетін ашқан Артемид құдайдың құрметіне осылай деп атаған. Жалпы ата-бабаларымыз «жусан» деген сөзді

естіген кезде жандары ерекше жадырап, туған жерге деген ерекше сағыныш сезімге бөленеді. Қазақ халқы үшін жусан қасиетті өсімдік. Алыс сапарға аттанғанда жусанды өзімен алып жүріп, туған жерге деген сағынышын басады, яғни «Отан» деген ұғыммен пара-пар мағынада айтылады.

Ертеде бір батыр жігіт өз елін тастап жатжұртқа кетіп қалған екен. Оны елге қайтару үшін қаншама рет барған елшілердің сөзіне құлақ аспапты. Сонда бір тапқыр данышпан елде өскен кепкен жусанның бір бумасын апарып иіскеткенде елге деген ерекше сезімі оянып, көзінен жасы тамшылап, жедел туған еліне оралған екен деген аңыз да ақиқатты аңғартса керек.

Жусанның көптеген түрлерінің маңызын халқымыз ерте кездерден бастап-ақ біліп, дәрі-дәрмек, мал азығы ретінде пайдаланып келген. Жусанның жұпар иісі туралы және оның қазақ даласының қасиетті өсімдігі екендігі жайында аңыз әңгімелер көптеп кездеседі.

Дәрмене жусан. Онымен емдеу ғылыми медицинаға қосылған үлкен үлес. Қазақтың халық емшілері ішек құрты ауруына қарсы қолданған. Бабаларымыз бұл өсімдікті атам заманнан бері шет елдерге сауда керуендері арқылы көп мөлшерде жіберіп отырды. Қара жусанның тамырын тәбет ашуға, ішек, асқазан, бауыр, өт қалтасы ауруына пайдаланады.

Ата-бабаларымыз жусанның қасиетін ертеден білген. Шөбі мен тамырының тұнбасын пайдаланған. Оның тәбет ашуға, асқазан, ішектің қызметін күшейтуге пайдалы әсері бар.

2.3. Жусанның түрлері

Жусанның улы түрлері де бар. Ащы жусан, қара жусан, боз жусан (дәрмене) т.б. жусан түрлері құнарлы мал азығы болып саналады. Тамыржусан мен дәрмене жусаны қолдан

өсіріледі.

Жусан түрлері: Австрия жусаны, бөрте жусан, арам жусан, ақ жусан, сұр жусан, тамыр жусан, Гмелин жусан, ащы жусан, ермен жусан, қызыл жусан, сирек бас жусан: қызыл жусан, майқара жусан, Маршаллов жусан, көкшағыр: шашақты жусан, құм жусан, шағыр жусан, шағыр, майшағыр, қойкемырген, понтий жусан, саралжын, сантолин жусан, кермек жусан, қасқа жусан, Сиверс жусан, бүрлен, Тянь-Шань жусан, арқар жусан, Ферғана жусан, ақшуақ: дермене жусан, дәрмене, қара жусан, шыралжын жусан, қызылшөп.

Улы түрі «Таврий» жусаны, оны мал да жемейді.

Жусан түрлерінің алуан түрлілігі

Қазақстанның орталық аймағында өсетін жусанның бір түрі – тықыр жусан деп аталады. Осы жусан түрінен көпжылдық ізденулердің нәтижесінде «Арглабин» деген жаңа дәрі жасап шығарды. Қатерлі ісік ауруына қарсы қолданылууда. Қара Жусанның емдік қасиеті ерте кезден-ақ белгілі болған. Шөбі мен тамырының тұнбалары тәбет ашады, асқазан, ішек бездерінің қызметін күшейтеді, жүйке жүйесін тыныштандырады. Сондай-ақ оның тер шығаратын, ішек құртын түсіретін қасиеті бар.

Ащы жусан - оның аты айтып тұрғандай - ащы, бұл ащы жусанның сирек кездесетін ерекшелігі. Алайда оның жапырақтары дәмдеуіш ретінде де қолданылады. Олардың құрамында 0,5-2% эфир майы, органикалық қышқылдар, каротин, С, В6, К дәрумендері, ащы заттар бар.

Ащы жусан - дала зонасының өсімдігі, ашық құмды мекендерді жақсы көреді, бос жерлерде, жайылымдарда, арықтарда, су қоймаларының

жағаларында, сайларда, орман белдеулерінде, теміржол бойында өседі. Бай, бос және жақсы құрғатылған топырақты жақсы көреді. Ол ылғалды жерлерді ұнатпайды, ол суланады. Оны бағбандар сәндік, хош иісті және дәрілік өсімдік ретінде өсіреді.

Ақ жусан – гүлдің аты, дала гүліне жатады.

Гүлдері жиі топталып шашақталып өседі, мамыр, маусым айларында гүлдейді.

Ақ жусан гүлінің жер шарында тараған 300-ден астам түрі бар. Олар тау беткейлерінде, тақыр далаларда, егіс маңында, жол жағаларында, құмды, тасты жерлерде өседі. Қазақ еміштері ақ жусан гүлінің жер үсті бөлімі дәрі болады деп қарайды. Көктемде жас майсасы 5-7 сантиметрдей өскен кезде қазып алып, тамырын алып тастап, тазалап кептіреді, артынан дәрі жасайды. Ақ жусан гүлінен жасалған дәрілердің қасиеті – кермектеу ащы дәмді, суық райлы, уытсыз болады. Бұл дәрілер ыстықты басады, құрғақты дымқылдандырады, сарғаюды қайтарады. Сары бауыр ауруына, бауыр ауруына, өт қалтасының жедел қабынуына, өтке тас байланғанға ем болады.

Расында, ақ жусан күшті хош иісі бар гүл. Ақ жусанды жайылымда жайылған малдардың еті, сүті, шұбаты, қымызы, айраны, іркіті, сорпасы түгел жусан аңқып тұрады. Мұны қазақ «дәрі мал», «дәрі жапырақ», «дәрі бастаудан су ішкен», «дәрі жайылымнан дәрі ішкен нағыз дәрі мал», «ет жеймін, қымыз ішем десен, ауылға ақ жусан піскенде кел» деген сөздерді тектен-текке айтқан жоқ.

Жусанның көптеген түрлерінің маңызын халқымыз ерте кездерден бастап-ақ біліп, дәрі-дәрмек, мал азығы ретінде пайдаланып келген.

Кәдімгі жусан. Медициналық мақсатта шөп пен тамыр қолданылады, біріншісі гүлдену кезінде жиналады, екіншісі күзде қазылады. Егін жинау кезінде олар жерден шайқалады, бірақ жуылмайды. Ғылыми медицинада шөп тәбетті қоздырғыш ретінде қолданылады. Дәстүрлі медицина қанды тазартқыш ретінде, эпилепсияға (тамыр ұнтағы, күніне 4 рет 1 шай қасық), гепатит, невроз, ұйқысыздық, дөңгелек құрттар үшін қолданады. Сыртынан бұл жусан тіс ауруына, ауыз қуысының шырышты қабығының ауруларына арналған шайғыш зат ретінде қолданылады. Емделмейтін жаралар мен жараларды емдеуде шырын мен жаңа піскен шөп қолданылады. Тұнбаны дайындау үшін 1 ас қасық шөпті алыңыз және 1 стакан қайнаған суға құйыңыз, 15-20 минутқа қалдырыңыз;

№	Жусан түрлері	Биіктігі	Гүлдейді	Құрамы	Емдік қасиеті
1	Ермен жусан	1-2 м	Сәуір-мамыр	Глюкозид, 05% эфир майы	Тәбет ашуға
2	Тамыр жусан	30 см	Тамыз-қазан	Белоктар, көмірсулар, майлар	Мал азығы, мал шаруашылығына пайдалы
3	Қара жусан	30-45 см	Шілде-тамыз	7-8% наурыз, 4-5% май, 26-28% клетчатка	Мал шаруашылығында асқазан-ішек жұмыстарын жақсарту, ішектегі құрттарды жоюға көмектеседі

күніне 3-4 рет тамақтанудан 20 минут бұрын 1/3 - 1/4 кесе ішіңіз. Сорпа бүйректегі тасқа арналған диуретик ретінде қолданылады; 3 ас қасық шөп 1 стакан қайнаған сумен құйылады, 10 минут қайнатылады, сүзіледі. 1 ас қасықтан күніне 3 рет тамақтанар алдында ішіңіз.

Ветеринарлық медицинада жусан тұтқыр зат ретінде және шырышты қабықтарды, жараларды, жараларды дезинфекциялау үшін қолданылады. Бұл жусан инсектициді, сыпырғыштарды үнемі пайдалану масалар, бүргелер, тарақандар және басқа да жәндіктерді тежейді

Қара жусан – күрделігүлділер тұқымдасы, жусан туысына жататын көп жылдық өсімдік. Сабақтары көп бұтақты, түкті. Жапырағы ұсақ, олар екі рет қанатша тілімденген. Гүлдері қос жынысты. Күлтесі сары түсті. Маусым – қыркүйекте гүлдейді. Шырғалжын-жапырағы мен сабағын жеуге болады, құм тоқтату үшін пайдаланады.

Кәдімгі жусан - суыққа шыдамды, ылғалды жерді ұнатпайды.

2.4 Отандық өнім «Арглабин»

Қазақстандық мамандар қатерлі ісікке қарсы жергілікті жусаннан дәрі жасап шығарды. Дәрі ТМД елдеріндегі онкологиялық клиникаларда кеңінен қолданылатын болды.

Қарағанды қаласындағы фитохимия институтының өнімі – «Арглабин» дәрісі Ресейдің ғылыми орталығында клиникалық сынақтан өтіп, ТМД аумағына таралу құқығына ие болған. Дәрігерлердің айтуынша, бұл дәрі бауыр, өкпе және сүт бездерінде пайда болған ісіктерді емдеуге және олардың алдын алуға мүмкіндік береді.

2.5 Жусан ұзақ өмір сүрудің кепілі

Жусанның дәрілік түрлерінен дәріге жарамайтын түрлерін ажырату оң-оңай. Дәріге жарамайтын жапырақтардың астыңғы беті

күмістей жалтырап тұрады да, үсті қоңыр, жасыл болады.

Жусанның фитонцидтік қасиеті бар. Оның ерітіндісін езінді не шай ерітіндісі түрінде тәбет ашу үшін және асқазанның жұмысын жақсарту үшін ішеді. Жусан дәрілерін дәрігердің ұйғаруымен ғана ішу керек.

XVII ғасырда Ресейде жусанның шырынын жараларды тазалап, тез жазу үшін пайдаланған. Жусан шырынына малынған орамалдармен жараны ертенді-кеш таңып отырған.

Дәрмене жусаны шағын аумақта ғана өсетіндіктен және сирек кездесетіндіктен қатаң қорғауды қажет етеді және жусанның бұл түрі Қазақстанның Қызық кітабына (1981) тіркелген.

Осы жусан түрінен көпжылдық ізденулердің нәтижесінде көрнекті ғалым Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі Серғазы Әдекеновтың басшылығымен ғалымдар «Арглабин» деген жаңа дәрі жасап шығарды. Қазіргі кезде бұл дәрі әлемнің көптеген елдерінде таралып, қатерлі ісік ауруына қарсы қолданылуда.

III. Зерттеу бөлімі

3.1 Жусан өсімдігінің тұрмыста қолданылуы

Жусан өсімдігін көбінесе үйде тұтынатын заттарға, атап айтсақ киізден жасалған тұскиіз,сырмақ сосын кілем және аңның терісінен жасалған құндыз бөріктер мен тондарға көбелек құрттары түспес үшін іліп қояды. Оның ащы иісі көбелекті таянтпайды. Яғни, сол жусанның иісінен керекті заттарды бүлінуден сақтайды. Жусан жер бетіндегі өсімдіктердің ішіндегі ең ащысы. Оның пайдалы жақтары жетерлік.

Шөптесін өсімдіктердің дәрілік қасиетін ашқан Артемид құдайдың құрметіне осылай атаған. Ертеректе Олимпиада ойындарында жеңіп шыққандарға сыйлық ретінде жусаннан

жасалған сусын ішкізетін болған. Римдіктер жусан тұнбасын асқазан ауруларын емдеуге пайдаланған. Ал қытайлықтар аяқ иімдеріне жусанның жапырағын салып жүрсе, тамаққа деген тәбетті арттырады деп есептеген. Жусан теңіз саяхатшыларын түрлі теңіз ауруларынан сақтаған. Бір нәрсеге қапалансаңыз жусан иіскеңіз көңіліңіз орнығады. Ұйқысыздыққа ұшырағанда жастығыңыздың астына жусан қойсаңыз, көзіңіз тез ілінеді. Жусан тұнбасын дайындау үшін бір шай қасық үгітілген жусан жапырағын бір стақан қайнаған ыстық суға салады. Оны жарты сағаттан соң ішуге болады. Тамақтанбас алдында жарты сағат бұрын бір ас қасықтан күніне үш мезгіл ішеді. Осылайша екі апта пайдаланған соң тоқтату қажет.

1. Жусан бөлмедегі ауаны тазартып, жүйкені тыныштандырады. Тіпті, моншаға түскерде жусан жапырақтарын пайдалануға болады. Ауыз шаюға керекті тұнбаны бір ас қасық жусанды бір стақан суға тұндырып пайдаланыңыз. Және де қазіргі аяқ киімдердің ішінен иіс шықпас үшін аяқ киімнің ішіне жусанды салып, киіп жүрсеңіз аяғыңызды дымқылданудан, иістенуден қорғайды. Бұл біздің денаулығымызға оң әсерін тигізуі сөзсіз.

2. Жусан сөлі тәбет ашады, ас қорытады. Өртүрлі микробтарға қарсы тұрады. Химиялық медицинада жусанның шырыны әртүрлі ауруларға пайдаланылады. Жусанның су тұнбасы тәбетті толықтай ашады. Жусанның сөлін 4-8 рет пайдалану қажет. Сонымен қатар демікпеде, асқазан ойық жарасында асқазан ауруларына қарсы қолданылады.

3. Жусан улы шөп-тамырларды аса сақтықпен жіңішке ауруларға, тері ауруларына, күйікке қолдана біліпті.

4. Халық арасында жусанды қайнатып ұстамалы қызбаға, ішекке газ жиналғанда, клизма ретінде ішек құртын түсіруге компресс қойып жарақаттарды емдеуге қолданған. Жусан көбінесе шалфей, жалбыз шөптері мен күнбағыс жапырақтарына араластырылып, адам ұстамалы қызба ауруына душар болған кезінде пайдаланылады.

3.2 Үй жағдайында жусаннан қоспалар дайындау

Қоспа №1 Жусанның жапырағын езіп күніне сөлін 3-4 тамшы қолданамыз. Мұрын қуысы ауыруына қолданамыз.

Қоспа №2 Жусанның сөлін балмен араластырып бронхитке қарсы күніне 3 рет шай қасықтың ½ бөлігін пайдаланады.

Қоспа №3 Жусанды жуып тазалап үккіштен өткіземіз, бал қосамыз. Асқазан қыжылына бір шай қасықтан қолданады.

Қоспа №5 Суық тиюге 2-3 сағат аралығында 5-6 тамшы пайдаланады. Жусан негізінен ащы өсімдік. Бір стақан ыстық суға екі шай қасық фито-шайын салып, бұқтыруға қойылады. Сосын сүзіп алып оны ішуге болады. Ол ішкі ағза- бауыр, өт, асқазан (гастрит), іш кебу т.б. ауруларына мында бір ем. Екіншіден, қара және ақ жусанды пайдаланып, оларды қайнаған суға ұсақтап салып, бұқтырып қоямыз. Судан жусан алып, кішкене суытып, аяққа тартамыз. Аяқты қалыңдап байлап (қымтап) 15-20 минут ұстаймыз. Аяқтың сырқырауын, буын ауруларын басады.

Қоспа №6 Иммунитет көтеру үшін 500 гр жана кесілген жусанның сөлін грек жаңғағымен араластырып үккіштен өткіземіз. Оған 1,5 стакан бал араластырып, тамақтан соң бір асқасықтан күніне үш мезгіл 1 ай ішу керек. Демікпеге жас жусанды езіп шырынын күніне үш рет әр ретте 5 мг ішеді.

Оның құрамында гликозидтер, фабонидтер, органикалық қышқылдар, микроэлементтер мен витаминдер бар. Жусанның емдік қасиеттері әртүрлі ауруларда: асқазан ішек жолдары, гастрит, тері ауруларына таптырмас ем болып

саналады.

IV. Қорытынды.

Қазақтың кез-келген баласы жусан дегенде ерекше сезімге бөленеді емес пе? Ұлан-байтақ даламыздың қай қырына барсақ та, оны кездестіреміз. Жусан адамға айшылық алыс жол болатын кең-байтақ жеріміздің сәнін кіргізіп тұрған секілді.

Алайда, даламыздың сәніне айналған жусан жайында қаншалықты жақсы білеміз? Ол – дәрілік өсімдік. Сондай-ақ басқа да қасиеті аз емес екен. Мен осы ғылыми жұмысымды жазғанда жусан туралы көптеген мәліметтер алдым. Жусанның түрлерін, емдік қасиеттерін, маңызын білдім.

Ұсыныс:

1. Жусан өсімдігін күнделікті тұрмыста көп өсіріп, олармен күтіммен қарауын өз достарыма ұсынамын.

2. Жусан өсімдігінің емдік қасиетіне байланысты халық еміне арналған қоспа жасау әдістерімен қолдану ерекшеліктері жөнінде кітапшалар шығарылып көпшілік оқырмандарға

ұсынылса.

3. Жусан өсімдігінің емдік қасиетін ескере отырып, сауықтыру орындарында көптеп өсіру жүзеге асырылса.

V. Пайдаланған әдебиеттер:

1. К.Кайым, Р.Сатимбеков, А.Аметов, Ж.Кожантаева . Биология жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. Алматы: «Атамұра», 2007.

2. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы 507 бет

3. Пайдалы кеңестер. 2013 ж 25-бет

4. Денсаулық энциклопедиясы 195-бет

5. М.Б.Усманова, К.Н.Сакарьянова . Химия Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. 2009 Алматы: «Атамұра». 198-199 бет

6. Үлкен медициналық энциклопедия. - М.: Эксмо, 2005

7. Дәрігер кеңес береді. Әр түрлі ауруларға арналған емдік процедура . - Иркутск, 1993

8. Балалар энциклопедиясы. - М.: Білім, 1972

9. <https://massaget.kz/layfstayl/Zdorove/62507/>

«Жусан өсімдігінің емдік қасиеті мен пайдасы» тақырыбындағы ғылыми жұмысының зерттеу күнделігі

№	Жұмыс мазмұны	Зерттеу әдістері	Ескерту
1	Жусан өсімдігінің түрлері, емдік қасиеті туралы оқи отырып, әдебиеттермен танысып, жетекшімен пікір алмаса отырып, осы тақырыпты зерттеуді жөн көрдім	Қызығушылық таныту	
2	Ұстазымның басшылығын ескере отырып, іздеп тапқан материалдарымды жинақтай бастадым	Жинау	
3	Жинақтаған материалымды біріктіріп, жобаның жазу үлгісіне салуға бағыттадым	Талдау, жобаны жазу	
4	Әрбір жазылған жұмысымды жетекшіме таныстырып отырдым. Бағыт – бағдар алдым.	Талдау	
5	Жұмыс жүйелі жазылу үшін, жобаның әр қадамында жазу ережелерін ескердім	Ережелермен танысу	
6	Материалдарды толыққанды жинақтадым.	Жинақтау	
7	Зерттеу жұмыстарымды жусан түрлерінің ерекшеліктері туралы кесте құрумен жалғастырдым.	Зерттеу, талдау, жинақтау.	
8	Жинақтаған материалды ғылыми жетекшімен талқылап, жобама кірістірдім.	Жобаға кірістіру	
9	Материал қорын арттыру мақсатында кітапханаларға барып, кітаптар мен газет -журналдардан материалдарды толықтыра түстім	Толықтыру	
10	Жинақтаған материалдарды толық жобаға түсіріп жаздым.	Талдау, жинақтау	

Батыс Қазақстан облысы мен Солтүстік Каспий маңы аймағында таралған күрделігүлділер тұқымдасының ерекшеліктері

АНАТОЛИЙ
Райымбек Қайратұлы
«Атамекен» БЖТЖЭО
«Экология» бөлімінің меңгерушісі
БҚО, Орал қаласы,

Аңдатпа

Бұл мақалада Батыс Қазақстан облысының географиялық физикалық ерекшелігіне байланысты таралған флоралық құрамның ішіндегі кеңінен таралған тұқымдас күрделігүлділер туралы баяндалады. Мақалада флористикалық шкала бойынша есептелген көрсеткіштер мен талдау нәтижелері жаңа дерек бойынша берілді. Бүгінгі таңда қосжарнақтылар классына жататын күрделігүлділер 197 түр, 62 туысқа бөлінген

Аннотация

В статье рассказывается о географико физических особенностях сложноцветных растений, распространённых в ЗКО. В статье рассчитаны показатели, результаты даны по новым сведениям, согласно флористической шкале. В настоящее время насчитывается 197 видов сложноцветных двудольного класса принадлежащих 62 родам.

Кілт сөздер: қосжарнақтылар, күрделігүлділер, жусан, фитоценодикалық талдау

Дүние жүзінде кеңінен таралған класқа жататын Қосжарнақтылар. Аталған класқа жататын саны жағынан басымдылық көрсететін тұқымдас - Күрделігүлділер. Бүгінгі таңда күрделігүлділер тұқымдасының дүние жүзінде – 32913 түрі 1911 туысқа біріктірілген. Біздің зерттеу территориямызда В.В.Ивановтың мәліметі бойынша Солтүстік Каспий маңында (БҚО қоса алғанда) 220 түр, 62 туысқа бөлген [1].

Зерттеу жұмысы барысында флористикалық зерттеу әдістері қолданылды [2].

Мақалада Батыс Қазақстан аумағында таралған күрделігүлділер тұқымдастарының алуантүрлілігі, таралуы, табиғаттағы және адам өміріндегі рөлі қарастырылады. Күрделігүлділер тұқымдасына жататын өсімдіктерге фитоценодикалық және экологиялық талдаулар жасалды. Флористикалық зерттеу әдісінің негізгі мақсаты берілген ауданның флоралық құрамымен, яғни өсімдіктерінің біртұтастығымен танысу болып табылады. Өсімдіктер қауымдастықтарының құрамы, құрылымы

және алуантүрлілігі зерттелді. Зерттеу аймағында кездесетін күрделігүлділер тұқымдасына жататын туыс пен түрлердің шығу тегі, шаруашылықтағы маңызы қарастырылды (1 сурет).

Біздің жұмысымыздың мақсаты Батыс Қазақстан облысының территориясында таралған күрделігүлділер тұқымдасының саны мен

1-сурет. Өсімдіктердің вегетациялық кезеңіндегі анықтау уақыты

географиялық ауданын анықтау.

Зерттеу ауданымыз Батыс Қазақстан облысы мен Ақтөбе және Ресей Федерациясының шекаралас аймақтарын қамтыды. Атап айтқанда: Шығыс бөлігі – Сырым, Қаратөбе, Шыңғырлау; Батыс – Бөкейорда (Хан тоғайы, Нарын құмы), Казталовка (Қайыңды ауылы); Солтүстік-Тасқала (Ешкі тау, Ақтау ауылы, Атамекен, Алмалы, Шежін өзені), Бөрлі (Бумақөл), Теректі (Қабылтөбе, «Дубрава» қорықшасы); Оңтүстік – Жаңақала аудандарына маршруттық зерттеу жұмыстары іске асырылды (2 сурет).

Барлық аудандардың флоралық құрамын салыстыра отырып БҚО территориясында көп жылдан бері кездеспейтін өсімдік түрлеріне талдау жасалды.

1. Сары алтыншыбық (*Solidago virgaurea* L.)
2. Түкті қашқаргүл (*Aster amellus* L.)
3. Татар дала зығыры (*Galatella tatarica* (Less.)

Novopokr.

4. Ақшайыр аласы (*Gnaphalium uliginosum* L.)
5. Балуншөп (*Achille ptarmica* L.)
6. Ромашник киттари (*Pyrethrum kittaryanum* CAM.)
7. Иісті жусан (*Artemisia campestris* L.)
8. Дәрілік жусан (*Artemisia abrotanum* L.)
9. Ақбақай (*Petasites hybridus* Gaertn.)
10. Балшық зиягүлі (*Senecio palustris* SC.)
11. Тікенше (*Carlina longifolia* Rchb.)
12. Орайот (*Xeranthemum annuum* L.)

2-сурет. Зерттеу ауданының карта схемасы

13. Еділ кебенқұйрығы (*Cousinia wolgensis* CAM.)
14. Түйе тікен (*Carduus acanthoides* L.)
15. Сары қалуен (*Cirsium setigerum* Led.)
16. Күмәнді юриния (*Jurinea dubia* Iljin.)
17. Құртжапырақ түймебас (*Serratula xeranthemoides* MB)
18. Сорғанды левзия (*Leusea salina* Spreng.)
19. Гүлкекіре (*Centaurea Jacea* L.)
20. Қойжелкек (*Tragopogon brevirostris* DC.)
21. Еділ қойжелкегі (*Tragopogon volgensis* Nik.)
22. Ірігүлді логозерис (*Lagoseris macrantha* Iljin.)
23. Жерсағыз (*Chondrilla Kossinskyi* Iljin.)
24. Жерсағыз (*Chondrilla amiqua* Fisch.) (Хондрилла сомниоооо тельная)
25. Екіжылдық кәді (*Crepis biennis* L.)
26. Зиягүл (*Senecio campestris* DC.)

№	Топ ареалдары мен түр аттары	БҚО саны	Пайызы	Солтүстік Каспиймаңы саны	Пайызы
1	Еуразиялық 1. Евроазияттық 2. Сібір 3. Евросібір	5	8,6%	35	15,9
2	Еуропалық 1. Еуропалық 2. Понтикалық 3. Бореалды	23	38,9%	77	35%
3	Ежелгі жерорта теңіз 1. Орталық Азия 2. Шығыс жерортатеңіздік 3. Шығыс Понтикалық	7	11,7%	17	7,7%
4	Голарктика 1. Голарктикалық	4	6,8%	29	13,1%
5	Жерортатеңіз 1. Жерортатеңіздік	5	8,5%	31	14%
6	Тұран 1. Сармат 2. Төменгі-Еділ 3. Иран 4. Арал-Каспий 5. Каспий 6. Орал	15	25,5%	37	16,8%

Кесте №1. Солтүстік Каспиймаңы мен БҚО-ның флоралық сараптамасы

27. Сарықалуен (*Cirsium heterophyllum* Hill.)
28. Қасқа алатұқым (*Flalacrachena inuloides* Ijjin)
29. Гүлкекіре (*Centaurea stenolepis* Kern.)
30. Гербера гүлкекіре (*Centaurea Gerberi* Stev.)
31. Гүлкекіре (*Centaurea maculosa* Lem.)

Күрделігүлділер кез-келген қоректену ортасына байланысты барлық жерде таралған. Көпшілік күрделігүлділер – көпжылдық шөптесін, бұталар мен жартылай бұталар және біржылдық, екіжылдық түрлерден тұрады. Жалпы сипаттама белгілеріне олардың гүлшоғырының, себетінің, гүлдерінің саны бірнешеуден жүзге дейін, кей кезде мыңға дейін болады.

Көпшілік күрделігүлділер жәндіктермен тозанданады. Жемістері тұқымша, кейбіреулерінде шоктүтігі (айдарша), тілшелер мен тішшелерден арқасында шөл және жартылай шөлейтте, шалғында, далалық ашық алаңқайларда жеңіл таралады.

Күрделігүлділердің түрлік құрамын салыстыра отырып біз, В.В.Ивановтың қолжазбаларын және қазіргі жаңа мәліметтерден «Қазақстан флорасы», «Қазақстанның иллюстральды анықтамалығы», Абдулина С.А. «Қазақстанның түтікті өсімдіктері» оқулықтарынан біздің зерттеу ауданымыздың территориясында кездеспейтін 28 түр табылды [5]. Автордың жұмысын саралай отырып, өсімдік құрамын сипаттау кезінде Солтүстік Каспий маңы территориясын белгілеуде Ресей Федерациясын қоса алғандықтан, аталған күрделігүлділердің түрлері Батыс Қазақстан облысы территориясында кездеспейді деген тұжырымдамаға келдік.

Күрделігүлділердің өсімдік жамылғысының рөлі Солтүстік Каспиймаңы аймағында үлкен маңызға ие. Ұсынылып отырған күрделігүлділер өзге тұқымдастардың арасында алғашқы орында [3].

«Қызыл кітабына» енгізілген *Jurinea kirghisorum* Janisch. (*Anthemis trotzkiana* Claus.)

3 сурет. Борлы жыныстағы ҚР

Күрделігүлділер – бос шөпті ақ селеулі дала зонасында, сахар-гобийлік шөлде, борлы жыныстарда, жаңадан пайда болған антропогендік және техногендік орындарда пионерлік қауымдастық құрады. Негізгі доминант пен субдоминантты көрсететін фитоценоздар жусандар Лерх жусаны (*Artemisia lerchiana* L.), Австрия жусаны (*A.austriaca* L.), Ащы жусан (*A.absinthium* L.), Сирек бас жусан (*A.pausiflora*). Жайылма шалғындарда көптен таралған Ойраншөп (*Ambrosia artemisifolia* L.), Ұсақгүл (*Erigeron canadensis* L.), Ащы жусан (*Artemisia absinthium* L.), Тікенді сарысою (*Xanthium strumarium* L.) (3,4 сурет).

Зерттеу нәтижесінің қорытындысы бойынша күрделігүлділердің көп бөлігі табиғаты жағынан БҚО-ның барлық ауданында экосистемасы таралған.

Пайдаланған әдебиеттер.

- 1) В.В.Иванов Сложноцветные Северного Прикаспия // Материалы по флоре и растительности Северного Прикаспия – Л.,1962.
 - 2) Талмачев А.И. Введение в географию растений. Л.-1974,244с.
 - 3) Петренко А.З. Природно-ресурсный потенциал и проектируемые объекты заповедного фонда Западно-Казахстанской области. Уральск, 1998.
 - 4) Аралбаева А.Н., Лесова Ж.Т., Мурзахметова М.К. ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРСПЕКТИВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАСТЕНИЙ СЕМЕЙСТВА СЛОЖНОЦВЕТНЫЕ (*Asteraceae*) В ПРИГОТОВЛЕНИИ ЧАЙНЫХ НАПИТКОВ // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 12-3. – С. 470-473;
 - 5) Абдулина С.А. Қазақстанның түтікті өсімдіктерінің тізімі.-Алматы,1999.187 б.
- URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=7958> (дата обращения: 16.10.2022).

4 сурет. Борлы қыраттағы эндемик

Өлкемізде экотуризмді дамыту мүмкіндіктері

ТАПАЕВ

Даурен Алпысбаевич
Б.Алтынсарин атд.
ЖББМ-тің ҚББП-і,
Ақжайық ауд. БҚО

Аңдатпа

Мақалада автор экологиялық туризм дегеніміз не және басқа туризм түрлерінен айырмашылығы қандай, оның қалай жұмыс істейтіндігіне тоқталады.

Аннотация

В статье автор остановится на том, что такое экологический туризм и чем он отличается от других видов туризма, как он работает.

Кілт сөздері: экология, индустрия, табиғат, қоршаған орта, табиғи ресурстар.

Экологиялық туризм елімізде қарқынды дамуда. Оның бір көрінісі соңғы жылдарда елімізде туристік индустрияның жолға қойылуынан, соның ішінде осы сектордың бірі дер едім. Дегенмен, көп жағдайда экотуризм түсінігі оның қоршаған ортасымен шатастырылып айтылып жүр.

Бұл мақалада экотуризм деген не екендігіне, ол қалай жұмыс істейді, қандай маңызы бар деген көпті мазалап жүрген сауалдарға жауап береміз. Ия, экотуризмге берілген анықтаманы мамандар табиғат аясындағы демалысқа жауапкершілікпен қарап, қоршаған ортаны сақтау және оны жақсарту деп түсіндіреді.

Біріншіден, экологиялық саяхаттың табиғи қорықтар, ұлттық бақтар, ауылды мекендерге, яғни адам қолы тимеген немесе күнделікті қолданыстан аман қалған жерлерге бару бағыты көп жағдайда экологияның бұзылмауына жол бастайды.

Екіншіден, табиғи және мәдени ошақтармен танысу: жабайы табиғат ортасымен немесе жергілікті елді мекеннің дәстүрлі өмірімен танысу - негізгі мақсаты болып табылады.

Үшіншіден, туристік үрдіс қоршаған ортаға зиянын тигізбеу керек.

Төртіншіден, табиғатты сақтау жергілікті тұрғынның маңызды және тиімді іс-әрекеті болуы тиіс. Өйткені табыстың басым көбін корпорациялар немесе үлкен қаладағы кеңсе қызметкерлері емес,

сол аймақтың адамдары алады; хостел, кафе, мейрамханалар мен жалға берілетін кез келген тауар. Ал қоршаған ортаны таза ұстау олардың табыс көзінің тұрақты болуына әсер етеді.

Әрине, бірнеше адам жүретін жерді таза сақтау қиынға соғатыны анық. Соған қарамастан, бабын тауып жүргендердің барын ескерсек, табиғат аясында демала отырып, оның тазалығын сақтау адамның өзінен басталады.

Экологиялық туризм – туристік индустрияның ең жылдам дамып келе жатқан секторы, оның үлесіне әлемдік туризмнің 25%-ы тиесілі. Дүниежүзілік туристік ұйымға сәйкес экотуристер саны жыл сайын 20%-ға артып келеді.

Таза және бүлінбеген табиғи объектілері көп Қазақстан экотуризмді дамыту үшін зор әлеуетке ие. Этномәдени туризммен үйлескен қызықты табиғи ландшафттар, бірегей экологиялық соқпақтар тіпті ең талғампаз туристерді де бей-жай қалдырмайды.

Экотуризмнің туризмнің басқа түрлерінен айырмашылығы неде?

Біріншіден, экотуризм – территориясы жақсы сақталған табиғи ортаға сапар шегу. Бұндай территорияларға қорықтар, табиғи ұлттық саябақтар, қорықшалар және басқа қорғалатын территориялар жатады.

Екіншіден, экотуризм – ең экологиялық табиғатты пайдаланушы болып саналады. Экотуристердің

табиғатты эксплуатациялау технологиясы визуальды түрде өтеді, яғни көрікті жерлерді қарау, пейзажды тамашалау, өсімдік және жануарлар әлемін бақылау және тыңдау түрінде (күштардың ән айтуы, су сылдыры, жапырақтың сыбдыры), иіс сезімі (ормандар мен шалғындардың жұпар иісі) және сезіну арқылы (өзен суының мөлдірлігі). Дәл осы мақсатпен экологиялық туризм әлемдегі ерекше қорғалатын табиғи территориялар шегінде табиғи ресурстарды қолданудың бірден-бір жолы болып табылады.

Үшіншіден, экотуризм туристердің ЕҚТТ-да (Ерекше қорғалатын табиғи территория) жүріс-тұрысын қадағалайды, соның ішінде қатаң тәртіп белгілеу арқылы (турист гид-жолаушыға еріп жүргенде арнайы жолды пайдалануы керек, өсімдіктерді жұлмау, шуламау, т.б.). Бұл ережелерді сақтау экологиялық туризм дамуының ұстанымды шарты болып табылады.

Төртіншіден, экотуризм жергілікті тұрғынның ауқатын жақсартуға мүмкіндік береді, ұлттық-дәстүр мен әдет-ғұрыптың жаңғыруына әсер ететін дәстүрлі ұлттық өнер түрлерін дамыту жолымен. Бұның барлығы халыққа белгілі пайда келтіреді және әлеуметтік экономикалық дамуына әсер етеді.

2019 жылы Финляндия экологиялық тұрақтылықтың жоғары деңгейінің, өсімдіктер мен жануарлар түрлерінің алуан түрлілігі мен бірегейлігінің, сондай-ақ мемлекеттің қоршаған ортаны қорғауға бағытталған күш-жігерінің арқасында жабайы табиғат бойынша саяхаттау үшін үздік ел ретінде танылды. Үздік елдердің тізімін анықтау үшін ұлттық парктердің саны, биоалуантүрлілік, Қызыл кітапқа енген өсімдіктер мен жануарлардың жойылып кету қаупі және басқа да өлшемдер ескерілді. Қазақстан бұл рейтингте 87-ші орынды иеленді. Соған қарамастан, ел табиғи аумақтарының үлкендігі, флора мен фаунаның алуан түрлілігі, табиғат ескерткіштері

мен ЮНЕСКО мұрасы мәртебесіне ие объектілері есебінен экологиялық туризмді дамытудың барлық алғышарттарына ие.

Экотуризмді дамыту үшін біз не істей аламыз деген ой мазалайды. Ол үшін:

- экологиялық соқпақтар дайындау;
- туристер санын жоспарлау;
- қоршаған ортаға зиян келтіруге жол бермеу;
- қоршаған ортаға зиян келтірмейтін көлікті таңдау;
- жергілікті қоғамдастықтарды турларды ұйымдастыруға тарту;
- қатты тұрмыстық қалдықтардың пайда болуын азайту және туристерді ақпараттандыру;
- жергілікті жұмыс орындарын;
- демалыс орындарын ұйымдастыру т.б.

Қорытындылай келе, экотуризм саласы бойынша өлкемізге саяхаттаушылардың көп келуі өзімізге байланысты. Ауылымыздың іргесінен ағып жатқан Ақжайық өзенінің жағасынан қолайлы жерден киіз үй тігіп, қазақы болмысымен қауыштыратын, дала иісін сезіндіріп, кеңдікті көңіліне ұялататын болсақ, біздің де өлкемізге экотуристер ағылатынына сенімдімін.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «Туристік саланы дамытудың 2015- 2019 жылдарға арналған бағдарламасы»
2. «География және табиғат» ғылыми - әдістемелік журналы. №2 ,4, 6 2013 жыл. №1, 3, 5 2010 жыл. №1, 2, 2016 жыл.
3. Қазақстандағы туризм жәрмеңкесі. Интернет желісі материалдарынан.
4. Әлемдік экономика. Алматы 2009 жыл.
5. Дүние жүзіне аймақтық шолу географиясы. Ж. Достай, Ә.С. Бейсенова, К. Каймулдинова. Алматы 2007 жыл.
6. Алиева Ж.Н, «Экологиялық туризм», Алматы, «Атамұра», 2015, 101 б

Әлем картасындағы Қазақстанның орны

ДАУЛЕТОВА
Эльвира Ерболатовна
Мичурин МББК,
география пәнінің мұғалімі,
Бәйтерек ауд., БҚО

Күні:	05.04.2023ж	
Сынып: 11	Қатысушылар саны:	Қатыспағандар саны:
Сабақтың тақырыбы:	§55 Әлем картасындағы Қазақстанның орны	
Оқу бағдарламасына сәйкес оқыту мақсаты:	11.6.1.3 - Қазақстан Республикасының физикалық-географиялық, тарихи-географиялық, саяси-географиялық және геосаяси аймақтарында орналасуын анықтау;	
Сабақтың мақсаты	Қазақстан Республикасының физикалық, тарихи, саяси-географиялық және геосаяси аймақтарының орналасуын анықтау.	
Сабақтың барысы		

Сабақтың кезеңі// уақыты	Педагогтің әрекеті	Оқушының әрекеті	Бағалау	Ресурстар
Сабақтың басы-2мин	Қызығушылықты ояту үшін миға шабуыл. 1. Оқушылармен сәлемдесу, түгендеу. 2. Көңіл – күйлерін тексеру үшін психологиялық ахуал қалыптастыру. Бас бармақ әдісі Бас бармақты жоғары көтерсек көңіл-күйім өте жақсы Бас бармақты төмен түсірсек көңіл-күйім жоқ	Амандасу		Шоколад
Үй тапсырмасы-12 мин	3. Топтастыру әдісі: Сынып оқушыларын стикерлерге ел атаулары жазылады сол арқылы аймаққа топтастыру. Үй тапсырмасын тексеру. (Тест) 1.Өзара байланысуымен сипатталатын үлкен аумақ А) Аймақ В) Аудан С) Мемлекет 2.Ғылымға мәдени зоналар, өмір сүру кеңістігін енгізген кім? А) К. Линней В) Ф. Ратцель С) У. Айзардт 3. «Әмбебап жіктеу» бойынша дүниежүзі неше аймаққа бөлінді? А) 12 В) 25 С) 20	Топқа бөлінеді Сұрақтарға жауап береді	10 балдық шкала	Оқулық

<p>Жаңа сабақ -5мин</p>	<p>4. Геотарихи аймақ бойынша: A) 13 B) 15 C) 20</p> <p>5. Британ аралдары қай дүние бөлігі? A) Азия B) Европа C) АҚШ</p> <p>6. Таяу Шығыс қай дүние бөлігі? A) Европа B) Азия</p> <p>7. БҰҰ ұсынған аудандастыру бойынша бүкіл әлем 7і A) геотарихи A) геосаяси C) геомәдени</p> <p>8. Қазіргі кезде қанша тарихи мәдени провинция ажыратылады A) 12 B) 15 C) 14</p> <p>9. Провинциялар, өз кезегінде, облыстарға, ал олар аудандарға бөлінеді ме? A) бөлінуі мүмкін емес B) кейбіреуі C) ия</p> <p>«Миға шабуыл» әдісі. Адасқан сөздер. Мұғалім жаңа сабақты бастау үшін оқушылардың назарына суретті көрсету арқылы және арнайы ресурс арқылы айқындайды. Суреттегі спиральды сөздерге байланысты жаңа сабақты анықтайды.</p> <p>Балалар суреттен не көріп отырсыздар? Сабақ тақырыбымен мақсатын жариялайды. Жаңа тақырып 1-тапсырма. Топтық жұмыс. «Зерделеу» әдісі - бұл әдіс арқылы оқушылар мәтінді, қосымша ресурсты пайдалана отырып, әрбір топ бөлінген бөлімдер арқылы зерделейді. Қалыптастырушы бағалау</p>	<p>Мәтіндегі суретті қарау барысында ой өрісін жетілдіреді</p>	<p>106</p>	<p>Оқулық 244 бет</p>												
<p>Сабақ ортасы-11 мин</p>	<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="432 1388 619 1478">Бағалау критерийі</th> <th data-bbox="619 1388 893 1478">Дескриптор</th> <th data-bbox="893 1388 1021 1478">Балл</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="432 1478 619 1713">Дүниежүзілік саяси картадағы Қазақстанның физикалық-географиялық, тарихи-географиялық, саяси-географиялық орнын анықтайды, оның басты ерекшеліктерін сипаттайды;</td> <td data-bbox="619 1478 893 1713">Қазақстанның физикалық географиялық жағдайының ерекшеліктерін жазады</td> <td data-bbox="893 1478 1021 1713">10</td> </tr> <tr> <td data-bbox="432 1713 619 1881"></td> <td data-bbox="619 1713 893 1881">Елдің тарихи-географиясының ерекшеліктерін анықтайды</td> <td data-bbox="893 1713 1021 1881">10</td> </tr> <tr> <td data-bbox="432 1881 619 2049"></td> <td data-bbox="619 1881 893 2049">Қазақстанның саяси географиялық орнын анықтайды</td> <td data-bbox="893 1881 1021 2049">10</td> </tr> </tbody> </table>	Бағалау критерийі	Дескриптор	Балл	Дүниежүзілік саяси картадағы Қазақстанның физикалық-географиялық, тарихи-географиялық, саяси-географиялық орнын анықтайды, оның басты ерекшеліктерін сипаттайды;	Қазақстанның физикалық географиялық жағдайының ерекшеліктерін жазады	10		Елдің тарихи-географиясының ерекшеліктерін анықтайды	10		Қазақстанның саяси географиялық орнын анықтайды	10	<p>Қосымша ресурсты пайдалана отырып, әрбір топ бөлінген бөлімдер арқылы зерделейді. отырып,әрбір топ бөлінген бөлімдер</p>		
Бағалау критерийі	Дескриптор	Балл														
Дүниежүзілік саяси картадағы Қазақстанның физикалық-географиялық, тарихи-географиялық, саяси-географиялық орнын анықтайды, оның басты ерекшеліктерін сипаттайды;	Қазақстанның физикалық географиялық жағдайының ерекшеліктерін жазады	10														
	Елдің тарихи-географиясының ерекшеліктерін анықтайды	10														
	Қазақстанның саяси географиялық орнын анықтайды	10														

<p>Сергіту сәті 2мин https://youtu.be/OIR6vquuq08</p> <p>Домбыра тарту</p> <p>6 мин</p>	<p>Тапсырма №2. Жұптық жұмыс. Картографиялық әдіс. 1) Дүниежүзінің саяси картасын пайдаланып, Қазақстан жерінің географиялық орнын анықтап кескін картаға түсіріңіз</p> <table border="1" data-bbox="443 383 1011 1227"> <thead> <tr> <th>Бағалау критерийі</th> <th>Дескриптор</th> <th>Балл</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td rowspan="5">Қазақстан Республикасының географиялық орнын дүниежүзі саяси картасынан орналасу ерекшеліктерін көрсетеді</td> <td>1) Ресей мемлекетімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>2) Қытай елімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>3) Қырғызстан мемлекетімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>4) Өзбекстан мемлекетімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>5) Түркіменстан елімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> </tbody> </table> <p>3-тапсырма. Жеке жұмыс. «Тұжырымдамалық карта» әдісі Функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған тапсырма. Травелбот бағдарламасы арқылы Жергілікті жерден бастап Қазақстанның көршілес жатқан мемлекеттердің ара қашықтығын анықтау. Алған мәліметтерін дәптерге жазу Тиімділігі: картадан жергілікті жерді анықтай алады, алған білімдерін өмірде қолдана алады.</p>	Бағалау критерийі	Дескриптор	Балл	Қазақстан Республикасының географиялық орнын дүниежүзі саяси картасынан орналасу ерекшеліктерін көрсетеді	1) Ресей мемлекетімен шекарасын түсіреді	2	2) Қытай елімен шекарасын түсіреді	2	3) Қырғызстан мемлекетімен шекарасын түсіреді	2	4) Өзбекстан мемлекетімен шекарасын түсіреді	2	5) Түркіменстан елімен шекарасын түсіреді	2	<p>Картамен жұмыс-танады</p>	<p>106</p>	<p>Атлас, кескін карта</p>
Бағалау критерийі	Дескриптор	Балл																
Қазақстан Республикасының географиялық орнын дүниежүзі саяси картасынан орналасу ерекшеліктерін көрсетеді	1) Ресей мемлекетімен шекарасын түсіреді	2																
	2) Қытай елімен шекарасын түсіреді	2																
	3) Қырғызстан мемлекетімен шекарасын түсіреді	2																
	4) Өзбекстан мемлекетімен шекарасын түсіреді	2																
	5) Түркіменстан елімен шекарасын түсіреді	2																
			<p>106</p>															

<p>Домбыра тарту</p> <p>6 мин</p>	<p>Бағалау критерийі</p> <p>Жергілікті жерден бастап шекаралас мемлекеттердің ара қашықтығын анықтау</p>	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Дескриптор</th> <th>Балл</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1) Ресей мемлекетімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>2) Қытай елімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>3) Қырғызстан мемлекетімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>4) Өзбекстан мемлекетімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>5) Түркіменстан елімен шекарасын түсіреді</td> <td>2</td> </tr> </tbody> </table>	Дескриптор	Балл	1) Ресей мемлекетімен шекарасын түсіреді	2	2) Қытай елімен шекарасын түсіреді	2	3) Қырғызстан мемлекетімен шекарасын түсіреді	2	4) Өзбекстан мемлекетімен шекарасын түсіреді	2	5) Түркіменстан елімен шекарасын түсіреді	2		<p>Телефон, гаджеттерін қолдану</p>	<p>106</p>	<p>Атлас, кескін карта</p>
Дескриптор	Балл																	
1) Ресей мемлекетімен шекарасын түсіреді	2																	
2) Қытай елімен шекарасын түсіреді	2																	
3) Қырғызстан мемлекетімен шекарасын түсіреді	2																	
4) Өзбекстан мемлекетімен шекарасын түсіреді	2																	
5) Түркіменстан елімен шекарасын түсіреді	2																	
<p>Сабақтың соңы</p> <p>2 мин</p>	<p>Кері байланыс: Оқушыларға рефлексия сұрағын ұсынамын. Сабақ барысында алған білімдері туралы кері байланыс жазады. Чемодан, ет тартқыш, корзина арқылы бүгінгі сабақ бойынша алған білімдерін анықтау</p>		<p>Оқушылар бүгінгі сабақтың мақсатына жеткізетін тапсырмалар орындауына қарай, өз түсінгенін, пікірін, өз ойын айту арқылы сабаққа қорытынды жасайды.</p>	<p>Стикерлер, суреттер</p>														
<p>Үйге тапсырма</p>	<p>§55 оқу. Жергілікті жердің координатасын анықтау</p>																	

Жорық алды дайындық сабағы

КЕРИМБАЕВА
Маржан Жумахановна
Сайрам аудандық ЖТС-ның
әдіскері, ҚББП-і,
Түркістан обл.

Сабақтың мақсаты: Бір күндік далалық жорық алдында дайындық жасауды үйрену. Ел аузында қалған мұраларды жинау. Сол өлкенің флорасымен танысу.

Оқыту мен тәрбиелеудің міндеттері:

Сайрам ауданының тарихи орындары туралы мағұлмат беру. Жаңа терминдерді меңгерту. Үйірмешілердің рухани білімін дамыту. Отанын сүйуге, қоршаған ортаны қорғауға, ата салтын құрметтеуге тәрбиелеу.

Көрнекілік құралдар: Сайрам ауданының картасы, топографиялық белгілер, сызба нұсқалар, туристік құрал-жабдықтар.

Сабақ түрі: дайындық

Әдіс-тәсілдер: түсіндіру, сұхбаттасу, сұрақ – жауап т.б

Сабақ барысы:

Жаңа сабақты түсіндіру. «Миға шабуыл» әдісі.

- Жорық дегеніміз не? Туристік жорықтар көбінесе ауылды жерлермен немесе тұрғылықты халқы сирек аймақтарда белгілі бір мақсатпен жаяу жүріп жасалатын саяхат түрі болып табылады. Жорықтар негізінен танып-білу мақсатында ұйымдастырылатындықтан тарихи орындарға жасалады.

- Неліктен жорыққа шыққан ұнайды?

- Жорық жоспары деген не деп ойлайсың?

Жорыққа шықпас бұрын жорықтың жоспары жасалып, жорықтың топ басшысы тағайындалады.

Жорықта топ мүшелерінің қызметтері мен орындау бағыттарын меңгерту. Жорыққа

шығатын топ мүшелерінің барлығына қызмет бөліп беріледі.

1) Жорық жөніндегі анықтама мәліметтер толтыруға үйрету:

A) маршрут төлқұжаты

Саяхат ауданы ауыл тарихын танып білу.

1. Маршрут тізбегі «Ақсу ауылы–Қарабұлақ ауылы-Мәдени елді мекені-«Ханқорған» қалашығы»

2. Маршруттың жалпы ұзындығы: 45 шақырым

3. Жорықтың болу ұзақтығы: 2 сағат

4. Жорықтың уақыты: 22-24 маусым 2022 ж.

5. Туризм түрі: жаяу туризм

6. Қиындық дәрежесі: далалық біркүндік жорық

7. Маршрут МКК қаралды: 20.06. 2023 ж.

Маршруттық бет №

I. Маршрут бетін толтыру:

1) Жорыққа қатысушылар тізімі

2) Жорыққа қатысушылар міндеттерін бөлу

3) Топтағы жеке адамға берілетін құрал-саймандар (слайд)

№	Құрал-саймандар тізімі	Салмақ бірлігі, кг	Саны	Жалпы салмақ, кг
1	Қол дорба	2,5	1	2,5
2	Кілемше пенополиуреттенген	0,5	1	0,5
3	Футболка ұзын жеңді	0,2	1	0,2
4	Футболка қысқа жеңді	0,2	2	0,4
5	Жұқа жылы шалбар	0,4	2	0,8
6	Жұқа шұлық	0,05	3	0,15
7	Сүйретпелі аяқ киім	1	1	1
8	Спорттық аяқ киім	1	1	1
9	Бас киім (күннен қорғайтын)	0,1	1	0,1
10	Жаңбырдан қорғайтын күртеше	0,2	1	0,2
11	Жеке ыдыс-аяқ (кесе, қасық, тостаған)	0,2	жиынтық	0,2
12	Жеке гигиеналық заттар	0,3	жиынтық	0,3
	Жалпы:			7,35

Қажетті туристік құрал-жабдықтар мен ыдыс-аяқтар тізімін жасауға және не үшін пайдаланатындығы туралы ақпарат беру:

№	Заттардың атауы	Саны	Салмақ бірлігі, кг	Жалпы салмағы, кг	Ескерту
I. Туристік құрал-жабдықтар					
1	Шатыр 4 орындық	4 дана	3,5	14	
II. Ыдыс-аяқтар					
1	Қазан, 7 л	1 дана	0,6	0,6	
2	Шәйнек, 3 л	1	0,4	0,4	
3	Жалпы ыдыс-аяқ	3 дана	0,3	0,9	
III. Медициналық қобдиша					
1	Бинт	1 орам	50 гр	50 гр	
2	Мақта	1 пачка	50 гр	50 гр	
3	Йод	1 құты	50 гр	50 гр	
4	Спирт	1 құты	150 гр	150 гр	
5	Бас ауру дәрісі	2 канвалюта	15 гр	30 гр	
6	Анальгин	1 канвалюта	15 гр	15 гр	
7	Демидрол	1 канв	15 гр	15 гр	
8	Супрастин	1 канв	15 гр	15 гр	
IV. Жөндеу құралдары					
1	Қайшы	1 дана	70 гр	70 гр	
2	Ине-жіп	2 дана	20 гр	40 гр	
	Жалпы:			19,75	

Бір адамға шаққандағы тәулікті азық-түлік мөлшері

№	Күнделікті қажетті азық-түліктер атауы	Мөлшері	№	Кілегей	40 гр
1	Құрғақ шай	9 гр	15	Күлше	100 гр
2	Тұз	19 гр	16	Шұжық	100 гр
3	Қант	80 гр	17	Ірімшік	45 гр
4	Нан	250 гр	18	Балық	65 гр
5	Қарақұмық	170 гр	19	Бұқтырылған ет (сиыр еті)	120 гр
6	Күріш	50 гр	20	Сарымсақ 20 гр	
7	Манка ұнтағы	50 гр	21	Пияз	50 гр
8	Макарон	150 гр	22	Кетчуп	70 гр
9	Жарма	70 гр	23	Майонез	50 гр
10	Картоп	200 гр	24	Көмпиттер	100 гр
11	Сары май	10 гр	25	Тамақтың қоспасы	20 гр
12	Сұйық май	40 гр	26	Балғын көкөністер	70 гр
13	Құрғақ сүт	30 гр	27	Жер жаңғақ, мейіз	70 гр
			28	Сәбіз	80 гр

4) Маршруттың жалпы картасы (карта сызу)

5) Жорықтың ұйымдастырылуы:

Сонымен балалар, біз бір күндік жорықтың күн тәртібін жасақтауды үйренеміз:

1. 09.00-де Ақсукеңт ауылынан Мәдени ауылына жаяу сапарға шығу

2. 12.00-де түскі ас даярлау

3. 13.00-14.00- түскі ас уақыты

4. 14.00-14.30 түстенген орынды жинастыру

5. 17.00-18.30 Мәдени ауылы тұрғындарымен сұқбаттасып, «Ханқорған» төбесі туралы тың деректер жинақтау. Жергілікті жердің флорасымен танысу

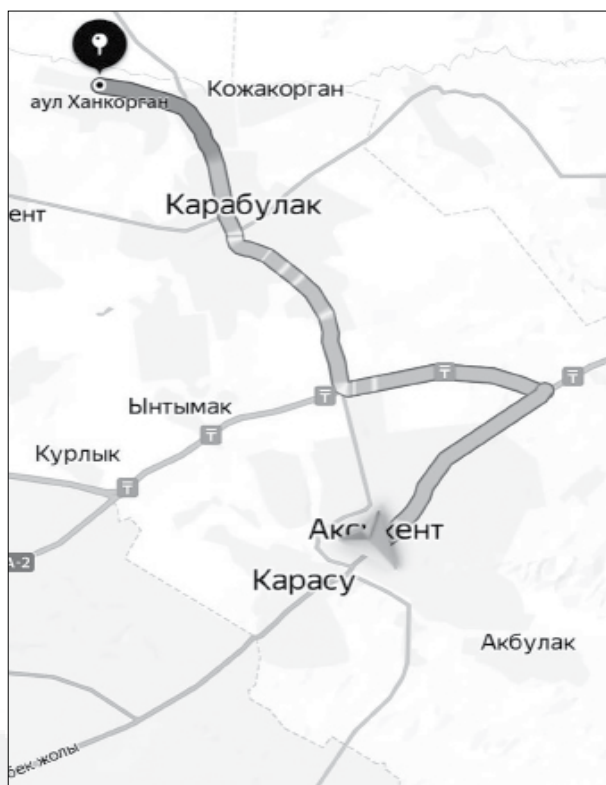
6. 18.30- Мәдени ауылынан Ақсукеңт ауылына қайту

5. Өлкетану материалдары «Галереяны шарлау» әдісі (Саймон Браунхилл б/ша)

А) Ханқорған төбесі туралы не білеміз?

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы «Қазақстанның киелі жерлері» жобасы бойынша археологиялық тарихи орындарды дамытуды нақтылап, пысықтап алу үшін Оңтүстік Қазақстан облысының әкімі Жансейіт Түймебаев 14 қазан 2017 жылы Сайрам ауданына атбасын бұрып, Ханқорған қалашығына келген еді. Сапар соңында арнайы мәжіліс өткізіп, былай деген болатын: «Бұл басқосу Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласын облысымызда жүзеге асыру мақсатында өтіп жатыр. Облысымызда есепке алынған 1281 тарихи-мәдени мұра ескерткіштері бар. Оның 218-і сәулеттік ескерткіштер болса, 1063-і – археологиялық ескерткіштер. Аталған тарихи орындарға кезең-кезеңімен археологиялық зерттеу жұмыстарын жүргізіп, қалпына келтіруіміз қажет». Осы орайда Ханқорған қалашығын аспан астындағы ашық мұражайға айналдыру жұмыстары қолға алынады деді.

Мәдени елді мекеніндегі Арыс өзенінің сол жақ жағалауында аумағы 2-2,5 гектар жерді алып жатқан төбені бір көргенде оның тарихы терең қорым екендігін аңғару қиын. Бұл жерден ертеректе сынған қылыш, жерасты су құбырларының қалдықтары, құмыра, ыдыс-аяқтардың қалдықтары табылған соң жергілікті ғалым-археолог А.Н.Подушкиннің қызығушылығын оятып, зерттеу жұмыстарын жүргізуіне себепші болған. Археолог-ғалымның зерттеулеріндегі дәйекті айғақтар бойынша бұл жерде 942-1213 жылдары Арыс мәдениетінен кейін Қарахандықтар мекендеген. Оған дәлел қорымнан табылған керамикалық ыдыстардың қалдықтары. Қарахандықтар осы маңнан Арыс, Машат, Ақсу өзендерінің ағып жатуына аса мән берген. Бұл жағдай стратегиялық жағынан өте қолайлы жер болып табылған. Биіктігі 8 метрлік қоршау қабырғасының қабаты үсті-үстіне қайта-қайта салынған. Бұл ескі қорғанның темір балқытатын пеш те табылған. «Қарабұлақ» орта мектебінде тарих пәнінің мұғалімі болып қызмет еткен, қазіргі кезде зейнеткерлік демалыстағы қарт ұстаз Әбдімәулен Далабаев өз бетінше зерттеу жүргізіп, тың деректер жинастырып, кітап жазып шығарған. Зейнеткер ұстаздың жазбаларынан бұл жерден 1405 жылы Қытай еліне жорыққа бара жатқанда Әмір Темір қалың қолын бастап өткені жазылған. Қыс мезгіліне дәл келген жорық кезінде Арыс өзеніндегі мұз жарылып, суға құлаған қолбасшы қатты суық тиіп, ауырып, осы жерде көз

жұмды деп жазады. Бұл деректер туралы Әмір Темірдің немересі, Әмір Темір заманының тарихшысы әрі ақыны Йездидің жазбаларында да мағұлматтар кездеседі. Ал ең қызықты мәліметті өз өмірінің елу жылын тарих пәнінің мұғалімі қызметіне арнаған «Мәдени» мектебінің зейнеткер ұстазы Тұрғанбек Дүйсәлиев айтып берді. Ханқорған маңында XIX ғасырдың соңымен XX ғасырдың басында Кенесарының ұлы Сыздық сұлтан мен ағасы Ахметке тиесілі жер болғандығын Нафуса Кенесаринадан естігендігін баяндады. Алайда тарихтың қаншама сырын қойнауында сақтап жатса да бұл жерге түбегейлі тиянақты зерттеу жұмыстары жүргізілмеген. Ауыл ақсақалдарынан сұрастырған деректер бойынша Ханқорған қорғаны Абылай ханның жарлығымен бой көтерген. Бұл туралы Өзбекәлі Жәнібеков өз жазбаларында былай деп жазған: «... Шымкенттен жиырма шақырымдай жерде Абылай ханның ставкасы – Ханқорған тұр. Абылай ханның немересі Сыздық сұлтан орыс генералдары арқылы Бұхара өңірінен балашағасын алдырып, өмірінің соңына дейін осы қорғанда тұрды...».

6. Жорық қорытындысын жазуға үйрету. «Өрмекші» әдісі

Берілген мәліметтер бойынша өздері сұрақ қойып, жауабын топтық жұмыста талқылау.

1. Жорық дегеніміз не?

2. Жорыққа шыққан кезде топ мүшелеріне қажетті керек-жарақтарға нелер жатады?

3. Ханқорған төбесі неліктен тарихи орын болып табылады?

7. Міндеттер бойынша тапсырма беру:

- Ақсукеңт ауылынан Мәдени ауылына дейінгі жолдың картасын сызу;

- Маршрут бойынша тарихи орындарды анықтау;

- Көнекөз қарияларды іздестіру;

Түркістан - екінші Мекке (ашық сабақ)

СӘБИТ

Кәмшат Ыбырайқызы
Темір аудандық
оқушылар үйінің ҚББП-і,
Ақтөбе обл.

Оқу бағдарла- масына сәйкес оқыту мақсаттары	<ul style="list-style-type: none"> Қазақстанның ежелгі қаласы Түркістан, Қожа Ахмет Яссауи кесенесі туралы білімдерін тереңдету Оқушылардың дүниетанымын кеңейту, сөздік қорларын байыту, ойын жүйелі түрде жеткізе білуге дағдыландыру. Тарихи ескерткіштерді, ежелгі орындарды құрметтей білуге, Отанына, туған жерге деген сүйіспеншілік сезімдерін оятуға тәрбиелеу.
Сабақтың әдіс - тәсілдері:	Топқа бөлу, «Бинго» әдісі, «Караоке» әдісі, «СМС» хабарлама әдісі
Сабақтың көрнекілігі:	Компьютер, АКТ дағдылары қолданылады, глобус, карта, «Түркістан жайлы 10 дерек» бейнеролик, ұялы телефон
Пәнаралық байланыс:	тарих, география.
Сабақтың барысы	

Сабақ- тың кезең уақыт	Педагогтің әрекеті	Оқушының әрекеті	Ресурстар
Басы	<p>I. Ұйымдастыру.</p> <ol style="list-style-type: none"> Амандасу Оқушы назарын сабаққа аудару. Сабақ мақсатымен таныстыру. <p>Қызығушылығын ояту Оқушылар сабағымызды бастамас бұрын топқа бөлініп алайық.</p> <p>Зерттеушілердің хабарламасы: Қазақстандағы қала. Түркістан қаласы Оңтүстік Қазақстан облысында орналасқан, қазіргі таңда Түркістан облысы болып келеді. Түркістан V – VI ғасырларда іргетасы қаланған. Түркістан – қасиетті рухани қала. Түркістанды «Екінші Мекке» деп атаған. Оны Меккемен салыстырады. Мекке Сауд Аравиясында орналасқан. Адамдар Меккеге қажылыққа барып, тілек тілейді. Егер Түркістанға 3 рет барсаң, Меккеге 1 рет барғанмен тең болады.</p>	 <p>Психологиялық ахуалға берілген тапсырмаларды орындау және жаңа сабаққа назар аудару.</p> <p>1-топ – «Зерттеушілер» тобы, 2-топ – «Тарихшылар» тобы. Бізді осы ежелгі, қасиетті қаламен «Зерттеушілер» тобы таныстырады. «Тарихшылар» тобы Түркістан қаласының</p>	<p>Психоло- гиялық ахуал</p> <p>https://bilimdiler.kz</p>

	 <p>Тарихшылар хабарламасы: Қожа Ахмет Иассауи кесенесін ең алғаш рет Ақсақ темір қалаған. Түркістан ертеде Шам, Шабғар, Йасы деп аталған. Түркістан – Орта Азия мен Қазақстандағы ең көне қалалардың бірі. Ол туралы алғашқы деректер араб жазбаларында IV-IX ғғ. бастап Шавғар деген атпен кездесе бастайды. Түркістан қаласының тарихы тереңде жатқанын дәлелдеп отыр. Түркістан қаласының айналасындағы аймақта тас дәуірі ескерткіштері — Шоктас, Қошқорған бұл өңірде алғашқы адам кем дегенде 550 мың жыл бұрын мекен еткенін көрсетеді.</p>	тарихы тереңде жатқанын дәлелдейді.	
Ортасы	<p>«Түркістан жайлы 10 дерек» видеоролик</p> <p>«Бинго» әдісі бойынша сұрақ-жауап болады.</p> <p>Сергіту сәті. «Караоке» әдісі</p> <p>“Караоке” әдісі</p>	<p>Оқушылар Түркістан жайлы 10 дерекпен танысып, толығырақ мәлімет алады</p> <p>Караоке мен ән айтады. «Түркістан» әні.</p>	<p>https://youtu.be/fbkXbas_Tns https://bilimdiler.kz https://youtu.be/rkC4sp_NaDY</p>
Соңы	<p>Түркістанның соңғы жаңалықтары айтылады. Яғни оқушы айтады кезекпен.</p> 	Түркістанның соңғы жаңалықтары айтылады. Яғни оқушы айтады кезекпен.	https://youtu.be/hvBh9Kg6248
Кері байланыс	<p>Оқушылар ватсап желісі арқылы смс хабарлама жіберіп кері байланыс аламыз</p> <p>Кері байланыс "SMS ХАБАРЛАМА"</p>	Кері байланыс «СМС» хабарлама әдісі арқылы хабарлама жібереді	https://bilimdiler.kz
Бағалау	<p>Смайликтер арқылы бағалау</p> <p>Формативті бағалау</p> <p>- өте жақсы - жақсы - орташа</p>	Сабаққа белсене қатысқан оқушыларды смайликтер арқылы бағалау	
Үйге тапсырма	Тақырыпты түсініп оқып, Түркістан қаласына туристік маршрут құру		

КЫДЫРАЛИЕВА
Гульсим Ураловна
аудандық ЖТС-ның ҚББП-і
Бөрлі ауданы, БҚО

Экологиялық тәрбие: болашағы мен дамуы (тәрбие сағаты)

Сәлеметсіздер ме қонақтар, ұстаздар, оқушылар! Құрметті қонақтар біздің мектебімізге қош келдіңіздер! Тәрбие сағатымыздың тақырыбы «Экологиялық тәрбие: болашағы мен дамуы»

Мақсаты: Жас ұрпақтардың бойында табиғат тағдырына деген жауапкершілік сезімін қалыптастыру, экологиялық біліммен тәрбие беру, оны ғылыми түрде талдап шешу.

Мұғалімнің кіріспе сөзі: Балалар! Экологиялық жағдай екі басты фактордың (қоршаған ортаның ластануы және оның өздігінен тазаруы) ықпалымен қалыптасады. Бұл екі фактор да жыл мерзіміне және кеңістікке байланысты құбылмалы болып келеді. ҚР жер шарындағы экологиялық мәселесі бар елдер қатарына жатады. Біраз уақыттан бері тоқтатылған Семей полигонының, өз облысымыздағы Капустин Яр полигонының зардаптары әлі қанша уақытқа созылары белгісіз. Халқымыздың дарынды Абай, Шәкәрім, Мұхтар туған қасиетті жер ядролық сынақтардың орталығына айналып, қазақ халқы үшін қайғы бұлтын әкелген.

Біздің сабағымыз екі бөлімнен тұрады.

Әлеуметтік сұхбат: Бейнеролик - 2мин

I. Конференция (оның қатысушылары: әр түрлі мамандар мен баспасөз тілшілері)

II. Топтық жұмыс: мына тақырып бойында өрбиді: «Өз елді мекеніңнің экологиялық проблемасы»

Ендеше конференцияны бастамас бұрын назарларыңызды бейнероликке аударыңыздар. Бейнеролик оқушылардың арасында өткізген сұхбаттан тұрады:

1. Экологияны қалай түсінесің?

- Экология бұл латын тілінен аударғанда oikos «үй» деген мағынаны білдіреді.

- Қоршаған орта

- Табиғат

2. Өзіміздің ауданымыздың экологиялық проблемасы қандай?

- «Қарашығанақ» кен орнының зияны мен пайдасы

3. «Қарашығанақ» кен орны туралы не білесің?

- Әкелеріміз, тумаларымыз кен орнында жұмыс жасайды.

4. «Капустин Яр» полигоны қай жерде орналасқан?

- Батыс Қазақстан облысы, Бөкей орда ауданы, Нарын құмы.

5. Қандай экологиялық акцияларға қатыстыңыздар?

- Сенбілік, «Таза жағалау», «Бір тал кессен, он тал ек».

6. Қандай ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатыстыңдар?

7. Сіздің отбасыңыз экологиялық шараларға қатыса ма?

- Әрине, сенбіліктер ұйымдастырамыз, құстың ұясын жасадым.

Сөз мамандар мен тілшілерге беріледі.

1 оқушы. БҚО экологиялық проблемасы туралы жалпы мәлімет беріледі: Сәлеметсіздер ме, құрметті конференцияға қатысушылар! Бүгінгі конференцияда мен сіздерге өз өлкеміздің экологиялық проблемасын айтқым келіп отыр. "Экология" ғылымы теориялық және тәжірибелік маңызы бар барлық ғылымның кешенді негізінде тез дами бастаған салаға айналды. Экология дегеніміз - табиғатты пайдаланудың ғылыми-теориялық негізі. Экологиялық тәрбиенің көкейтестілігі Қазақстандағы экологиялық апат аймақтарының болуымен тығыз байланысты. Батыс Қазақстан жұртшылығын әскери полигондар, экологиялық

талаптарды өрескел бұзып отырған өндіріс орындары алаңдатып отыр.

Келесі сөзді бізге бүгін қонаққа келген тілшілерге берейік.

2 оқушы «Егемен Қазақстан» газетінің арнаулы тілшісімін. Менің сұрағым тарихшы маманға.

- Батыс Қазақстандағы «Капустин Яр» полигоны және Қарашығанақ кен орны тарихы туралы не айтар едіңіз?

Тарихшы маман. 3 оқушы : Сәлеметсіздер ме, мен Капустин Яр полигоны туралы айтып өтейін. Капустин ЯР - Полигон 1949 жылы құрылған. Атырау және Батыс Қазақстан облыстарының батыс аймақтары (Нарын құмы) мен Ресей Федерациясының Астрахан, Волгоград облысының шығыс бөліктерін қамтиды. Бұл полигонда, негізінен, ұшақтар мен ракеталардың ядр. жарылыс заттарын тасымалдау әдістері зерттелген. “Капустин яр” ядролық полигонының орт. және ұшу-сынақ аймақтарын қоса есептегендегі жалпы аумағы 6,5 млн. га, оның ішінде Батыс Қазақстан облысындағы аумағы 1,5 млн. га.

Тарихшы маман. 4 оқушы. Сәлеметсіздер ме, Қарашығанақ кен орны туралы мен таныстырып кетейін. Қарашығанақ мұнай-газ конденсат кен орны — Батыс Қазақстан облысының Бөрлі ауданы жерінде, Орал қаласынан шығысқа қарай 150 км жерде орналасқан Қазақстандағы ірі мұнай-газ кен орны. Елде өндірілетін барлық газдың 45%

және мұнайдың 16% құрайды. 2017 жылы КПО 146 миллион баррель мұнай эквивалентін өндірді. 1979 жылы ашылған.

Тілші: Мен «Орал өңірі» газетінің арнаулы тілшісімін. Менің сұрағым дәрігер маманға.

- «Капустин Яр» полигонының жергілікті тұрғындарға тигізетін зияны қандай?

Дәрігер маман. «Жеті мүшелік» қатерлі ісік, аяқ асты ақылдан адасу және т.б. аурулар асқынды. Сәбилердің кемтар болып дүниеге келуі көбейді. Осы мәліметтерді статистикаға сүйеніп, саралайтын болсақ, адамдардың өлімі 50 пайызға өсті. Халықтың табиғи өсімі 2 есеге азайды, жүйке ауруы 60 есе, балалардың туа бітті ауытқуы 30,7 есе, қатерлі есік аурулары 3 есеге өсті. Нарын аймағындағы полигондардың адамдар мен тірі табиғатқа келтірілген зияны Семей полигонынан да асып түседі. Ал «Қарашығанақ» кен орнына келетін болсақ, адамдардың қан қысымының көтерілуі, жүрек ауруына ұшырауы көп кездеседі.

Тілші: «Бөрлі жаршысы» газетінің арнаулы тілшісі.

Менің ойымша, Қарашығанақ кен орнының зияны ғана емес, пайдасы да бар деп ойлаймын. Мысалы біздің жерімізде Қарашығанақ кен орнының жұмыс бастауы халыққа пайдасын тигізуде. Қазіргі қымбатшылық заманда қаншама халыққа жұмыс беріп отыр. Жұмыскерлер өз мамандығы бойынша жұмыс жасап, тәжірибе жинақтауда. Еліміздегі отбасының өмір сүру жағдайы едәуір көтеріліп

қалды. Қаншама маман шетелден оқып келіп, өз білімімен елдің дамуына жұмыс жасап жатыр. Осының барлығы «Қарашығанақ» кен орнының пайдасы деп білемін. Барлық нәрседен позитивті тұсын табуға болады деп ойлаймын. Барлық адамның денсаулығына зиян тигізіп жатқан жоқ. Ол ресми түрде дәлелденбеген.

Тілші «Соқпак» журналының арнаулы тілшісі. Сәлеметсіздер ме, мен физик мамандарға сұрақ қойғым келіп тұр.

- Полигонның зияны туралы ғылыми тілде түсіндіріп жіберсеңіз.

Физик. Полигонда әр түрлі қару-жарақ жер бетінде және әуеде сынақтан өткізілген (24 мың ракета жарылған, 177 соғыс техникаларының түрлері сынақтан өткізілген, 619 СС-20 ракеталары жойылған). Әр зарядтың қуат. 10 – 300 килотонна, жарылу биіктігі 5,6 – 300 км-ге жеткен. Осының салдарынан ауаға 30 мың тоннаға жуық аса зиянды улы заттар таралған. Сынақ аймағын радиациялық тексеруден өткізгенде, ондағы радиоактивтік заттардың (цезий-137, стронций-89, т.б.) мөлшері рұқсат етілген шектен бірнеше есе жоғары екені анықталған.

Тілші «Жайық ұстазы» газетінің арнаулы тілшісі: химик мамандарға қояр сұрағым

- Полигонда жарылыстар қандай мақсатпен жүргізілді және қай уақытта басталған?

1957-1962 жылдары «Капустин Яр» әскери полигонында қуаты 983,4 к/т тең, биіктігі 300 шақырымға жете қабыл 11 әуе жарылысы болды. Осы әуедегі ашық жарылыстардың қуаты 1945

жылы Жапонияның Хиросима қаласына тастаған атом бомбасынан 65 есе зор болған.

1966-1979 жылдар аралығында «Азғыр» полигонында 160-1500 метр тереңдікте 17 жерасты ядролық жарылысы жүзеге асты. 1966 жылы 22 наурыз күні 500 тұрғыны бар «Азғыр» ауылының дәл іргесіне 1,5 шақырым қашыққа әкеліп атом қаруын сынап, бейшара халыққа тәжірибе жасады.

Қысқасы, жоғарыдағы полигондарда қолдан басқарылатын 25 мың ракета жарылып, 177 түрлі әскери техника сынақтан өткен. Осынау тәжірибелерден кейін әр жерде шашылып қалған 700 тонна әскери-техника қалдықтары соңғы жылдарға дейін далада ашық-шашық жатты.

Химик. Соның салдарынан су мен топыраққа қорғасын, мыс, мырыш, кадмий сияқты зиянды металдардың қоспасы жайылды. Радиациядан қорғау және экология институтының зерттеуіне қарағанда: бұл жердің топырағы мен суында қорғасын - 80 мың, мыс - 8 мың, мырыш - 270 мың есе көп екендігі анықталды.

Бүгінгі таңда полигонға жақын орналасқан аудандарда 1600-дей кемтар бала есепте тұрады. 3700 адам мүгедектігі туралы жәрдемақы алады. «Азғыр» полигоны маңында тұратын тұрғындардың денсаулығы облыстың өзге аудандарымен салыстырғанда 2-3 есе төмен. Өйткені, бұл полигонның салдарынан пайда болған улы заттың мөлшері 10 миллионнан астам кюриді құрап отыр.

Конференцияны қорытындылай келе, мен сендерге мынадай сұрақ қойғым келіп тұр: Бүгінгі сабақ қандай тақырыпты қамтыды? (Гүлбақыт)

Сабақтан алған түйіндеріңіз қандай? (Әділет)

Олай болса сабақтың келесі кезеңіне де кезек келді. Топтық жұмысқа кірісейік

Топтық жұмыстың тақырыбы: «Өз елді мекеніңнің экологиялық проблемасы» Мұндағы мақсатымыз: Өз елді мекеніміздің экологиялық проблемаларын шешу жолдарын ұсыну.

I топ: Тұрмыстық қалдықтар

II топ: Таза жағалау

III топ: Көгалдандыру

Орындауға 5 минут уақыт

Қорғауға 2-3 мин

«Жетістік баспалдағы» Рефлексия. Кері байланыс.

1. Балалар, бүгінгі сабақ сендер үшін несімен құнды болды?

2. Қалай ойлайсыңдар, сабағымыз өз мақсатына жетті ма?

3. Бүгінгі сабақта сендер үшін не қиын болды?

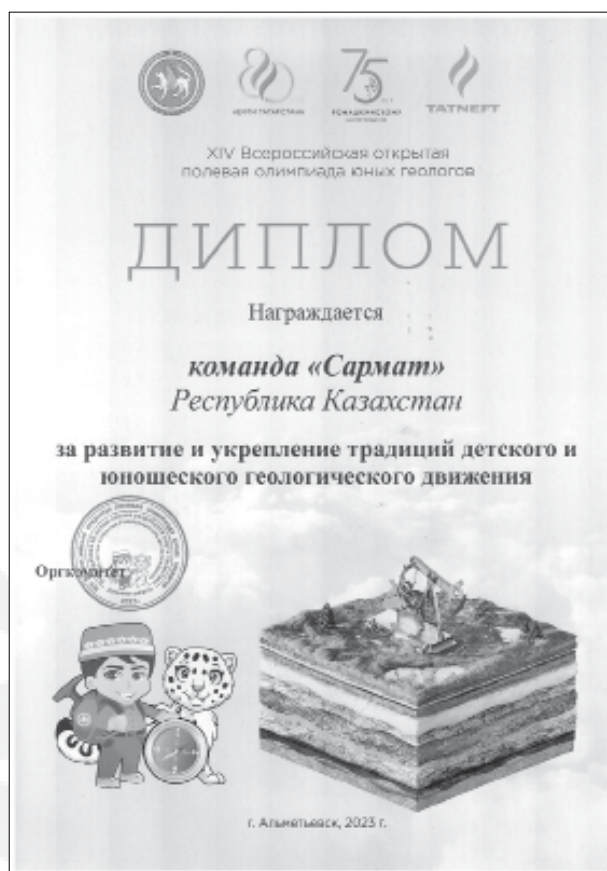
Сабағымыз аяқталды. Қош сау болыңыз

XIV Всероссийская полевая олимпиада ЮНЫХ ГЕОЛОГОВ

С 27 июля по 7 августа 2023 года в г.Альметьевск Республики Татарстан Российской Федерации состоялась XIV Всероссийская полевая олимпиада юных геологов, в котором приняли участие более 40 команд. В Международном зачете принимали участие команды Республики Беларусь (2), Узбекистана, Кыргызстана, сборная команда Российской Федерации и Республики Казахстан.

Команда Казахстана была представлена сборной юных геологов ЗКО «Сармат». В состав команды вошли: Нурмуханбет Айзат (Бокейординский РЦДЮТиЭ, рук. Шарафетдинов Н.А.), Кривобокова Ольга и Гасанова Илянура (СЮТ, Бурлинский район, рук. Кузьмина Л.В.), Таскали Самал, Утебаева Аяна, Бердали Аружан, Баландина Екатерина и Акжан Томирис (СЮТ района Байтерек, рук. Субботина О.В.).

В Международном зачете команда «Сармат» заняла 5 место. Выражаем благодарность педагогам дополнительного образования и научному руководителю команды почетному геологу РК Якименко Г.А. за подготовку членов команды.

Жазғы демалыс – жан тынысы

Балалардың жазғы демалысын ұйымдастырудың мақсаты - жазғы каникул кезінде балалардың толыққанды демала отырып денсаулықтарын сауықтыруды, шығармашылық қабілеттерді дамыта отырып, бос уақыттарын тиімді әрі пайдалы ұйымдастыруды қамтамасыз ету.

2023 жылдың 5 маусым 25 тамыз аралығында Облыстық балалар мен жасөспірімдер туризм және экология орталығының туристік базалары балалармен толықты. Жан-жақтан келген балалар табиғатпен жақын қарым-қатынас жасай отырып, еркіндікті сезінді. Айналасына ашылып, рухани азық жинап, сауығып, бір-бірімен етене араласып кеткен балалардың 10 күндік ұмытылмас демалыстары енді артта қалды.

«Евразия» туристік кешені мен «Самал» туристік лагерінде биылғы жазда 1500-ден астам бала демалды. Оның ішінде: «Қазақстан халқына» қоғамдық қорының «QH Жаздық жолдама» қайырымдылық жобасы аясында, мемлекеттік және жеке кәсіптік мекемелердің балалары қосымша білім мен тәрбие алып, сауықтыру демалыстарын сапалы да мазмұнды өткізді. Ауысым барысында балалар Орал қаласының мұражайлары, балалар хайуанаттар бағына және «Саят» этно-туристік орталығына барды, жаяу және тау туризмі дағдыларын меңгерді, туристік жорық жасады, зияткерлік-танымдық іс-шаралар мен спорттық жарыстарға қатысты. Сондай-ақ, Орал қаласының спорт бөлімі, Ж.Молдағалиев атындағы облыстық

әмбебап ғылыми кітапханасы және Х.Есенжанов атындағы облыстық балалар мен жасөспірімдер кітапханасымен бірлесіп іс-шаралар өткізілді.

«Самал» туристік лагерінде «Жігер» әскери-патриоттық ауысымы өткізілді. Ауысымға Батыс Қазақстан облысының техникалық және кәсіптік білім ұйымдарының оқушылары қатысады. Әскери-патриоттық «Жігер» ауысымының мақсаты: жастар арасында әскери-патриоттық жұмыстарды жетілдіре отырып, тәрбиені қалыптастыру, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің мәртебесін көтеру және әскери қызметті насихаттау.

ҚҰТТЫҚТАЙМЫЗ! ПОЗДРАВЛЯЕМ!

ҚАЙРЛИЕВА Құралай Жауынбайқызы
«Соқпақ-Тропинка» ғылыми-әдістемелік
журналының бас редакторы

МАЗУРЕНКО Виталий Вячеславович
Спорт және денешынықтыру бөлімінің
меңгерушісі

Құрметті балалар туризмінің ардагерлері мен ұстаздар қауымы!

Сіздерді 27 қыркүйек

Халықаралық туризм күнімен құттықтаймыз!

Халықаралық туризм күні - туризмнің мәдениет саласын дамытудағы үлкен жетістігіне, әлем халықтары арасындағы достықты нығайтуға бағытталған жұмыстарды насихаттау мақсатында аталып өтіледі.

Қазақстан туризм күнін 1993 жылдан бері тойлап келеді. Сол жылы еліміз Халықаралық Туризм Агенттігінің құрамына кірген болатын. Осы жыл аралығында еліміз туризм саласында көшін түзеп үлгерді. Мемлекеттік даму стратегиясын жақсы жүргізгені үшін Қазақстан осы ұйымның алдыңғы қатарлы озық елдерінің қатарына кіріп Халықаралық Туризм Агенттігінің Басқарушы Кеңесіне дейін жетті.

Айтулы кәсіби мереке қарсаңында баршаңызға денсаулық, ұзақ ғұмыр тілейміз!

**Игі тілекпен:
ОБЖТЖЭО-ның ұжымы**

Уважаемые ветераны и педагоги детского туризма!

Поздравляем Вас

с Международным днем туризма 27 сентября!

Международный день туризма - отмечается в целях пропаганды работы, направленной на большой успех туризма в развитии сферы культуры, укрепление дружбы между народами мира.

День туризма Казахстан отмечает с 1993 года. В том же году наша страна вошла в состав Международного агентства по туризму. За этот год страна уже лидировала в сфере туризма. За хорошее проведение государственной стратегии развития Казахстан вошел в число передовых стран этой организации и дошел до управляющего совета Международного агентства по туризму.

В преддверии знаменательного профессионального праздника желаем всем здоровья, долгих лет жизни!

**С наилучшими пожеланиями:
коллектив ОЦДЮТиЭ**

